

0 500
-2-
Wydawnictwo
Książki i
Klasyfikacja

Samolowicz-Poltysik

GRAMATYKA

Języka Łacińskiego

67906

II

Dra Zygmu + Samolewicza

GRAMATYKA
JEZYKA ŁACIŃSKIEGO.

Cześć II.

Składnia.

Wydanie piąte, zupełnie przerobione i skrócone,

opracował

TOMASZ SOŁTYSIK.

Cena egzemplarza oprawionego 1 zł. 20 ct.

WE LWOWIE.

Nakładem Towarzystwa nauczycieli szkół wyższych.

Z I. Związkowej drukarni we Lwowie

1891.

KSIĘGARNIA

SPÓŁKI WYDAWNICZEJ POLSKIEJ

W KRAKOWIE.

58854+

367906

II, -2

Biblioteka Jagiellońska

1001021885

CZEŚĆ DRUGA.

Składnia. Syntaxis.

Składnia zgody. Syntaxis congruentiae.

Podmiot i orzeczenie.

§. 1.

Istotnemi częściami zdania są podmiot, *subiectum*, i orzeczenie, *praedicatum*.

1. Podmiotem jest zwykle rzeczownik, lecz może być także wszelka inna część mowy, a nawet i całe zdanie.

Stella lucet. Arböres virent. Hic legit, ille scribit. Nemo ante mortem beatus est. Non omnia possumus omnes. Mortui sepeliuntur. Beati sunt possidentes. Duo cum faciunt idem, non est idem. Errare humanum est. A aut longum aut breve est. Ultimum vale semper est acerbum. Opportüne accidit, quod venisti.

U w. Jeżeli zaimek osobisty jest podmiotem zdania, to się go opuszcza, podobnie jak w języku polskim. *Homines sumus, errare possumus.*

Zaimek osobisty kładzie się tylko wtedy, kiedy chodzi o dobitne oznaczenie osoby np. w przeciwstawieniach. *Ego sum magnus, tu es parvus.*

2. Podmiotu nie wyraża się, jeżeli orzeczeniem są słowa nieosobowe (*v. impersonalia*) albo nieosobowo t. j. w 3. osobie *sing. pass.* bez podmiotu użyte. Zdania takie nazywają się bezpodmiotowemi.

Tosamo dzieje się w języku polskim, często jednak polskie zwroty nieosobowe wyraża się w łacinie osobowo. Por. §. 11. 1. uw.

Fulgurat et tonat. Diu acriter pugnatum est. Aliter cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Templis deorum parcutur. Undique ad arma concursus est.

§. 2.

Orzeczeniem jest albo słowo określné, *verbum finitum*, albo imię, *nomen*, z odpowiednią formą słowa *esse*, być, które wtedy nazywa się łącznikiem, *copula*.

Orzeczenie imienne jest albo rzeczowne (*substantivum, infinitivus*) albo przymiotne (*adiectivum, participium, pronomen, numerale*).

Rosa floret. Milites fortiter pugnauerunt. Somnus est imāgo mortis. Beate vivere est honeste vivere. Homo mortalis est. Mare est turbidum. Socrātis vultus erat semper idem. Urbs erat munīta.

U w. 1. Słowo *esse* w znaczeniu: istnieć, mieć się, znajdować się itp. może samo być orzeczeniem; natenczas w razie potrzeby łączy się z przysłówkami. *Deus est. Mos tunc erat. Longe aliter res est. Apud nos omnia rectissime sunt.*

Tosamo dzieje się w języku polskim, lecz w zdaniach przeczących *esse* tłómaczy się wtedy przez słowo nieosobowe: niema, nie było, nie będzie itd.

U w. 2. Łącznikiem w obszerniejszem znaczeniu są także słowa, przybierające podwójny *nominativus*. Por. §. 11. 2.

Składnia zgody w zdaniu pojedynczem.

§. 3.

Podmiot, *subiectum*, kładzie się zawsze w *nominatiwie* na pytanie kto? co? *Verba docent, exempla trahunt.*

U w. Osoba lub rzecz, o której w zdaniu sąd wydajemy, kładzie się czasem także w przypadku zawisłym i nazywa się wtedy podmiotem logicznym dla odróżnienia od podmiotu, położonego w *nominat.*, który nazywamy podmiotem gramatycznym. *Omnibus hominibus moriendum est. Pudeat te negligentiae tuae. A bonis civibus paretur legibus.*

Dzieje się to także w języku polskim; często jednak łaciński podmiot logiczny zamienia się w języku polskim na podmiot gramatyczny.

§. 4.

Orzeczenie, *praedicatum*, stosuje się zawsze do podmiotu według następujących zasad:

1. Orzeczenie słowne (*verbum finitum* i *copula*) zgadza się z podmiotem w osobie i liczbie, podobnie jak w języku polskim.

Varietas delectat. Omnes homines errant. Divitiae dilabuntur. Ego libertatem pepēri, vos partam servare non vultis.

2. Orzeczenie rzeczowne zgadza się z podmiotem zawsze w przypadku; w rodzaju zaś i liczbie tylko wtedy, jeżeli jest rzeczownikiem ruchomym (*subst. mobile*) albo dwurodzajowym (*subst. commūne*), a ma znaczenie osobowe.

W języku polskim orzeczenie rzeczowne często wyraża się przez przypadek szósty; kładąc je w przyp. pierwszym, dodajemy nie-raz do łącznika zaimek to, którego się w łacińskim języku nie tłumaczy.

Piētas fundamentum est omnium virtutum. Captivi militum praeda erant. Romani fuerunt populus fortissimus. Usus est magister optimus. Aquila est regina avium. Athenae omnium doctrinarum inventrices fuerunt. Invidia gloriae assidua comes est. Leges validissimae rerum publicarum custodes sunt. Divitiae quasi duces sunt ad voluptatem.

Uw. Łącznik stosuje się często do orzeczenia rzeczownego, jeżeli po niem następuje, a podmiot i orzeczenie różnią się pod względem rodzaju lub liczby. *Non omnis error stultitia dicenda est*, lecz: *Non omnis error dicendus est stultitia. Gens universa Venēti appellati sunt.*

Dzieje się to zawsze, jeżeli podmiotem jest *infinitivus*. *Contentum suis rebus esse maximae sunt divitiae.*

3. Orzeczenie przymiotne zgadza się z podmiotem w rodzaju, liczbie i przypadku.

W języku polskim kładzie się orzeczenie przymiotne zwykle w przypadku pierwszym, lecz czasem także w przyp. szóstym.

Animus hominis est immortalis, corpus est mortale. Consilia Catilinae scelerata fuerunt. Achilles fortissimus fuit. Acti labores iucundi sunt. Verae amicitiae sempiternae sunt. Corinthus a Romanis deleta est. Athenae a Persis incensae sunt. Castra ab hostibus direpta sunt.

Uw. 1. Jeżeli podmiotem jest *infinitivus* albo całe zdanie, natenczas orzeczenie przymiotne kładzie się zawsze w rodz. nijakim l. pojedynczej. W języku polskim orzeczenie przymiotne wyraża się wtedy albo przez przysłówek albo przez przymiotnik w rodzaju żeńskim z domyślnym lub wyraźnie dodanym rzeczownikiem rzecz. *Dulce et decōrum est pro patria mori. Incertum est, quam longa cuiusque nostrum vita futura sit.*

Uw. 2. Orzeczenie przymiotne kładzie się w rodzaju nijakim bez względu na rodzaj podmiotu, jeżeli jest wzięte w znaczeniu rzeczownika, który tylko ogólnie ma określić istotę pewnej osoby lub rzeczy. W języku polskim można wtedy czasem użyć także rodzaju nijakiego; częściej jednak tłumaczy się takie orzeczenie przez

odpowiednie rzeczowniki albo przez przymiotniki z rzeczownikami ogólniejszego znaczenia. *Omnium rerum mors est extremum* (kresem). *Triste* (postrachem) *lupus stabilis*. *Varium et mutabile* (zmienną istotą) *semper femina*. *Turpitude peius* (= *peior res*) *est quam dolor*.

Uw. 3. Jeżeli orzeczeniem jest *superlativus*, od którego zależy *gen. partitivus* (§. 42. b), natenczas orzeczenie zgadza się w rodzaju zwykle z podmiotem; z *genetiwem* tylko wtedy, jeżeli podmiotem jest rzeczownik umysłowy. W języku polskim orzeczenie stosuje się często do rzeczownika, położonego w przyp. drugim. *Indus est omnium fluminum maximus*. *Servitus postrimum omnium malorum est*.

§. 5.

Orzeczenie stosuje się niekiedy w liczbie i rodzaju nie do formy, lecz do znaczenia podmiotu. Składnię taką nazywamy *constructio ad sensum*. Zachodzić ona może:

1. Po imionach zbiorowych, *collectiva*: *multitudo*, *copia*, *pars* itp. *Magna multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerunt*. *Pars exigua duce amisso Roman inermes delati sunt*.

2. Po wyrazach, mających znaczenie liczby mnogiej: *alius — alium*, *alter — alterum*, *pars — pars*, *partim — partim*, *uterque, quisque*. *Missi sunt honoratissimus quisque ex patribus*. *Uterque eorum ex castris exercitum educunt*.

3. Po podmiocie w liczbie pojedynczej, do którego dodany jest rzeczownik z przyimkiem *cum*. *Ipsa dux cum aliquot principibus capiuntur*.

4. Po *milia* z *genet.* rzeczownika osobowego i po rzeczownikach, użytych w znaczeniu przenośnem: *Hominum milia sex castris egressi sunt*. *Capita (i. e. principes) coniurationis virgis caesi ac securi percussi sunt*.

W języku klasycznym używa się tej składni tylko wtedy, kiedy podmiot zbiorowy mieści się w zdaniu poprzednim. *Orgetorix civitati persuasit, ut de finibus suis exirent*.

§. 6.

Składnia zgody w zdaniu ściągniętem.

I. Orzeczenie, kilku podmiotom wspólne, kładzie się zwykle w liczbie mnogiej.

Isocrates et Gorgias ad summam senectutem vixerunt. *Carthago atque Numantia potentissimae urbes fuerunt*. *Frons, oculi, vultus persaepe mentiuntur, oratio vero saepissime*.

Uw. Jeżeli podmioty tworzą jedno nierozłączne pojęcie, orzeczenie kładzie się w liczbie pojedynczej. *Tempus necessitasque postulat*. *Mens et ratio et consilium in senibus est*. *Senatus populusque Romanus decrevit*.

1. Jeżeli podmioty są jednego rodzaju, orzeczenie przymiotne przybiera także ten rodzaj; tylko przy podmiotach rzeczowych kładzie się częściej w *neutr. pluralis*.

Pompeius et Scipio foede interfecti sunt. Mater et filia miserae erant. Iustitia et amicitia per se ipsae expetendae sunt. Nox atque praeda castrorum hostes remorata sunt. Temeritas et iniustitia et intemperantia fugienda sunt.

2. Jeżeli podmioty są różnego rodzaju, orzeczenie kładzie się: a) przy podmiotach osobowych w rodzaju męskim b) przy podmiotach rzeczowych w rodzaju nijakim.

Pater mihi et mater mortui sunt. Divitiae et honores incerta et caduca sunt. Honores, imperia, victoriae fortuna sunt. Ira et avaritia imperio potentiora erant. Por. §. 4. 3. uw. 2.

3. Jeżeli podmioty różnią się pod względem osoby, to w orzeczeniu osoba pierwsza ma pierwszeństwo przed drugą i trzecią, a druga przed trzecią.

Si tu et Tullia valetis, bene est; ego et suavissimus Cicero valemus. Pater et ego fratresque mei pro patria arma tulimus.

II. Orzeczenie, kilku podmiotom wspólne, może w rodzaju, osobie i liczbie zgadzać się także z podmiotem najbliższym. *Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est. Timor et ira magna fuit.*

Dzieje się to zwykle:

a) jeżeli podmiotami są imiona rzeczy (*abstracta i concreta*) albo imiona zbiorowe (*collectiva*) albo imiona osób i rzeczy.

Castra et vicus incensus est. In me omnium ora atque oculi conversi sunt. Omnibus in rebus temeritas et ignoratio vitiosa est. Impedimenta et omnis equitatus secutus est. Populi provinciaeque liberatae sunt. Vos ipsi et senatus frequens restitit. Missae sunt eo cohortes Ligurum quattuor et C. Annius praefectus. Magister est usus et leges mosque maiorum.

b) jeżeli orzeczenie stoi na czele albo w środku zdania. *Interfectus est C. Gracchus et M. Fulvius eiusque duo adolescentuli filii. Homērus fuit et Hesiōdus ante Romam conditam.*

c) jeżeli podmioty są rozłączone określeniami albo spójnikami: *et — et, aut, aut — aut, vel, vel — vel, neque — neque, sive — sive.*

Nunc mihi nihil libri, nihil litterae, nihil doctrina prodest. Divitiācus olim gratia plurimum domi, Dumnōrix minimum propter adule-

scentiam valebat. In hominibus iuvandis aut mores spectari aut fortuna solet. Et tu et omnes homines sciunt. Et Brutus et Cassius multis in rebus sibi ipse senatus fuit. Cretum leges sive Iuppiter sive Minos sanxit.

U w. 1. Przy podmiotach osobowych, połączonych z rzeczowymi, orzeczenie kładzie się czasem w liczbie mnogiej w rodzaju rzeczownika osobowego albo w rodzaju nijakim. *Rex regiaque classis una profecti sunt. Natura inimica sunt inter se libera civitas et rex.* Por. §. 4. 3. uw. 2.

U w. 2. Od właściwego orzeczenia odróżnić należy orzeczenie z a wisłe, którem nazywamy przypadek zawisły przy słowach, wymienionych w §§. 19., 35., 36., 37., 43., 62.

§. 7.

Przydawka.

1. Przydawką, *attribūtum*, nazywa się przymiotnik (imiesłów, zaimek, liczebnik), który służy do bliższego określenia rzeczownika i łączy się z nim bezpośrednio. *Orator clarus. Urbs capta. Hoc mare. Decimus annus.*

U w. Przydawką może być także rzeczownik, jeżeli z drugim rzeczownikiem jedno tworzy pojęcie: *mulier ancilla*, służebna niewiasta; *anus sacerdos*, sędziwa kapłanka.

W ten sposób używa się rzeczowników słownych, na *tor* i *trix* zakończonych: *victor exercitus, ultrix dea, arma victricia.*

2. Przydawka zgadza się z swym rzeczownikiem w rodzaju, liczbie i przypadku, podobnie jak w języku polskim. *Bonus vir omnibus placet, malus displicet.*

Tyczy się to także liczebników głównych od *unus* do *mille*, tudzież przymiotników i zaimków liczebnych: *multus* wiele, *pauci* mało, *plerique* bardzo wielu, *tot* tyle, *quot* ile, *aliquot* kilka itp. W języku polskim kładzie się rzeczownik w przyp. drugim, jeżeli liczebnik położony jest w przyp. czwartym. Tylko liczebniki główne od jednego do czterech zgadzają się zwykle z swymi rzeczownikami. *Probi homines multos habent amicos. In capite humano sexaginta tria ossa numeramus. Galba secunda aliquot proelia fecit castellaque complura hostium expugnavit.*

3. Przydawka, odnosząca się do kilku rzeczowników, albo zgadza się z rzeczownikiem najbliższym albo z przyciskiem powtarza się przy każdym rzeczowniku. *Homini utilitati agri omnes et maria parent* albo: *Homini utilitati omnes agri et maria omnia parent.*

§. 8.

Dopowiedzenie.

1. Dopowiedzeniem, *appositio*, nazywa się rzeczownik, służący do określenia drugiego rzeczownika, z którym się łączy bezpośrednio. *Cicero consul. Flumen Rhodanus. Urbs Roma. Alexander, rex Macedonum. Pompeius, lumen civitatis.*

2. Dopowiedzenie zgadza się z swym rzeczownikiem zawsze w przypadku; w rodzaju zaś i liczbie tylko wtedy, kiedy to jest możebnem. Por. §. 4. 2. i §. 6.

Romani cum Tigrane, Armeniorum rege, grave bellum gesserunt. Duo fulmina imperii Romani, Publius et Gnaeus Scipiones, subito in Hispania extincti sunt. Omitto Graeciam atque illas omnium doctrinarum inventrices, Athenas. Philosophia, magistra vitae. Carthago atque Numantia, potentissimae urbes, a Scipione deletae sunt.

U w. 1. Zaimek dzierżawczy przybiera dopowiedzenie w genetywie, ponieważ zastępuje drugi przypadek zaimka osobistego. *Tuum, hominis simplicis, pectus vidimus.*

U w. 2. Dopowiedzenie uwydatnia się czasem zapomocą wyrazów: *hoc est, id est*, to jest, albo słowa *dico*, mówię, po którym zamiast *nominat.* kładzie się *accusativus.* *Vos, hoc est populus Romanus. Quam hesternus dies nobis, consularibus dico, turpis illuxit. Summus Romanorum orator, Ciceronem dico.*

U w. 3. Dopowiedzeniem rzeczowników, położonych w liczbie mnogiej lub mających znaczenie zbiorowe, są często wyrazy, które oznaczają ich części, np. *quisque, uterque, alius, alter, pars* (*appositio distributiva*). W języku polskim kładzie się wtenczas rzeczownik, oznaczający całość, często w przyp. drugim z przyimkiem z. *Nostri repentino metu percussi sibi quisque pro moribus consulerunt.*

Orzeczenie zgadza się niekiedy z takim dopowiedzeniem. *Duae filiae Ariovisti altera occisa altera capta est.*

3. Orzeczenie zgadza się niekiedy z dopowiedzeniem. *Corinthus, totius Graeciae lumen, extinctum est.*

Dzieje się to zawsze, jeżeli dopowiedzeniem są rzeczowniki: *urbs, oppidum, civitas.* *Corioli oppidum captum est. Urbs Syracusae a Marcello deleta est.*

§. 9.

Dopełnienie orzeczenia.

Do uzupełnienia słowa określonego służą często przymiotniki lub rzeczowniki, odnoszące się do podmiotu albo do przedmiotu zdania. Zastępują one określenia przysłówkowe i na-

zywają się dopełnieniem orzeczenia. W ten sposób używają się mianowicie:

1. Rzeczowniki, oznaczające wiek lub urząd, np. *puer, adulescens, iuuenis, senex, dux, consul* itp.

W języku polskim tłómaczymy je zwykle przez jako z odpowiednim przypadkiem albo przez określenia przyimkowe; czasem także przez przyp. szósty, zdanie czasowe lub imiesłów.

Cicero consul rem publicam servavit. Cato senex Graecas litteras didicit. Ciceroni consuli designato Catilina insidiatus est. Quaere adulescens, utere senex.

2. Przymiotniki, oznaczające następstwo, czas, miejsce, liczbę, stan umysłowy lub fizyczny, np. *primus, prior, princeps; medius, postrēmus, proximus, inferior, superior; unus, solus, totus, frequens, rarus; salvus, vivus, mortuus; prudens, imprūdens; laetus, libens, invitus; absens, praesens* itp.

W języku polskim tłómaczymy je zwykle przez przysłówki lub określenia przysłówkowe, rzadziej przez przymiotniki.

Hannibal princeps in proelium ibat, ultimus excedebat. Themistocles absens proditiōnis accusatus est. Socrates venenum laetus hausit. Hostes rari se ostendebant. Priori Remo augurium venit. Sapiens nihil facit invitus. Hortensium amavi vivum, Crassum non odi mortuum. Senatus frequens convenit. Patriae nos totos dedere debemus.

U w. 1. Tłómacząc z języka polskiego na łaciński, uważać należy, do którego wyrazu odnoszą się określenia przysłówkowe. Jeżeli się odnoszą do imienia, wyrażamy je przez przymiotniki w odpowiednim przypadku; jeżeli zaś odnoszą się do słowa, tłómaczymy je przez przysłówki.

Zdanie: Ojciec najpierw przeczytał list, można stosownie do myśli tłómaczyć:

Pater epistulam primus legit (t. j. najpierw ojciec, a potem kto inny np. matka), albo

Pater epistulam primam legit (t. j. najpierw list, a potem co innego np. książkę), albo

Pater epistulam primum legit (t. j. najpierw przeczytał, a potem np. podarł).

Podobnie: *Frater solus hoc mihi dixit*, tylko brat mi to powiedział. *Frater soli mihi hoc dixit*, brat tylko mnie to powiedział.

U w. 2. Polskie jako przed dopełnieniem orzeczenia tłómaczy się:
a) przez *ut*, jeżeli ma znaczenie ograniczające lub uzasadniające: *Multae in Catone, ut in homine Romano, litterae erant. Diogenes, ut Cynicus, proici se iussit inhumatum.*

b) przez *ut, tamquam, quasi*, jeżeli ma znaczenie porównawcze: *Herodotus quasi sedatus amnis fluit. Lycurgus auri ar-*

gentique usum tamquam omnium scelerum materiem sustulit. Aegyptii canem et felem ut deos colunt.

§. 10.

Zgoda zaimków.

1. Zaimek względny zgadza się w rodzaju i liczbie z tym wyrazem, do którego się odnosi; w przypadku zaś stosuje się do składni własnego zdania.

Tosamo dzieje się w języku polskim, z tą tylko różnicą, iż zamiast który, która, które można niekiedy bez względu na rodzaj, przypadek i liczbę użyć nieodmiennego zaimka *co*, do którego w przypadkach zawisłych dodaje się odpowiednią formę zaimka *go*, *mu*, *jej* itd.

Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae. Dolores, quos Deus dat, utiles sunt. Arböres serit agricöla, quarum fructus ipse adspiciet nunquam.

U w. 1. Jeżeli zaimek odnosi się do rzeczownika zbiorowego, może być położony w liczbie mnogiej. *Caesar omnem equitatum praemittit, qui videant.*

U w. 2. Jeżeli rzeczownik, do którego się zaimek odnosi, ma dopowiedzenie, zaimek zgadza się albo z rzeczownikiem albo z dopowiedzeniem. *Flumen est Arar, quod (qui) in Rhodännum influit.*

U w. 3. Zaimek względny odnosi się często do zaimka dzierżawczego. *Vestrae vitae prospiciam, quos in periculum deduxi.*

2. Zaimek względny, odnoszący się do kilku imion, stosuje się do zasad, wyłuszczonej w §. 6.

Cerërem et Liberum invocabo, quorum fructus maxime necessarij sunt. Helvetii oppida vicosque, quos incenderant, restituerunt. Divitias et honores, quae incerta et caduca sunt, homo sapiens contemnit.

U w. Zaimek względny, odnoszący się do całego zdania, przybiera rodzaj nijaki l. pojedynczej (*quod*); zamiast *quod* można położyć także *id quod*. *Ob eas res ex litteris Caecaris in dies quindecim supplicatio decreta est, quod ante id tempus accidit nulli. Timoleon, id quod difficilijus putatur, multo sapientijus tulit secundam quam adversam fortunam.*

3. Zaimek wskazujący, względny i pytajny zgadza się w rodzaju i liczbie z orzeczeniem rzeczownem własnego zdania, jeżeli jest podmiotem albo biernikiem.

W języku polskim zaimek względny zgadza się z odnośnym rzeczownikiem; zaimek wskazujący i pytajny kładą się w rodzaju nijakim.

Haec est nobilis ad Trasumennum pugna. Idem velle atque idem nolle ea demum firma amicitia est. Labienus Lutetiam, quod

est oppidum Parisiorum, proficiscitur. Animal, quem vocamus hominem, a deo generatum est. Omnes Belgae, quae tertia pars Galliae erat, contra populum Romanum coniuraverunt. Quis est fons virtutis? Quae est causa?

Uw. 1. Jeżeli orzeczeniem zdania względnego jest imię własne, zaimek zgadza się z tym wyrazem, do którego się odnosi. *Est genus hominum, quod Hilōtae vocatur.*

Uw. 2. Zaimkiem *quid?* pytamy się o istotę przedmiotu. Zaimek jest wtedy orzeczeniem. *Quid est libertas?* czym (co) jest wolność? *Quid est Deus?* Podobnie: *Quod ego fui ad Trasumennum, id tu hodie es.*

4. Jeżeli zaimek względny jest podmiotem, a pośrednio odnosi się do osoby pierwszej lub drugiej, natenczas i słowo określne zdania względnego kładzie się w tej osobie. W języku polskim używa się osoby trzeciej. *Ego non is sum, qui mortis periculo terrear. Tu es is, qui me saepissime ornasti.*

Składnia rządu. Syntaxis rectionis.

Nauka o przypadkach.

Uwaga wstępna. Przypadki dzielą się na: a) niezależne, *casus recti: nominativus i vocativus*; b) zawisłe, *casus obliqui: accusativus, dativus, genetivus, ablativus.*

§. 11.

Nominativus.

1. *Nominativus* jest przypadkiem podmiotu i orzeczenia imiennego. Kładzie się na pytanie *кто? co?* *Deus mundum aedificavit. Aquila est avis. Leonidas fortissimus fuit.*

Uw. Polak używa często wyrażień nieosobowych, kładąc w przypadku zawisłym ten wyraz, który powinien być podmiotem, albo też wcale nie wyrażając podmiotu. Takie zdania tłómaczy się w języku łacińskim następującymi sposobami:

1. Jeżeli właściwy podmiot jest wyrażony przez przypadek zawisły, natenczas w języku łacińskim zamienia się ów przypadek zawisły czyli podmiot logiczny na podmiot gramatyczny czyli *nominativus*, do którego stosuje się orzeczenie według zasad, podanych w składni zgody. Dzieje się to, jeżeli podmiotem ma być:

a) liczebnik główny (oznaczony lub nieoznaczony) czy to sam, czy też w połączeniu z rzeczownikiem.

W języku polskim kładzie się liczebnik w przyp. czwartym, a zawisły od niego rzeczownik i orzeczenie przymiotne w przypadku drugim.

Apud Herodotum, patrem historiae, sunt multae fabulae. In pugna ad Thermopylas commissa trecenti Lacedaemonii ceciderunt. Nos pauci sumus. Trecenti coniuravimus. Quot homines, tot sententiae. Tribus Romanae, quae triginta quinque fuerunt, in urbanas et rusticas dividebantur. Multi semper volunt, nunquam faciunt.

b) wyraz położony w przypadku drugim po słowach nieosobowych, oznaczających niedostatek albo czynność, która się tylko do pewnej części przedmiotu odnosi.

Avaro omnia desunt, sapienti nihil. Saepe in proeliis non solum vires, sed etiam tela deficiunt. In castris non fui. Helvetii, ut in itinere copia frumenti suppeteret, sementes quam maximas facere constituerunt.

c) wyraz położony w przypadku trzecim przy słowie użytym nieosobowo z przybranem się. W języku polskim każde słowo może tworzyć ten zwrot nieosobowy: *In umbra silvae iucunde dormietis* (spać się wam będzie).

2. Jeżeli podmiot wcale nie jest wyrażony w zdaniu, natenczas kładzie się w języku łacińskim:

a) stronę bierną. *Virtus laudatur*, chwali się cnotę. *Flores colliguntur*, zbierają kwiaty. Por. §. 72. 1. uw.

Także słowa nieprzechodnie tworzą stronę bierną w tem znaczeniu. *Ventum est*, przyszło się. *Itur ad proelium*, idzie się do bitwy. *Potest vivi beate*, można żyć szczęśliwie. Por. §. 1. 2.

b) 2. osobę *sing. act.* w zdaniach ogólnych, które się do wszystkich osób odnoszą. Także w jęz. polskim używa się tej osoby w podobnym znaczeniu. *Si vis pacem, para bellum. Memoria minuitur, nisi eam exerceas.*

c) 1. osobę *plur. act.*, jeżeli mówiący także do siebie odnosi czynność słowa. Także w jęz. polskim używa się tej osoby w podobnym znaczeniu. *Quae volumus, credimus libenter*, czego się pragnie, w to chętnie się wierzy. *Odimus ingratos*, nienawidzimy niewdzięcznych.

d) 3. osobę *plur. act.* z domyślnym rzeczownikiem *homines*, zwłaszcza w słowach: *dicunt, ferunt, narrant, putant, tradunt*. W języku polskim wszystkie słowa mogą tworzyć ten rodzaj zwrotów nieosobowych.

e) zaimki nieokreślne: *aliquis, quis, quispian* albo rzeczowniki: *homo, res* lub inne stosowne do myśli zdania. *Ne quis dicat*, aby nie powiedziano. *Libenter homines id, quod volunt, credunt. Res ad arma venit*, przyszło do walki. *Haud dubie ad vim spectare res coepit* (zaczęło się zanosić).

2. Podwójny *nominativus* podmiotu i orzeczenia przybierają:

a) Słowa nijakie: *fiō, evādo, exsisto* staję się, *maneo* pozostaję, *morior* umieram, *nascor* rodzę się, *videor* zdaję się.

W języku polskim kładzie się zwykle przypadek szósty.

Brutus vindex libertatis Romanae existit. Nemo nascitur dives, multi moriuntur pauperes. Croesus, rex Lydiae, omnibus videbatur beatissimus. Nemo usque ad mortem beatus mansit.

b) Słowa bierne: 1. bywam nazywany, nazywam się: *appellor, dicor, nominor, vocor*; 2. bywam obierany, zostaję: *creor, eligor*; 3. bywam uważany, uchodzę: *habeor, ducor, existimor, iudicor, putor*; 4. bywam dawany, brany: *dor, addor, sumor, adsūmor*; 5. bywam znajdowany, poznawany: *invenior, cognoscor* i wiele innych, mających pokrewne znaczenie.

W języku polskim kładzie się zwykle przypadek szósty albo przyimki *za, na*.

Socrātes parens philosophiae iure dicitur. Post Romulum Numa Pompilius rex creatus est. Adversus Hannibālem dux electus est Quintus Fabius. Socrātes omnium sapientissimus oracūlo Apollinis est iudicatus. Fortissimus vir cognitus es. Copiose a Xenophonte agricultura laudatur in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur. Camillus dictator dictus est. Ulixes et Nestor et fuerunt et habiti sunt sapientes.

Uw. 1. Słów *existimo, puto, duco*, nie używa się w formach złożonych strony biernej. Całą stronę bierną tworzy tylko *habeor* i *iudicor*.

§. 12.

Vocativus.

Vocativus oznacza osobę lub rzecz, do której wprost przemawiamy. Kładzie się zwykle w środku zdania po zaimeku lub słowie.

Quousque tandem abutēre, Catilina, patientia nostra? Vincere scis, Hannibal, victoria uti nescis.

Uw. 1. Na czele zdania kładzie się *vocat.* tylko w mowie uroczystej lub mocniejszym wzruszeniem umysłu ożywionej. *Patres conscripti, Micipsa pater meus moriens mihi praecepit, uti regni Numidiae tantummōdo procurationem existimarem meam. Quintili Vare, redde mihi legiones.*

Uw. 2. *Vocativus* łączy się częstokroć z wykrzyknikiem *o*, zwłaszcza dla wyrażenia żywszego uczucia. *O fortunāte adulescens,*

qui tuae virtutis Homērum praecōnem inveneris. Quid est, o di boni, in hominis vita diu?

Uw. 3. Przed *vocat.* kładzie się wykrzyknik *pro* dla wyrażenia boleści lub podziwu, zwłaszcza w mowie, zwróconej do bogów. *Quae enim res unquam, pro sancte Iuppiter, est gesta maior? Pro di immortales!*

Accusativus.

Uwaga wstępna. *Accusativus* jest przypadkiem przedmiotu bliższego czyli biernika (*obiectum*); oznacza zatem osobę lub rzecz, na którą czynność podmiotu bezpośrednio przechodzi. Oprócz tego kładzie się także niezależnie, służąc do wyrażenia rozciągłości, odległości, czasu, przysłówkowych określeń słowa i wykrzyknienia.

Biernik jest albo zewnętrzny t. j. znajdujący się zewnątrz czynności, której podlega: *amamus patriam*; albo wewnętrzny tj. w treści słowa zawarty: *exsulis vitam vivimus*.

Accusativus biernika zewnętrznego.

§. 13.

1. *Accusativus* biernika zewnętrznego kładzie się na pytanie kogo? co? po wszystkich słowach przechodnich, *verba transitiva*. W składni biernej *accusat.* biernika staje się *nominat.* podmiotu.

Hannibal Romanos saepe vicit. Romani ab Hannibale saepe victi sunt. Artificem commendat opus. Caesar agros hostium populatus est. Romulus et Remus Romam condiderunt. Sol oriens et occidens diem noctemque conficit. Nonnulli oratores Demosthenem imitati sunt.

* Także w języku polskim niemała jest liczba słów przechodnich, które przybierają przypadek czwarty. Jednak między łacińskim a polskim słowem przechodniem ta ważna zachodzi różnica, że łacińskie rządzi tylko *accusativem*; nasze zaś wedle okoliczności jużto przyp. czwartym, już też drugim, trzecim lub szóstym albo przybiera odpowiedni przyimek. Tłumacząc tedy z jęz. polskiego na łaciński, musimy wszystkie te dopełnienia słów przechodnich kłaść w *accusat.*, jeżeli przez nie jest wyrażony przedmiot, na który czynność podmiotu bezpośrednio przechodzi.

Oprócz tego znaczny jest w języku łacińskim poczet słów przechodnich, którym w języku polskim albo zawsze albo zwykle odpowiadają słowa nieprzechodnie, przybierające wedle potrzeby i znaczenia również to przypadek drugi, to trzeci, to szósty, to odpowiedni przyimek.

Stąd pochodzi, iż składnia łacińskich słów przechodnich bardzo często nie zgadza się ze składnią odpowiadających im słów polskich.

§. 14.

2. Odmiennie od języka polskiego kładzie się w języku łacińskim *accusativus*:

a) Po słowach przechodnich, użytych z przeczeniem albo mających znaczenie przeczące, np. *nego*, *denęgo* odmawiam, *ignōro* nie wiem, nie znam, *odi* nienawidzę, *neglēgo* zaniedbuję itp.

Nulla ars sollertiam naturae imitari potest. Germani nullis adversus Romanos auxilia denegabant. Deum nunquam falles. Oderunt hilarem tristes tristemque iocosi. Caesar loci naturam ignorabat. Proci Penelōpae ingentem Ulixis arcum tendere non potuerunt.

U w. Tu należą zwroty: *deponere amicitiam* wyrzec się przyjaźni, *omittere timorem* pozbyć się strachu, *abicere consilium* zaniechać zamiaru, *dimittere oppugnationem* zaprzestać oblężenia itp.

b) Po słowach, oznaczających czynność, która tylko na pewną część swojego przedmiotu spływa albo tylko przez pewien czas nań działa, np. *audio* słucham, *praebeo* daję, udzielam, *suppedito* dostarczam, *adhibeo* przydaję, dokładam, *compērio* dowiaduję się, *experior* doświadczam, doznaję, *gratūlor* wieszuję itp.

Suebi eorumque finitimi belli fortunam experiri constituerunt. Quod ubi Caesar comperit, se in Galliam recepit pontemque rescidit. Audite, pueri, doctrinas sapientiae. Darēus, rex Persarum, Lacedaemoniis pecuniam suppeditabat. M. Brutus Ciceroni reciperatam libertatem gratulatus est. Atticus magnam curam diligentiamque in valetudine sua tuenda adhibuit.

U w. Tu należy wiele słów, którym w języku polskim odpowiadają słowa, złożone z przyimkiem: *do*, *nad*, *na*, *u*, *przy*: *gloriam adipisci* dostąpić sławy, *gladium stringere* dobyć miecza, *aliquid probare* dowodzić czego, *promissum servare* dotrzymać obietnicy, *officium praestare* dopełnić obowiązku, *magna conficere* dokazać, dokonać wielkich rzeczy, *animum addere* dodać serca itp.

c) Po słowach, wyrażających brak czegoś, a zarazem chęć uchylenia tego braku, np. *cupio* pragnę, *desidēro* tęsknię za czem, *postūlo* żądam, *peto*, *expēto* staram się, domagam się, *disco* uczę się, *quaero* szukam (ze złożonymi oprócz *inquīro*), *expecto* oczekuję, *spero* spodziewam się, *opto* życzę sobie, *implōro* błagam o co itp.

Cimōnem Athenienses non solum in bello, sed etiam in pace diu desideraverunt. Cicero a Scaevōla iurisprudentiam didicit. Ariovistus populi Romani amicitiam cupidissime appetivit. Aestate et homines et bestiae umbram quaerunt. Trevēri Germanorum auxilia exspectare constituerunt.

d) Po słowach, wyrażających chęć zachowania lub uniknięcia czegoś, np. *custōdio* strzegę, pilnuję, *defendo*, *tueor* bronię, *curo* troszczę się o coś, *observo* przestrzegam, *vito* unikam, *fugio* uciekam przed czym (ze złożonemi), *metuo*, *timeo*, *vereor* boję się, *caveo* strzegę się, *detrecto* wzbraniam się, uchyłam się itp.

Themistōcles non effūgit civium suorum invidiam. Multi aliena negotia curant, sua neglegunt. Romani ad Alliam flumen a Gallis superati Capitolium defenderunt. Caesar suos ante proelium monuit, ne Gallos timerent. Consules, cum hostium aciem conspexissent, certāmen non detrectaverunt.

e) Po słowach, znaczących: rządzić, kierować, gardzić, brzydzić się czym, patrzeć na co, zważać na co, zastanawiać się nad czym: *regere*, *administrare*, *gubernare*; *aspernari*, *contemnere*, *despicere*; *abhorrere*, *fastidire*; *spectare*, *intueri*, *contemplari*, *considerare*, *deliberare* itp.

Vitam saepius regit fortuna quam sapientia. Dei providentia mundum administrat. Catilinam omnes aspernabantur, omnes abhorrebant. Homo sapiens divitias contemnit. Mentem hominis spectato, non frontem. Accessit ad argentum Verres; contemplari unumquidque otiose et considerare coepit.

U w. Tu należą zwroty: *caput concutere* potrząsać głową, *hastam torquere* wywijać włócznią, *lapides iacere* rzucać kamieniami itp.

f) Po słowach:

<i>aequo</i> wyrównywam,	<i>impēdio</i> przeszkadzam,
<i>iuvo</i> pomagam,	<i>mereor</i> zasługuję na co,
<i>comitor</i> towarzyszę,	<i>misēror</i> lituję się,
<i>deficio</i> niedostaję,	<i>sēquor</i> , <i>sector</i> idę za kim,
	<i>ulciscor</i> mszczę się na kim.

Accusativus przybierają także słowa złożone: *adaequo*, *exaequo*; *adiuvo* dopomagam, *assēquor*, *consequor* osiągam, dostępuję czegoś; *persequor*, *insequor* ścigam, *prosequor* towarzyszę. Tylko *obsēquor*, słucham kogoś, rządzi *dativem*.

Fortes fortuna adiuvat. Germanorum pedites cursum equorum adaequabant. Hostes tela deficere coeperunt. Vercingetōrix minoribus Caesarem itineribus subsequitur. Caesar exercitum Rhenum transduxit, ut Sugambros ulcisceretur. Gloria virtutem tamquam umbra sequitur. Non minorem laudem exercitus quam ipse imperator meritus est.

U w. 1. Także słowa: *adūlor* pochlebiam i *aemūlor* idę w zawody przybierają częściej *accusativus*, niż *dativus*. *Alexander Achillem maxime aemulatus est.*

U w. 2. Ze zmianą znaczenia zmienia się także składnia: *aequare urbem solo* zrównać miasto z ziemią, *aequare aliquem cum aliquo* zrównać kogoś z kimś; *deficio ab aliquo* odrywam się od kogoś, *deficio ad aliquem* przechodzę na czyją stronę, *deficio animo* upadam na duchu; *ulciscor aliquem* mszczę się za kogoś lub na kimś (np. *pro iniuria*), *ulciscor aliquid* mszczę się za coś, o coś, czegoś.

U w. 3. Jeżeli słowo ma dwa dopełnienia, język łaciński okazuje większą dokładność w wyborze biernika, niż język polski: *iter alicuius impedire* przeszkadzać komuś w pochodzie, *opem alicuius implorare* błagać kogo o pomoc; *luctum alicuius consolari* pocieszać kogo w smutku itd.

§. 15.

3. Słowa nieosobowe: *decet* przystoi, *dedecet* nie przystoi mają osobę w *accusat.*, rzecz wyraża się zwykle przez *infinitivus*, czasem przez *nominativus* (*sing.* lub *plur.*) zaimka lub przymiotnika w rodzaju nijakim.

Oratorem irasci minime decet. Praetorem decet manus abstinentes habere. Illud me decet. Parvum parva decent.

U w. 1. Poeci wyrażają podmiot tych słów także przez rzeczowniki, co w prozie klasycznej rzadko się zdarza. *Candida pax homines, trux decet ira feras.*

U w. 2. Tęsamą składnię mają słowa: (*non*) *fallit*, *fugit*, *praetērit me* (nie) uchodzi mej wiadomości, nie wiem; *iuvat*, *delectat me* miło mi jest, cieszy mnie; mogą one jednak używać się także osobowo. *Non me fallit plerosque homines emolumento duci. Te hilāri animo esse valde me iuvat. Haec praecepta me fugiunt.*

§. 16.

4. Niektóre słowa, oznaczające mocniejsze wzruszenie umysłu (*v. affectuum*) mają i przechodnie i nieprzechodnie znaczenie: *doleo*, *lugeo*, *maereo* boleję, smucę się, *horreo* wzdrygam się, drzę, *indignor* oburzam się, *lamentor* płaczę, *miror*, *admīror* dziwię się, podziwiam, *ludo* drwię, wydrwiam, *rideo* śmieję się, wyśmiewam, *queror*, *conquēror* żalę się itp.

W języku polskim często odpowiadają tym słowom odpowiednie słowa przechodnie.

Absentis Ariovisti crudelitatem Sequāni, velut si coram adesset, horrebant. Milites abditī in tabernaculis fatum suum querebantur. Quis est, qui suorum mortem non lugeat? Mirari satis hominis negligentiam non queo.

U w. 1. Niektóre z tych słów, użyte w znaczeniu nieprzechodniem, przybierają *ablat.* z przyimkiem *de*: *doleo de calamitate* smucę się kłeską, *queror de iniuria* żalę się na krzywdę.

Podobną składnię mają *sileo* i *taceo*, milczę, zamilczam: *tacere, silere rem* i *de re*. — *Despēro*, rozpaczam, łączy się z *datiw.* albo z przyimkiem *de* (*desperare salutī, de salute*), lecz w *partic. perf. pass.* ma znaczenie przechodnie (*desperare rem*). *Desperata salute Trevēri domum contenderunt.*

U w. 2. W *passivum* tworzą te słowa tylko *participium futuri*; jedynie *rideo* ma zupełne *passivum*.

§. 17.

5. Słowa nieprzechodnie stają się często przechodniemi, jeżeli są złożone z przyimkami, np.: *loqui cum aliquo* mówić z kim, *allōqui aliquem* przemawiać do kogo, *pugnare* walczyć, *castra expugnare* zdobywać obóz, *urbem oppugnare* dobywać miasta itp.

Szczególnie słowa, oznaczające ruch lub spoczynek, stają się przechodniemi i przybierają *accusativus*:

a) za wsze, jeżeli są złożone z przyimkami: *circum, praeter, trans*, np. *circumire portas* obchodzić bramy, *circumstare advēnam* otaczać przybysza.

Dzieje się to często także w języku polskim.

Caesar Corfinium oppidum vallo castellisque circumvenire instituit. Alpes nemo unquam cum exercitu ante Hannibalem transierat. Duces ante pugnam milites suos circumire solent. Multa me pericula circumstant. Sententiae saepe acutae non acutorum hominum sensus praetervolant.

b) często, jeżeli są złożone z przyimkami: *ad, cum, in, ob, per, sub*, a mają znaczenie przenośne. W znaczeniu właściwym zwykle przybierają przyimki lub *dativus*. Por. §. 30. W ten sposób stały się przechodniemi słowa:

▼ *adire aliquem* zwracać się, udawać się do kogo (z prośbą lub pytaniem), *labores* podejmować trudy, *pericula* narażać się na niebez-

pieczeństwa, *urbes* zwiedzać miasta; *adire ad aliquem* przystąpić do kogo, *ad aram* zbliżyć się do ołtarza, *ad rem publicam* poświęcić się służbie państwa.

aggrēdi hostem uderzyć na nieprzyjaciela, *murum* rzucić się na mur, *proelium* rozpocząć bitwę; *aggrēdi ad dicendum* przystąpić do mówienia, *ad consulatus petitionem* zabrać się do starania o konsulat.

coire societatem zawrzeć związek; *coire ad regiam* zejść się pod pałacem królewskim.

convenire aliquem zejść się z kim, odwiedzić kogo; *convenire cum aliquo* zgadzać się z kim, *ad aliquem* zejść się u kogo.

convēnit alicui (in aliquem) aliquid jest coś stosowne dla kogo, *convenit aliquid ad (in) aliquid* coś jest do czegoś stosowne, *convenit mihi cum aliquo* zgodnie z kimś myślę, *pax (de pace) convenit inter nos (mihi tecum)* zgadzamy się na pokój, *signum, quod convenerat* hasło umówione.

ingrēdi iter udać się w podróż, *magistratum* objąć urząd, *mare* puścić się na morze, *pontem* wstąpić na most; *ingredi in urbem* wkroczyć do miasta, *in sermonem* wdać się w rozmowę.

inire consilium powziąć zamiar, *societatem* zawrzeć przymierze, *magistratum* objąć urząd, *proelium* rozpocząć bitwę, *numerum* wziąć się do liczenia, *castra* wejść do obozu, *viam* puścić się w drogę, *convivia* chodzić na biesiady; *inire in urbem* wejść do miasta.

obire terras zwiedzać kraje, *res suas* trudnić się swymi sprawami, *bella* mieć udział w wojnach, *facinus* popełnić zbrodnię, *mortem, diem supremum* dokonać życia.

percurrere agrum przebiegać dzierżawy, *peragrarē provincias* przejeżdżać prowincye, *pervadere contionem* rozchodzić się po zgromadzeniu, *orbem terrarum* przebiegać świat; *pervadere per agros* szerzyć się po polach, *perequitare per agmen* przejeżdżać przez hufiec.

subire labores podjąć się trudów, *poenam* ściągnąć na się karę, *pericula* narażać się na niebezpieczeństwa, *dolorem* znosić boleść, *invidiam* popaść w nienawiść, *tectum* wejść pod dach, do domu.

Helvetiorum legati Caesarem in itinere convenerunt. Pythagoras Persarum magos adiit. Caesar Helvetios impeditos et inopinantes aggressus est. Hoc tempus inter nos committendi proelii convenerat. Sex. Roscius convivia cum patre non inibat. Caesar omnem agrum Ficēnum percurrit. Ferox natio pervagata est bello prope orbem terrarum. Tissaphernes cum Lacedaemoniis societatem coierat. Germani inter annos quattuordecim tectum non subibant. Alcibiades annos circiter quadraginta natus diem obiit supremum.

U w. Słowa, znaczące przewyższam, mają składnię następującą: *praecedere, superare, vincere aliquem; praestare, antestare, antecellere alicui; antecedere, anteire aliquem i alicui. Excellere* przybiera tylko *dativus pluralis*.

Helvetii reliquos Gallos virtute praecedunt. Demosthenes longe omnibus eloquentia praestitit. Romani prudentia ceteris gentibus praestiterunt. Pompeius dignitate principibus excellit.

§. 18.

Accusativus biernika wewnętrznego.

Accusativus biernika wewnętrznego przybierają i przechodnie i nieprzechodnie słowa. Może nim być:

a) Rzeczownik, utworzony z tego samego tematu, co słowo, albo mający pokrewne ze słowem znaczenie (*figūra etymologicā*). Zwykle ma on bliższe określenie (*attributum, genetivus*): *vitam iucundam vivere* żyć życiem przyjemnem, *longam viam ire* odbywać daleką drogę.

W języku polskim kładziemy czasem przyp. szósty lub czwarty; częściej jednak uciekamy się do wolniejszych zwrotów, używając słów ogólniejszego znaczenia albo zamieniając *accusat.* na określenie przyśłówkowe.

Vicimus, o socii, gravem pugnāvimus pugnā. Tertiam iam aetatem hominum Nestor vivebat. Populus Romanus domi militiaeque praeclara facinora fecit. Magna voce iuravi verissimum pulcherrimumque sacramentum.

Uw. Tu należą zwroty, w których rzeczownik, mający być określeniem biernika, sam jest biernikiem: *sapere picem* (= *picis saporem*) mieć smak smoły, *olere unguenta* trącić maścią, *sitire sanguinem*, *honores pragnāre* krwi, *zaszczytōw*, *infitiās ire* zaprzeczać, *venum ire* iść na sprzedaż, *mortem minari* grozić śmiercią. *Catonis orationes antiquitatem redolent.* — Skutek czynności wyraża *accusat.* w zwrocie: *foedus ferire* zawrzeć przymierze (= *foedus hostiam feriendo efficere*).

b) Zaimek lub przymiotnik liczebny w rodzaju jakim po wielu słowach, które zresztą innej wymagają składni:

hoc gaudeo, lecz hac re gaudeo, illud glorior, lecz illa re glorior, id studeo, „ ei rei studeo, id taceo, „ de ea re taceo, utrumque tibi assentior, lecz in utraque re tibi assentior.

Xenophon eadem ferre peccat. Unum omnes student.

Podwójny accusativus.

§. 19.

1. Podwójny *accusativus* biernika (*obiecti*) i orzeczenia (*praedicati*) przybierają słowa, znaczące:

a) robię kogoś czemś: *facio, efficio, reddo*; b) nazywam kogoś czemś: *appello, dico, nomino, voco*; c) obieram, mianuję kogoś czemś: *creo, eligo, declaro, designo*; d) uważam, poczytuję kogo za co: *puto, duco, iudico, existimo*; e) mam, daję, przyjmuję kogo za co: *habeo, do, addo, sumo, adsūmo, accipio*; f) okazuję się czemś: *me praeebo, me praesto* i wiele innych, mających pokrewne znaczenie. W składni bierniej przybierają te słowa podwójny *nominativus*. Por. §. 11. 2.

W języku polskim *accusat.* orzeczenia tłómaczy się zwykle przez przypadek szósty albo przez przyimki *za, na*.

Iucundiorum facit libertatem servitutis recordatio. Cupiditas homines caecos reddit. Pythagoras primus se philosophum appellavit. Iram bene Ennius initium dixit insaniae. Populus Romanus Numam regem creavit. Cavarinum Caesar apud Senones regem constituerat. Senatus Antonium hostem iudicavit. Milites legatos testes suae virtutis habuerunt. Cimon sororem suam Calliae uxorem dedit. Ariovistus obsides nobilissimi cuiusque liberos poposcit. Athenienses Miltiadem imperatorem sibi sumpserunt. Helvetii Boios socios sibi adsciscunt. Dignum te praesta maioribus tuis. Dionysius superbum se praebuit in fortuna.

U w. 1. *Reddo* i *efficio* w powyższem znaczeniu używają się tylko w *activum*; w *passivum* kładzie się *fi*. *Reddo* łączy się tylko z przymiotnikami. *Themistocles mare tutum reddidit*. Zawsze mówi się: *certiorem aliquem facere de aliqua re* albo *alicuius rei* uwiadomić kogo o czem.

U w. 2. *Habeo* z podwójnym *accusat.* znaczy: mieć w kim co: *ducem te habeo* mam w tobie przewodnika (= *te duce utor*). W znaczeniu: uważać kogo za co przybiera następujące składnie:

habeo aliquem pro amico,
 „ „ *(in) loco amici,*
 „ „ *(in) numero amicorum.*

Tęsamą składnię mogą mieć także słowa: *puto, duco, do, accipio, relinquo* *Galli saepe levem auditionem pro re comperta habent. Germani deorum numero ducunt Solem et Lunam* W *passivum* znaczy *haberi* tosam, co *iudicari*: *Socrates sapientissimus omnium habitus est*. Por. §. 11. 2.

U w. 3. *Se praestare* łączy się tylko z przymiotnikami, wyrażającymi zaletę: *Gratum te praesta* lub *praeebo*, lecz *ignavum se praebuit*.

§. 20.

2. Podwójny *accusativus* biernika i miejsca przybierają słowa, złożone z przyimkiem *trans*: *tradūco, traicio,*

transporto przepawiam. W składni biernej *accusat.* miejsca pozostaje.

Agesilāus Hellespontum copias traiecit. Hannibal nonaginta milia peditum Hibērum traduxit. Caesar exercitum Rhenum transportavit. Exercitus a Caesare Rhenum traiectus est.

Uw. Słów *traicere* i *transmittere* używa się także bez *accusat.* osoby w znaczeniu: przepawić się (= *transire*). *Hannibal Hibērum traiecit.*

§. 21.

3. Podwójny *accusativus* osoby i rzeczy przybierają słowa:

a) uczyć *doceo*, *edōceo*, *taję celo*.

Philosophia nos multas res docuit. Catilina iuventutem mala facinora edocebat. Antigōnus iter omnes celavit. Non te celavi sermonem amici. Cato senex ipse filium litteras docuit.

Uw. Rzecz wyraża się także przez *ablat.* z przyimkiem *de*: *docere aliquem de re*, uwiadomić kogo o czym, *celare aliquem de re* zataić co przed kim: *Caesar Boios de suo adventu docet. Dux milites de clade celat.* Tej składni używa się zawsze w *passivum*. *Sulla de his rebus doceri non poterat. Pater de subita morte filii celatus est.*

Zamiast *doceri*, być uczonym, mówi się *discere aliquid ab aliquo* albo *erudiri, institui, instrui aliqua re ab aliquo*; tylko *partic. perf. doctus* kładzie się w pewnych zwrotach: *calamitate doctus, Graecis litteris doctus, omnes artes doctus.*

b) żądam: *posco, reposco, flagito*.

Cotidie Caesar Aeduos frumentum flagitabat. Tarentini Pyrrhum auxilium poposcerunt. Legati Hennenses Verrem simulācrum Cerēris reposcebant. Hoc a me munus universa poposcit provincia.

Uw. Osobę wyraża się także przez *ablat.* z przyimkiem *ab*, zwłaszcza w składni biernej. *Frumentum ab Aeduis flagitatur.*

Postulo, żądam, ma zawsze osobę w *ablat.* z przyimkiem *ab*, rzecz w *accusat.*: *postulare aliquid ab aliquo. Nihil unquam nisi honestum et rectum amicus ab amico postulabit.*

c) proszę: *oro, rogo*. Rzecz wyraża się zwykle przez *accusat.* zaimka w rodzaju nijakim (§. 18.) albo przez zdanie z spójnikiem *ut* lub *ne*.

Achaei regem auxilia rogabant. Hoc te vehementer rogo. Rogat oratque, ut sibi per te liceat vitam in egestate degere. Legati auxilium contra Samnites orabant (bez *accusat.* osoby).

U w. *Peto* w znaczeniu proszę ma rzecz w *accusat.*, osobę w *ablat.* z przyimkiem *ab*: *petere aliquid ab aliquo. Athenienses auxilium a Lacedaemoniis petiverunt. Peto aliquem* znaczy godzę na kogoś, *peto aliquid* staram się o coś, dążę do czego (*consulatum, castra*).

Mówi się także: *precor aliquid a dis*, błagam o coś bogów, albo *precor deos (a dis), ut*.

d) pytam się: *rogo, interrōgo*. Rzecz wyraża się tylko przez *accusat.* zaimka w rodzaju nijakim (§. 18.) albo przez *ablat.* z przyimkiem *de* albo przez zdanie pytajne.

Hoc, quod te interrogo, responde. Quid me de re publica nostra interrogas? Quid me istud interrogas?

U w. 1. *Quaero* w znaczeniu pytam się ma składnię: *quaerere aliquid ex (ab, de) aliquo. Caesar Liscum retinet; quaerit ex solo ea, quae in conventu dixerat; eadem secrēto ab aliis quaerit.*

U w. 2. Tylko w urzędowej formule: *sententiam rogare aliquem* pytać kogo o zdanie (w senacie), wyraża się *accusat.* rzeczy przez rzeczownik. W innych razach pytać kogo o zdanie znaczy: *interrogare aliquem, quid sentiat.*

U w. 3. W składni biernej słów pod c) i d) podanych *accusat.* osoby staje się podmiotem, *accusat.* rzeczy zostaje. *Hoc a te interrogatus sum.* →

Accusativus niezależny.

§. 22.

1. Accusativus rozległości.

Na pytanie: jak daleki? jak długi? jak szeroki? jak wysoki? jak głęboki? lub jak daleko? jak szeroko? itd. wyraża się określenie rozległości przez *accusativus*. Tosamo dzieje się w języku polskim.

Helvetiorum fines in longitudinem milia passuum ducenta, in latitudinem centum et octoginta patebant. Milites Caesaris aggerem pedes triginta altum exstruxerunt. Fossa pedes trecentos longa est, sex pedes alta. Caesar iter tridui processit.

U w. 1. Przymiotniki *magnus* wielki i *crassus* gruby nie łączą się z *accusat.*; zamiast nich używa się *ablat.* rzeczowników *magnitudo, crassitudo: murus sex pedem crassitudine.*

U w. 2. W bezpośredniem połączeniu z rzeczownikiem można zamiast *accusat.* położyć także *genet. qualitatis* bez przymiotnika, oznaczającego wymiar: *fossa quindecim pedum*, rów piętnaście stóp szeroki Por. §. 43.

§. 23.

2. Accusativus odległości.

Na pytanie: jak daleko? wyraża się miarę odległości przez *accusativus* albo *ablativus* (§. 63.). Rzeczowniki *spatium* i *intervallum* kładzie się zawsze w *ablat.*

Ariovistus milia passuum sex (milibus passuum sex) a Caesaris castris consedit. Marathon abest ab Athenis circiter milia passuum viginti. Sacer mons tria ab urbe milia passuum est.

U w. Jeżeli nie jest podane miejsce, od którego oblicza się odległość, natenczas miarę odległości wyraża się przez *ablativ.* z przyimkiem *ab*. *Hostes a milibus passuum duobus castra posuerunt.*

§. 24.

3. Accusativus czasu.

Na pytanie: jak długo? kładzie się określenie czasu w *accusat.*, do którego dodać można przyimek *per*, jak w polszczyźnie przez.

Decem quondam annos urbs oppugnata est. Castici pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat. Hannibal per annos sedecim variis cladibus Italiam fatigavit.

U w. 1. W bezpośredniem połączeniu z rzeczownikiem kładzie się *genet. qualit.*, np. *bellum triginta annorum*. Por. §. 43.

U w. 2. Chcąc oznaczyć, ile kto ma lat, kładzie się: a) *natus* z *accusat.*: *puer novem annos natus*; b) *genetivus qualitatis*: *puer novem annorum*; c) *agens annum* z liczebnikiem porządkowym roku bieżącego: *puer decimum annum agens*.

U w. 3. Na pytanie: na jak długo? na kiedy? jak długo naprzód? kładzie się *accusat.* z przyimkiem *in*. *Phaëton currum paternum in diem rogavit. Romani Albano bellum in tricesimum diem indixerunt. Solis defectiones praedicuntur in multos annos.*

U w. 4. Na pytanie: jak dawno temu? (licząc od chwili obecnej) kładzie się: a) *ante* lub *abhinc* z *accusat.*: *ante (abhinc) tres annos*; b) *ablat.* z zaimkiem *hic*: *his tribus annis* przed trzema laty.

Na pytanie: za ile lat? kładzie się liczebnik porządkowy roku następnego w *accusat.* z przyimkiem *post* albo w *ablat.*: *post annum quartum, anno quarto* za trzy lata.

§. 25.

4. Accusativus przysłówkowy.

Niektóre wyrazy mają w *accusat.* znaczenie przysłówków. Tu należą:

a) Zaimki i przymiotniki w rodzaju nijakim: *aliquid* nieco, *nihil* wcale nie, *multum* wielce, *plus* więcej, *plurimum* najwięcej, *cetèrum* zresztą, *nimium* bardzo, *quid* dlaczego? *plerumque* zwykle itp.

b) Zwroty: *magnam, maximam partem* po wielkiej, największej części, *id genus* w tym rodzaju, *id aetatis* w tym wieku, *id temporis* w tej porze itp.

Suebi maximam partem lacte atque pecore vivunt. Quattuor aut summum quinque sunt inventi. Quid ad me venitis? Nihil ea re commoveor. Homines ad me id temporis venturos praedixeram. Id nobis oneris, hominibus id aetatis, imponitur.

§. 26.

Accusativus wykrzyknienia.

Accusativus z przydawką kładzie się w wykrzyknieniach dla wyrażenia podziwu lub boleści. Niekiedy dodaje się do niego wykrzykniki *o, heu* .

W języku polskim kładzie się zwykle przypadek pierwszy z wyrazami: *to, co za, co to za, jakież, albo przypadek piąty.*

Me miserum! Heu me perditum! O fallacem hominum spem fragilemque fortunam. Hancine impudentiam, iudices, hanc audaciam! O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa aetate non viderit!

Uw. 1. Wykrzyknienie wyraża się czasem przez *nominat.* , a jeżeli mowa zwraca się wprost do kogoś, także przez *vocativus* . *O magna vis veritatis, quae facile se per se ipsa defendat.* Por. §. 12.

Uw. 2. Po *vae* biada i *hei* ach kładzie się osobę w *datiwie* , po *en* i *ecce* oto zwykle w *nominatiwie* . *Hei mihi! Vae victis! En dextra fidesque! Ecce nuntius!*

Dativus.

Uwaga wstępna. *Dativus* jest przypadkiem przedmiotu dalszego czyli pośredniego; oznacza zatem osobę lub rzecz, do której się czynność podmiotu odnosi tylko pośrednio, o ile się ku niej zwraca albo dla niej odbywa. W pierwszym wypadku *dativus* wskazuje tylko kierunek, w którym podmiot działa (*dativ.* przedmiotu dalszego w ściślejszem znaczeniu); w drugim wyraża zarazem osobę lub rzecz, która uczestniczy w skutkach czynności (*dativ.* uczestnictwa). Granica jednak między tymi dwoma rodzajami *dativu* nie zawsze da się ściśle oznaczyć. Oprócz tego może być *dativus* także częścią orzeczenia.

Dativus przedmiotu dalszego.

§. 27.

1. *Dativus* przedmiotu dalszego czyli pośredniego kładzie się na pytanie komu? czemu? podobnie jak w języku polskim:

a) Po słowach przechodnich często obok *accusat.* przedmiotu bliższego.

W języku polskim używamy czasem przyimków, chcąc dokładniej oznaczyć stosunek, jaki zachodzi między czynnością a przedmiotem dalszym: *praedam militibus dividere* podzielić zdobycz między żołnierzy, *fratrem fratri conciliare* pojednać brata z bratem.

Pythagoras omnibus frugalitatem commendabat. Post pugnam Marathoniam classem septuaginta navium Athenienses Miltiadi dederunt. Caesar provinciae toti quam maximum militum numerum imperavit. Lysimachus rex Theodoro, philosopho non ignobili, crucem minatus est.

b) Po słowach nieprzechodnich, np. *prosum* pomagam, *noceo* szkodzę, *faveo* sprzyjam, *resisto* opieram się, *placeo* podobam się, *pareo*, *oboedio*, *obtempĕro* jestem posłuszny, słucham, *invideo* zazdroszczę, *indulgeo* pobłażam, *servio* służę, *maledico* zlorzeczę, *lŕę*, *obtrecto* uwłaczam, poniżam itp.

W języku polskim kładzie się także przyp. trzeci, wyjątkowo tylko inny: *parere legibus* słuchać praw.

Homines hominibus plurimum et prosunt et obsunt. Themistoclis consilium plerisque civitatibus displicebat. Magnis viris prospĕre semper eveniunt res omnes. Aristidis in re publica consiliis vehementer adversatus est Themistocles. Homo probus invidet nemini.

Uw. *Invideo tibi* zazdroszczę tobie, *invideo gloriae tuae* (amici) zazdroszczę tobie (przyjacielowi) sławy. *Themistocles Miltiadi gloriae invidit. Passivum: Aliorum gloriae maxime invideri solet.* *W perf. pass.* zastępuje się *invideo* przez *obtrecto*; także zwroty: *in invidia esse, invidiae esse, invidiam habere* służą za *passivum* słowa *invideo*.

c) Po przymiotnikach znaczących: użyteczny, przyjazny, przyjemny, potrzebny, stosowny, łatwy, równy, bliski, podobny lub mających znaczenie przeciwne. Przysłówki utworzone od tych przymiotników rządzą także *dativem*.

W języku polskim kładzie się przypadek trzeci albo przyimki dla, do. Przymiotnik bliski przybiera przyp. drugi.

Patria omnibus cara est. Veritas plerisque molesta est. Hominum generi cultura agrorum est salutāris. Belgae sunt proximi Germanis. Bellum Peloponnesiācum non minus Lacedaemoniis quam Atheniensibus exitiosum fuit. Senatori necessarium est nosse rem publicam. Nulli facilius quam malo invenies parem.

Uw. 1. *Amicus, inimicus, familiaris, aequalis* i inne, użyte w znaczeniu rzeczowników, łączą się także z *genet.*: *Amicus populi Romani. Amicissimus Caesaris.*

Uw. 2. Po przymiotnikach znaczących: przyjazny, nieprzyjazny (*amicus, aequus, benignus, inimicus* itd.) kładzie się także przyimki *erga* (w znaczeniu przyjaznym), *adversus* i *in* (w znaczeniu przyjaznym i nieprzyjaznym).

Uw. 3. Po *aptus, idoneus, utilis, inutilis, necessarius* wyraża się cel przyimkiem *ad*. *Res ad bellum utiles. Locus ad pugnam idoneus. Homo ad omnes res aptus.*

Uw. 4. Po *similis* i *dissimilis* kładzie się rzecz w *datiw.* lub *genet.*, osobę częściej w *genet.* *Filius patris similis est. Mors somni (somno) similis est.* Zawsze mówi się: *mei, tui, sui, nostri, vestri, veri similis.*

Uw. 5. Przymiotniki: *propior, proximus* i przysłówki: *prope, propius, proxime* przybierają także *accusativus*. *Ubii proximi Rhenum incolunt.*

d) Po rzeczownikach słownych, które zatrzymują rząd słów pierwotnych: *Iustitia est obtemperatio scriptis legibus institutisque populorum.*

§. 28.

2. Odmiennie od języka polskiego przybierają *dativus* następujące słowa nieprzechodnie:

<i>insidior</i> zasadzam się,	<i>parco</i> oszczędzam,
<i>irascor</i> gniewam się,	<i>persuadeo</i> przekonuję, namawiam,
<i>medeor</i> leczę,	<i>studeo</i> przykładam się,
<i>nubo</i> idę za męża,	<i>supplicō</i> błagam.

Themistocles persuasit Atheniensibus, ut navibus se defenderent. Omnes homines naturā libertati student. Alexander Pindāri familiae domūque pepercit. Philosophia medetur animis. Caesāri Cicero pro amicissimo Marcello supplicavit. Servii Tullii filiae duobus Tarquiniis, Lucio et Arunti, nupserant. Soror Attīci erat nupta Q. Tullio Cicerōni (także cum Cicerone).

* W *passivum* słowa te mają składnię nieosobową, tj. *dativus* pozostaje, a słowo kładzie się w 3. osobie *sing.* *Mihi*

nunquam persuaderi potuit animos esse mortales. Ne templis quidem deorum a Persis parcutur.

U w. Jestem przekonany (= przekonałem się) znaczy: *mihī persuasi, mihī persuasum est, persuasum habeo*. Bądź przekonany *persuade tibi*, o tem się przekonywam *hoc mihī persuadeo*.

§. 29.

3. Niektóre słowa w pewnem tylko znaczeniu rządu *datiwem*:

<i>consulere alicui</i> starać się o kogoś,	<i>aliquem</i> radzić się kogoś, <i>in aliquem</i> obchodzić się z kimś;
<i>prospicere alicui</i> mieć o kim (czem) staranie, dbać o kogo (co),	<i>aliquid</i> przewidywać coś, postarać się o co, <i>in aliquid</i> mieć widok na coś;
<i>providere alicui</i> mieć o kim (czem) staranie, dbać o kogo (co),	<i>aliquid</i> przewidywać coś, opatrywać w co, <i>de aliqua re</i> starać się o co;
<i>metuere, timere alicui</i> bać się o kogo (co),	<i>aliquem, aliquid</i> bać się kogo, czego, <i>aliquid ab aliquo</i> bać się czego z czyjej strony, <i>de aliqua re</i> obawiać się o co;
<i>cavere alicui</i> czuwać nad kimś, dbać o kogo;	<i>aliquem</i> strzec się kogoś, <i>ab aliquo</i> mieć się na ostrożności przed kim, <i>de aliqua re</i> zapewnić się względem czego;
<i>moderari alicui rei</i> zachować w czem miarę, poskramiać coś,	<i>aliquid</i> kierować, rządzić czem;
<i>temperare alicui</i> (= <i>parcere</i>) oszczędzać kogo,	<i>aliquid</i> zachować w czem miarę, urządzić, powściągać coś, <i>ab aliqua re</i> (= <i>abstinere</i>) wstrzymać się od czego;
<i>cupere, velle alicui</i> dobrze życzyć, sprzyjać komu,	<i>aliquid</i> chcieć, życzyć sobie, pragnąć czegoś.

Bonus vir utilitati omnium plus quam suae consulit. Graeci semper consuluerunt Apollinem Delphicum. Deus non solum universo mundo, sed etiam singulis prospicit hominibus. Nautae magnas prospexerunt tempestates. Cibariis parum diligenter provisum est. Dux exercitui frumentum providet. Caesar Labiēno vehementer timuit. Supplicia a vobis pro maleficiis suis metuunt. Caesar nihil de eventu proclii timendum esse existimavit. Lycurgus Lacedaemoniorum rem

publicam temperavit. Caesar Helvetios temperaturos ab iniuria non existimabat. Titus securitati satis cavit. De agris foedere cautum est.

§. 30.

4. Po wielu słowach złożonych z przyimkami, kładzie się *dativus* albo powtarza się ten sam lub podobny przyimek. Wybór składni stosować się musi do przyjętego w mowie zwyczaju, w ogóle jednak przestrzegać należy następujących zasad:

a) Słowa, złożone z przyimkami: *ante, inter, ob, post, prae, sub* i *super*, przybierają zwykle *dativus*.

Epaminondas Lysim, tristem ac severum senem, omnibus aequalibus suis anteposuit. Aristides pugnae navali apud Salamina interfuit. Decius se hostium telis obiecit. Manlius filii caritatem publicae utilitati posthabuit. Ut magistratibus leges, ita populo praesunt magistratus. Q. Lucanius, dum circumvento filio subvenit, interficitur. Leonidas securis Persis supervenit. Non citius adulescentiae senectus quam pueritiae adolescentia obrēpit.

b) Po słowach, złożonych z przyimkiem *cum* (*con, co*), powtarza się zwykle przyimek. Mówi się zatem: *communicare aliquid cum aliquo* uwiadomić kogo o czem, *naradzae się z kim* o czem, *conferre, comparare aliquid cum aliquo* porównywać coś z czemś itd.

Hannibal, quotienscumque cum populo Romano congressus est in Italia, semper discessit superior. Caesar consilium cum legatis et quaestore communicavit. Vultus consentit cum oratione.

c) Słowa, złożone z przyimkami *ad* i *in*, przybierają po większej części *dativus*, zwłaszcza jeżeli są użyte w znaczeniu przenośnem. W znaczeniu właściwym przybierają zwykle przyimek.

Darēus, Persarum rex, Scythis bellum inferre decrevit. Caesar tribunos militum monuit, ut legiones signa in hostem inferrent. Aegyptus ab Augusto imperio Romano adiecta est. Ut ridentibus arrident, ita flentibus adflent humani vultus. Sabīnus tantam opinionem timoris praebuit, ut ad vallum castrorum hostes accedere audent. Altius praecepta descendunt, quae teneris imprimuntur aetatibus. Hostes perterriti in oppidum irruerunt.

Uw. 1. Zawsze mówi się: *attendere animum ad aliquid* lub *attendere aliquid* uważać na co; *occumbere mortem* ponieść śmierć

w bitwie, polec; *incumbere in gladium* wspierać się na mieczu, *in (ad) artes* przykładać się do sztuk; *insistere (in) bellum* zajmować się wojną, *hostibus* ścierać nieprzyjaciół.

U w. 2. Bez różnicy znaczenia mają obydwie składnie:

appropinquo zbliżam się *hosti*, *ad hostem*,
illūdo sztydę *miseris*, *in miseris*,
insulto urągam się *rei publicae*, *in rem publicam*
insum, *inhaereo* jestem w czymś, tkwię *alicui*, *in aliqua re*.

§. 31.

5. Słowa: *adspargo* skrapiam, *circundo* otaczam, *induo* wdziwam, *exuo* zdejmuję, *dono* obdarzam, mają dwojaką składnię: a) osobę w *datiwie*, rzecz w *accusat.*, albo b) osobę w *accusat.*, rzecz w *ablat.*

Deus animum circumdedit corpore. Cicerōni populus Romanus aeternitatem immortalitatemque donavit. Omnes Thessaliae civitates Pelopidam coronis aureis et statuīs aeneis donaverunt. Tu Miloni nonnullam laudatione tua labeculam adspergis. Caesar hostes armis exiit. A. Torquātus ex spoliis interfecti Galli sibi et torquem et cognōmen induit.

U w. 1. Podwójną składnię ma także słowo *interclūdo* zamykam, odcinam: *interclūdo alicui aliquid* lub częściej *aliquem aliqua re. Itinerum angustiae multitudini fugam intercluserant. Galli comitatibus nostros intercludere instituunt.*

U w. 2. *Interdico* zakazuję ma osobę w *datiw.*, rzecz w *ablat.*: *interdicere alicui aliqua re. Ariovistus omni Gallia Romanis interdixit. — Alicui aqua et igni interdicerere* znaczy: zabronić komu ognia i wody, tj. skazać go na wygnanie.

Dativus uczestnictwa.

§. 32.

Dativus, oznaczający osobę lub rzecz, dla której się coś dzieje, kładzie się na pytanie komu? dla kogo? w następujących wypadkach:

1. *Dativus* oznacza osobę lub rzecz, której czynność słowa przynosi korzyść lub szkodę (*dativus commōdi, incommōdi*).

W języku polskim kładzie się przyimek dla albo przyp. trzeci; czasem także zwroty: na korzyść, na szkodę, dla dobra, przez wzgląd na itp.

Non scholae, sed vitae discimus. Maiorum gloria postēris quasi lumen est. Non sibi homo soli natus est, sed patriae et suis. Solon

et Lycurgus leges dederunt civibus suis. Non solum nobis divites esse volumus, sed liberis, amicis, propinquis maximeque rei publicae. Caesar inimicitias suas rei publicae donavit.

* Tu należy *dativus ethicus*, służący do wyrażenia tej osoby, którą czynność żywo obchodzi. W ten sposób używa się szczególnie zaimeków osobistych. *Quid mihi pater agit? Hic mihi quisquam mansuetudinem nominat! Quid hoc sibi vult? Quid huic homini faciam? Quid tibi (także de te lub te) faciam?* co pocznę z tobą?

Uw. W *datiwie* położone są niekiedy imiesłowy, nie odnoszące się do żadnego imienia (*dat. relationis*). *Gomphi est oppidum primum Thessaliae venientibus ab Epiro. In universum aestimanti plus apud peditem roboris est.*

§. 33.

2. *Dativus* ze słowem *esse* oznacza osobę, która coś posiada (*dat. possessivus*). Uwydatnia się przez to rzecz posiadaną.

W języku polskim tłumaczy się *esse* przez mieć, posiadać.

Non idem semper floribus color est. Quo minus honoris erat poetis, eo minora studia fuerunt. Semper in civitate, quibus opes nullae sunt, bonis invident.

Składni tej używa się zawsze w wyrażeniu: *est mihi aliquid cum aliquo. Est homini cum Deo similitudo. Erat Pompeio cum Caesare controversia.*

Uw. 1. Przymioty duchowe i cielesne wyraża się innymi zwrotami; np. „Cicero posiadał niepospolity dar wymowy“ znaczy: *Summa in Cicerōne eloquentia fuit* albo *summa Cicerōnis eloquentia fuit* albo *Cicēro eloquentissimus fuit* albo *Cicēro summā eloquentiā fuit.*

Uw. 2. Po *est mihi nomen (cognōmen)* jest mi na imię, nazywam się (mam przydomek), kładzie się imię w *datiw.* albo w *nominat.* *Est mihi nomen Gaiō (Gaius). P. Scipioni ex virtute Africāno (Africānus) cognōmen fuit.*

Tosamo dzieje się w wyrażeniach: *dare, indere, imponere, tribuere nomen (cognōmen) alicui*, użytych biernie. *Tarquinio cognōmen Superbo (Superbus) datum est.* W składni czynnej mówi się: *Tarquinio cognōmen Superbo (Superbum) dederunt.* W innych wypadkach imię obok *nomen* kładzie się w *genet.* (*nomen Gai habere*) albo używa się słów *appellor, vocor*. Por. §. 11. 2.

§. 34.

3. *Dativus* kładzie się w składni biernej zamiast *ablat.* z przyimkiem *ab* dla oznaczenia osoby działającej (*dativus auctōris*).

Dzieje się to zawsze po *participium futuri passivi*, czasem także po innych formach strony biernej, zwłaszcza po czasach, złożonych z *participium perfecti*.

W języku polskim używa się zwykle składni czynnej.

Omnibus hominibus moriendum est. Amicitia nobis magna pietate colenda est. Cui non sunt auditae Demosthēnis vigiliae? Honesta bonis viris non occulta quaeruntur. O frustra mihi suscepti labores!

U w. Jeżeli budowa zdania wymaga jeszcze drugiego *datiwu*, natenczas dla uchylenia dwuznaczności kładzie się zawsze *ab. Civibus est a vobis consulendum.*

Dativus częścią orzeczenia.

Dativus może być także częścią orzeczenia, wyrażając cel, w jakim się coś dzieje, lub skutek, który coś spowoduje. Zwykle towarzyszy mu wtedy drugi *dativus*, oznaczający osobę lub rzecz, dla której się coś dzieje. Stąd powstaje podwójny *dativus*.

§. 35.

1. Dativus celu.

Dativus celu kładzie się na pytanie na co? w jakim celu? po słowach: *dare, accipere, deligere, venire, mittere, relinquere* itp.

W języku polskim *dat.* celu tłumaczy się przez przypadek, zawisły od przyimków: *na, w, dla, a* czasem przez przypadek *szósty*.

Caesar quinque cohortes castris praesidio reliquit. Pericles agros suos dono rei publicae dedit. Mille Plataeenses Atheniensibus adversus Persas auxilio venerunt. Milites locum castris deligunt. Pittäco Mitylenaei multa milia iugerum muneri dederunt. Dies dictus est colloquio ex eo die quintus.

* Tu należą zwroty: *receptui canere* trąbić na odwrot, *signum dare receptui* dać znak do odwrotu.

§. 36.

2. Dativus skutku.

Dativus skutku kładzie się na pytanie na co? za co? po słowach:

a) *esse* w znaczeniu: wychodzić na co, uchodzić za co, służyć za co;

b) *dare, ducere, habere, tribuere* w znaczeniu: uważać, poczytywać za co.

W języku polskim *dat.* skutku tłumaczy się zwykle przez przypadek, zawisły od przyimków: *za, na, a* po słowie *esse*, być, także przez przypadek szósty lub przymiotnik. Można jednak słowo *esse* oddać także przez słowa: *jednać, przynosić, sprawiać* coś itp.

Magno malo est hominibus avaritia. Gallis brevitatis Romanorum contemptui fuit. Q. Hortensio tribuebatur ignaviae, quod nunquam bello civili interfuisset. Postquam divitiae honori esse coeperunt, paupertas probro haberi coepit. Epaminondas in iudicio nihil eorum negavit, quae adversarii crimini dabant. Cui bono est?

* Tu należą zwroty: *laudi, honori esse* być zaszczytnem, *impedimento esse* być przeszkodą, *praesidio esse* być obroną, *argumento esse* służyć za dowód, *detrimento esse* przynosić szkodę itp.

Genetivus.

Uwaga wstępna. *Genetivus* jest przypadkiem dopełniacza; służy zatem do określenia imion, uzupełniając ich znaczenie. Stosunek, zachodzący między *genet.* a imieniem określonym, może być rozmaity. Także *genetivus* zawisły od słowa jest właściwie dopełnieniem imienia, którego pojęcie zawarte jest w słowie: *memini patris = memor sum patris.*

Genetivus zawisły od rzeczowników.

§. 37.

1. *Genetivus possessivus*, dopełniacz dzierżawczy, oznacza osobę lub rzecz, która coś posiada, do której coś należy. Zastępuje on miejsce:

a) przydawki, *attributum*, jeżeli się bezpośrednio łączy z swym rzeczownikiem: *domus regis = domus regia, sors hominum = sors humana, liber Ciceronis, sacerdos Iunonis, mos maiorum, fructus arboris* itd.

b) orzeczenia, *praedicatum*, po słowach *esse* i *fiēri* w znaczeniu: być, stać się czyjąś własnością.

Caesar potius esse Ariovisti Galliam quam populi Romani negabat. Omnia, quae mulieris fuerunt, viri fiunt dotis nomine.

Uw. Tu należą zwroty: *aliquid dicionis suae facere* zagarnąć coś pod swoją władzę, *aliquid lucri facere* obrócić coś na swoją korzyść, *sui iuris esse* być panem swej woli, *omnia arbitrii sui facere* wszystko uczynić zawisłem od swej woli itp.

§. 38.

2. *Esse* z *genetiivem* rzeczownika osobowego lub oderwanego znaczy także: jest rzeczą, właściwością, zwyczajem, obowiązkiem, dowodem, oznaką itp. Podmiotem zdania jest wtedy zwykle *infinitivus*.

W języku polskim używa się często innych jeszcze wyrażań, np. wymagać, dowodzić, musieć, móc, pozwalać, zdradzać, zgadzać się, przystoi, wypada itp.

Adulescentis est maiores natu vereri. Cuiusvis hominis est errare, nullius nisi desipientis in errore perseverare. Populi grati est praemiis afficere bene meritos de re publica cives.

U w. *Zamiast: stulti (stultitiae) est ridere*, można także powiedzieć: *stultum (stultitia) est ridere*; lecz przymiotniki o jednym zakończeniu kładą się tylko w *genet.*: *sapientis est dicere* obok *sapientiae (sapientia) est dicere*.

Zamiast genet. zaimków osobistych kładzie się zawsze rodzaj nijaki zaimków dzierżawczych: *meum, tuum* itd. *Mentiri non est meum*.

§. 39.

3. *Genetivus*, zawisły od rzeczownika słownego, jest dwojaki:

a) *genetivus subiectivus*, dopełniacz podmiotowy, oznacza osobę lub rzecz, od której pochodzi czynność, zawarta w rzeczowniku rządzącym. *Amor Dei* miłość Boga (= *Deus amat*). *Desiderium patris* tęsknota ojca (= ojciec tęskni).

b) *genetivus obiectivus*, dopełniacz przedmiotowy, oznacza osobę lub rzecz, na którą przechodzi czynność, zawarta w rzeczowniku rządzącym. *Amor Dei*, miłość Boga, ku Bogu (= *Deum amamus*). *Cupiditas gloriae* żądza sławy. *Defensor patriae*. *Spes victoriae*.

W języku polskim tłumaczy się *genet. obiect.* zwykle przez dopełniacz przedmiotowy, często jednak wyraża się przez inne przypadki bez przyimka lub z przyimkiem:

desiderium patriae tęsknota za ojczyzną,
fiducia virium ufność w siły,
gratia beneficii wdzięczność za dobrodziejstwo,
iudicium pulchritudinis sąd o piękności,
opinio deorum wiara w bogów,
studium litterarum zajmowanie się naukami,
timor hostium bojaźń przed nieprzyjaciółmi.

U w. 1. Także w języku łacińskim kładzie się dla jasności przyimkowe zwroty zamiast *genet. obiect.* po rzeczownikach, wyrażających przychylnie lub nieprzychylnie usposobienie. *Amor in amicos. Timor ab hoste. Tuum in omnes odium. Piętas erga parentes.*

U w. 2. *Genet. obiectivus* zaimków osobistych wyraża się zwykle przez *genet. mei, tui, sui, nostri, vestri*, lecz często także przez zaimki dzierżawcze, które zresztą, podobnie jak w języku polskim, zastępują miejsce *genet. subiect.* lub *possess.* *Amor tui* miłość ku tobie, *studium nostri* życzliwość dla nas; lecz *metus vester* może znaczyć: bojaźń wasza i bojaźń przed wami.

Genet. mei, tui itd. są właściwie formami rodzaju nijakiego ze znaczeniem rzeczownem: mojej, twojej itd. istoty. Tem też tłumaczą się wyrażenia takie, jak: *Melior pars nostri animus est. Studium vestri videndi.*

U w. 3. *Nostrum* i *vestrum* służą za *genet. partitivus* (§. 42). *Multi nostrum* wielu z nas. — *Nos (vos) omnes* ma w *genet. nostrum (vestrum) omnium. Patria est communis parens omnium nostrum.*

§. 40.

4. *Genetivus* kładzie się po *causā* dla, *gratiā* gwoli i *instar* naksztalt, za. Są to właściwie rzeczowniki, które otrzymały znaczenie przyimków.

Plato unus mihi instar omnium est. Bestiae hominum gratia generatae sunt. Omnia in hoc mundo hominum causa facta sunt.

Zamiast *genet.* zaimków osobistych kładzie się *pron. possessivum* w *ablat. meā, tuā, suā, nostrā, restrā*, dla mnie, dla ciebie itd. *Mea ipsius causa* dla mnie samego. *Multa, quae nostra causa nunquam faceremus, facimus amicorum causa.*

§. 41.

5. *Genetivus appositivus (explicativus)* zastępuje miejsce dopowiedzenia (*appositio*).

W języku polskim można czasem także położyć przyp. drugi, częściej jednak kładziemy obydwą rzeczowniki w tym samym przypadku albo używamy przyimków, przymiotników lub zwrotów opisowych.

Virtus continentiae cnota wstrzemięźliwości, *poena mortis* kara śmierci, *vox voluptatis* wyraz rozkosz, *verbum carendi* słowo nie mieć, *praemia pecuniae* nagrody pieniężne, *auxilia peditatus* posiłki w jeździe, *bona laudis et gloriae* dobra, polegające na czci i sławie itd.

Dulce est nomen pacis. Cato cognōmen sapientis habebat. Ennius mercēdem gloriae flagitat. Themistōclis consilio Piraei portus constitutus est.

§. 42.

6. *Genetivus partitivus*, udziałkowy, oznacza całość, z której się część bierze lub wymienia. Kładzie się:

a) Po rzeczownikach, oznaczających miarę, wagę lub ilość, podobnie jak w języku polskim: *pars, numerus, copia, multitudo, vis, acervus, pondus* itd.

Cicero in summa caritate maximum numerum frumenti Romam misit. Ex aede Minervae grande pondus aeris ablatum est. Puppis est posterior pars navis.

b) Po *compartiwach, superlatiwach*, liczebnikach, przymiotnikach liczebnych i wielu zaimkach, np. *uter, alter, alius, nemo, quis, quisque* itd.

W języku polskim kładzie się przyimki: z, między, z pomiędzy, albo też przyp. drugi.

Gallorum omnium fortissimi sunt Belgae. Nobiliores Romanorum non facile sine comite in publicum prodibant. Quis mortalium sine vitis natus est? Totius Galliae plurimum Helvetii poterant. Duo milia equitum. Primus omnium. Multi militum. Plerique mortalium.

Uw. 1. Zamiast *genet.* kładzie się często przyimki: *ex, de (in, inter)*. *Acerrimus ex omnibus est sensus videndi. Quidam ex amicis meis. Magnum ex his numerum occiderunt.*

Koniecznie położyć należy przyimek, jeżeli całość wyrażona jest przez liczebnik. *De tribus et decem fundis nobilissimi. Thales sapientissimus in septem fuit.*

Uw. 2. Po liczebnikach głównych (od *unus* do *mille*) kładzie się albo przyimki *ex, de* albo tensam przypadek, w którym użyty jest liczebnik. *Duae ex navibus nostris (nostrae duae naves) interierunt. Hostes (ex hostibus) octoginta ceciderunt.* Zawsze mówi się: *unus ex* lub *unus de*.

Unikać także należy *genet.* po przymiotnikach liczebnych, zwłaszcza po *pauci, tot, quot, complures*. *Pauci cives (ex civibus). Complures nostri milites (ex nostris militibus).*

Natomiast częściej kładzie się *genetivus* po wyrażeniach: *unus — alter, alter — alter* itd. *Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, alteram Aquitani, tertiam Galli.*

Uw. 3. *Uterque* ma składnię przydawki: *uterque exercitus, utraque civitas, utriusque milites, utraque castra.* Tylko w liczbie poje-

dynczej łączy się z *genet.* zaimka: *nostrum, vestrum, illorum, quorum uterque*; lecz w rodzaju nijakim mówi się zawsze: *hoc, quod utrumque*.

c) Po zaimkach i przymiotnikach liczebnych, w rodzaju nijakim l. pojed. rzeczownie użytych, jeżeli są podmiotem lub biernikiem w zdaniu: *multum, plus, plurimum, minus, minimum, tantum, quantum, aliquantum, parvum, nimium; hoc, id, illud, quod, quid, aliquid, quidquam, nihil* itd.

W języku polskim kładzie się przypadek drugi albo przyimek z albo połączenie przydawkowe.

Temperantia etiam in senectute aliquid pristini robōris conservare potest. Venēti, quidquid ubique fuerat navium, unum in locum coegerant. Virtus nihil expētit praemii. Quid causae fuit, cur Graecia interiret? Dimidium facti, qui coepit, habet. Tantum cibi et potionis adhibendum est, ut reficiantur vires, non opprimantur. Multum pecuniae = magna pecunia.

Uw. Przymiotniki, użyte rzeczownie w rodzaju nijakim l. pojed., można kłaść w *genet. partit.*, jeżeli należą do dekl. drugiej. Mówi się więc: *nihil novi* albo *nihil novum, aliquid boni* lub *aliquid bonum*. Połączenie przydawkowe jest konieczne, jeżeli od przymiotnika zależy jeszcze jakiś przypadek. *Nihil fide sua indignum fecit.* — Zawsze mówi się: *nihil aliud*.

Przymiotniki dekl. trzeciej zatrzymują przypadek wyrazu rządzącego; tylko w połączeniu z przymiotnikami dekl. drugiej można je kłaść także w *genet.* *Aliquid memorabile. Nihil dulcius. Aliquid divini et caelestis.*

d) Po rzeczownie użytych przysłówkach: *satis* dość, *nimis* za wiele, *parum* za mało, podobnie jak w jęz. polskim.

Multis in locis parum firmamenti veritas habet. Hostes castris satis praesidii reliquerunt. Nimis severitatis.

e) Po przysłówkach miejsca: *ubi, ubicunque, nusquam, hic, eo, aliquo*, lecz tylko *genet.*: *gentium, terrarum, loci, locorum. Ubīnam gentium sumus? Ubicumque terrarum et gentium ius civium violatum est. Aliquo terrarum migrandum est.*

Zamiast: *eo* (do tego stopnia) *amentiae progressus est*, mówi się zwykle: *ad eam (tantam) amentiam progressus est*.

§. 43.

7. *Genetivus qualitātis*, dopełniacz własnościowy, oznacza przymiot, własność lub inne względy, dotyczące się liczby, wagi, wartości, rodzaju i gatunku.

Składa on się zawsze z rzeczownika, połączonego z przymiotnikiem, a ma znaczenie:

a) przydawki, jeśli się łączy bezpośrednio z rzeczownikiem rządzącym: *vir magni ingenii, res magni laboris, puer novem annorum, saxa magni pondëris, praedium magnae pecuniae, homines ordinis senatorii, huius generis difficultates* itd.

W języku polskim kładzie przyp. drugi albo przymiotnik albo określenie przyimkowe (o, na).

Nervii erant homines feri magnaeque virtutis. Levis armaturae pedites hostibus occurrebant. L. Tarquinius fratrem habuit Arruntem, mitis ingenii iuvenem.

b) orzeczenia po słowie *esse*, które w języku polskim tłumaczy się przez: mieć, posiadać, okazywać, odznaczać się, składać się, trwać, wynosić itp.

Xerxis classis mille ducentarum navium longarum fuit. Fluminis altitudo erat circiter trium pedum. Bellum triginta annorum fuit.

Uw. Także słowa: *fit, videor, puto, existimo* itd. przybierają niekiedy *genet. qualitatis*. *Critognātus magnae auctoritatis in Arvernibus habitus est.*

§. 44.

Genetivus zawisły od przymiotników.

1. *Genetivus* kładzie się po wielu przymiotnikach niezupełnych czyli względnych (*adjectiva relativa*). Niektórym z nich odpowiadają także w języku polskim przymiotniki, rządzące przyp. drugim, np.:

avidus pecuniae chciwy pieniędzy,
cupidus gloriae żądny sławy,
consciùs culpae świadomy winy,
ignārus loci nieświadomy miejsca,
memor beneficii pomny dobrodziejstwa,
immēmor doloris niepomny boleści,
plenus exemplorum pełen przykładów.

Verres pecuniae alienae avidissimus erat. Vita sine amicis insidiarum et metus plena est. Nullius culpae mihi conscius sum, nie poczuwam się do żadnej winy.

2. Odmiennie od języka polskiego przybierają *genetivus*:

a) Przymiotniki, oznaczające: usilność, udział, biegłość, władzę i niedostatek, lub mające znaczenie prze-

ciwne: *studiōsus*, *perītus*, *imperītus*, *prudens*, *imprūdens*, *particeps*, *expers*, *compos*, *impōtens*, *inops*, *insuētus*.

studiosus zamiłowany w czem, *expers* nie mający udziału,
peritus biegły w czem, *compos* mający władzę nad
imperitus niebiegły, czem,
prudens obeznany z czem, *impotens* nie władający,
imprudens nie znający czego, *inops* ubogi w co,
particeps mający w czem udział, *insuetus* nieprzywykły do czego.

W języku polskim *esse* z przymiotnikiem wyraża się często przez odpowiednie słowo, np. nie posiadam, nie znam się na czem, rozporządzam czem, władam, poczuwam się, staram się itp.

Epaminondas studiosus erat audiendi. M. Cato iuris fuit peritissimus. Solus homo ex tot animantium generibus rationis est particeps. Bestiae rationis et orationis sunt expertes. In magnis subitisque periculis multi sunt non inopes modo consilii, sed vix mentis suae compotes.

U w. *Plenus* łączy się niekiedy z ablat.: *plenus expectatione*, *domus plena ornamentis*. Podobnie mówi się: *iuris* lub *iure peritus* (*consultus*) biegły w prawie.

b) Przymiotniki: *communis* wspólny, *proprius* właściwy i *sacer* poświęcony, które w jęz. polskim rządzą przyp. trzecim.

Amicorum omnia sunt communia. Sapientis est proprium nihil, quod paenitere possit, facere. Delus insula Apollinis Dianaeque sacra putabatur.

U w. Zamiast *genet.* zaimków osobistych kładzie się przy *proprius* albo *dativus* albo *pron. possessivum*. *Mihi* (*meum*) *proprium est*.

Communis przybiera także *dativus*: *omni aetati mors est communis*. Zawsze kładzie się *dativ.* w wyrażeniu: *est mihi res communis cum aliquo*. *Omnia mihi cum amicis communia sunt*.

3. Niektóre *participia praes. act.* słów przechodnich łączą się z *genet.*, jeżeli wyrażają stały przymiot:

amans patriae przywiązany do *amans patriam* kochający ojczyzny, patriota, czyżną;
patiens frigoris wytrwały na *patiens frigus* znoszący zimno zimno, itd.

Epaminondas adeo fuit veritatis diligens, ut ne ioco quidem mentiretur. Romani semper appetentes gloriae praeter ceteras gentes fuerunt. Quis famulus amantior domini quam canis?

Genetivus po słowach.

§. 45.

1. Po słowach przechodnich: *admōneo*, *commōneo*, *commonefācio* (*aliquem alicūius rei* lub *de aliqua re*) przypominam komuś coś, kładzie się przedmiot przypominany w *genet.* albo w *ablat.* z przyimkiem *de*.

Catilina admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suae. De proelio vos invitus admonui. Ipse te veteris amicitiae commonefeci. Nomen Verris de avaritia nos commonet.

Uw. Przedmiot, wyrażony przez rodzaj nijaki zaimków lub przymiotników liczebnych, kładzie się zawsze w *accusat.* *Illud me praeclare admones. Multa te admonui.*

2. Po słowach nieprzechodnich: *memini* pamiętam, *reminiscor* przypominam sobie i *obliscor* zapominam, kładzie się osobę w *genet.*, rzecz w *genet.* albo *accusat.*

Caesar cohortatus est Aeduos, ut controversiarum obliviscerentur. O rex, memento Atheniensium. Divico monuit Caesarem, ut reminisceretur et veteris incommōdi populi Romani et pristinae virtutis Helvetiorum. Beneficia debet meminisse is, in quem collata sunt.

* Podobną składnię ma słowo *recordor* przypominam sobie, lecz osobę przybiera tylko w *ablat.* z przyimkiem *de*. *Recordare de amico*, lecz *recordare meritum* lub *meriti*.

Uw. 1. Rzecz, wyrażona przez rodzaj nijaki zaimków lub przymiotników liczebnych, kładzie się zawsze w *accusat.* *Caesar nihil solet oblivisci nisi iniurias.*

Uw. 2. *Memini* z *accusat.* osoby znaczy: pamiętam, przypominam sobie kogoś ze współczesnych. *Cinnam memini, quem tu meminisse non potes.*

Uw. 3. *Venit mihi in mentem*, przychodzi mi na myśl, składa się albo nieosobowo z *genet.* rzeczownika albo osobowo z *nominat.* zaimka lub przymiotnika w rodzaju jakim. *Venit mihi Platonis in mentem. Multa (haec) mihi in mentem veniunt.*

§. 46.

3. Po słowach: szacować, cenić: *aestimo*, *facio*, *puto*, *habeo*, *duco*, i mieć wartość, znaczyć: *esse*, *fiēri*, *haberi*, *putari*, wyraża się cenę ogólną przez *genet. pretii*:

magni wielce, *pluris* więcej, wyżej, *plurimi* najwięcej; *per-magni* bardzo wysoko, *maximi* najwyżej; *parvi* mało, nisko, *minoris* mniej, niżej, *minimi* najmniej, najniżej; *tanti* tyle, *quanti* ile, *nihili* za nic.

Nulla vis auri et argenti pluris quam virtus aestimanda. Quanti quisque amicos facit, tanti fit ab amicis. Commii regis auctoritas in Britannia magni habebatur. Mea mihi conscientia pluris est, quam omnium sermo.

Uw. 1. Zamiast *nihili putare*, nie mieć za nic, i *nihili esse*, za nic uchodzić, mówi się także: *pro nihilo putare, pro nihilo esse*. — *Est tanti* z *infin.* znaczy: opłaca się, warto.

Uw. 2. Cenę, dokładnie oznaczoną, wyraża się przez *ablat. pretii* (§. 64.). *Lis quinquaginta talentis aestimata est.*

§. 47.

4. Po słowach, znaczących: oskarżam, przekonywam, skazuję, uwalniam, kładzie się w *genet.* winę lub zbrodnię (*genet. criminis*).

Oskarżam: *accūso, insimūlo, arcesso, reum facio*; przekonywam o co: *coarguo, convinco*; skazuję: *damno, condemnno*; uwalniam: *absolvo, libero*.

Themistocles absens proditiōnis accusatus est. Cicero nimiae Verrem avaritiae coarguit. Marcellus supra septuaginta damnatos proditiōnis securi percussit. Caelius iudex absolvit iniuriarum eum, qui poetam laeserat.

* Ten *genet.* zawisły jest właściwie od domyślnego *ablat. causae: crimine, nomine, lege*; jeżeli więc te rzeczowniki są wyrażone, kładzie się je w *ablat.* *Miltiades crimine Pario accusatus est.*

Uw. 1. Kara wyraża się przez *ablat.* *Camillus absens quindecim milibus gravis aeris est damnatus*. Podobnie: *multare aliquem morte, capite, exsilio, pecunia, vinculis* itd.

Wyjątek stanowi *caput* w wyrażeniach: *capitis* (obok *capite*) *damnare* skazać na śmierć, *capitis accusare* oskarżać o zbrodnię kryminalną, *capitis absolvere* uwolnić się od kary śmierci. *Miltiades capitis absolutus, pecunia multatus est.*

Uw. 2. Zamiast *genet.* znajduje się także *ablat.* z przyimkiem *de*, zwłaszcza w wyrażeniach: *postulare aliquem de repetundis* (zapoznać o zdzierstwo), *accusare de vi* (o gwałt), *de veneficiis* (o otrucie). Zawsze mówi się; *inter sicarios accusare* o skrytobójstwo oskarżyć.

§. 48.

5. Słowa nieosobowe, oznaczające nieprzyjemne uczucie:

piget, pudet, paenitet, taedet i miseret, przybierają osobę, doznającą uczucia, w *accusat.*, przedmiot, wzbudzający uczucie, w *genet.* lub *infin.*

Piget me przykro mi, martwię się, *puget me* wstyd mię, wstydzę się, *paenitet me* żal mi, żaluję, *taedet me* mierzi mnie, czuję wstręt, *misēret me* żal mi, lituję się.

Male vincit is, quem paenitet victoriae. Nunquam suscepti negotii Atticum pertaesum est. Pauperum te misereat. Non me puget fateri nescire, quod nesciam. Quem paenitet peccasse, paene est innocens. Galli de summis saepe rebus consilia incunt, quorum eos e vestigio paenitere necesse est.

Uw. 1. Przedmiot uczucia, wyrażony przez zaimek w rodzaju nijakim, kładzie się w *nominat.*: *hoc, id, illud, quid, nihil. Sapiens nihil facit, quod paenitere possit.*

Po słowie *paenitet* można zamiast *genet.* położyć zdanie ze spójnikiem *quod. Non me paenitet, quod vixi.*

Uw. 2. Słowo osobowe *misereor*, lituję się, rządzi także *genet. Miserere mei.*

§. 49.

6. Słowo nieosobowe *interest*, zależy na czemś, ma w *genet.* osobę lub rzecz, której na czemś zależy; lecz zamiast *genet.* zaimków osobistych kładzie się: *meā, tuā, suā, nostrā, vestrā.*

Rzecz, na której komuś zależy, wyraża się: a) przez *infinīt.* lub *acc. c. infinit.*; b) przez zdanie pytajne; c) przez rodzaj nijaki zaimka w *nomīn.*; d) przez zdanie ze spójnikiem *ut* lub *ne.*

Ile na czem zależy, wyraża się: a) przez przysłówki (*magnopere, magis, maxime* itd.); b) przez rodzaj nijaki przymiotników, przysłówkowo użytych (*multum, plus, plurimum* itd.); c) przez *genet. pretii*: *magni, parvi, tanti, quanti.*

Romanorum plurimum intererat Carthaginem deleri. Caesar Divitiācum docet, quantopere reipublicae intersit manus hostium distineri. Hoc ego et mea et reipublicae et maxime tua interesse arbitror. Caesar dicere solebat non tam sua quam reipublicae interesse, ut salvus sit. Quid tua interest? Magni interest, quos quisque audiat cotidie domi.

Uw. Taką samą składnię ma słowo *refert*, zależy na czem, lecz nie łączy się nigdy z *genet.* *Quid nostra refert victum esse Antonium? Quid refert, quam diu vixeris, nisi bene vixeris?*

Ablativus.

Uwaga wstępna. *Ablativus* jest przypadkiem przysłówkowych określeń słowa, wyrażając te okoliczności, wśród których się czynność odbywa. Pierwotnie służył on na pytanie skąd? do

oznaczenia przedmiotu, od którego się coś oddala; z czasem przybrał jeszcze znaczenie dwóch przypadków zaginionych, z których jeden, *instrumentalis*, odpowiadał po części naszemu przyp. szóstemu, drugi, *localis*, naszemu przyp. siódmemu.

Ablativus w znaczeniu pierwotnem.

§. 50.

1. *Ablativus separationis*, rozłączenia. Po słowach, oznaczających rozłączenie, kładzie się osobę w *ablat.* z przyimkiem *a*, rzecz w *ablat.* z przyimkiem *a*, *de*, *ex* lub bez przyimka.

W szczególności rozróżnić tu można następujące wypadki:

a) *Ablat.* bez przyimka kładzie się po słowach: uwalniam, jestem wolny, pozbawiam, potrzebuję, i po przymiotnikach, podobne znaczenie mających.

Uwalniam: *libero*, *solvo*, *absolvo*, *levo*; pozbawiam: *privo*, *orbo*, *spolio*, *nudo*; potrzebuję: *egeo*, *indigeo*; jestem wolny: *careo*, *vaco*, *supersēdo* (zaprzestaję, oszczędzam sobie); wolny: *liber*, *vacuus*; ogołocony: *orbis*, *nudus*.

Themistōcles Graeciam servitute liberavit. Democritus dicitur se oculis privasse. Vacare culpa magnum solacium est. Murus defensoribus nudatus est. Mortui carent sensu. Animus per somnum curis vacuus est. Thrasybūlus patriam a triginta tyrannis liberavit (osoba!).

Uw. *Indigeo*, potrzebuję, rządzi także *genet.*: *indigeo frumenti*; *liber* i *vacuus* także *ablat.* z przyimkiem *a*: *liber (vacuus) re* albo *a re*.

b) *Ablat.* z przyimkiem *a*, *de*, *ex* lub bez przyimka kładzie się po słowach, znaczących: oddalam, wypędzam, wstrzymuję.

Oddalam: *moveo*, *amoveo*, *deicio*, *deturbo*; wypędzam: *pello*, *depello*, *expello*; oddalam się: *cedo*, *decēdo*, *exeo*, *egredior*; wstrzymuję: *arceo*, *prohibeo*; wstrzymuję się: *abstineo*, *desisto*.

Tarquinius Superbus urbe expulsus est. Milites legionis septimae Britannos ex silvis expulerunt. Omnes maiores natu ex oppido egressi sunt. Exercitus populi Romani Galliae finibus egressus est. Dumnōrix a Sequānis impetrat, ne itinere Helvetios prohibeant. Tempestates hostem a pugna prohibebant. Labiēnus nostros expectabat proelioque abstinebat. Milites ne a mulieribus quidem et infantibus manus abstinerunt (osoba!).

c) *Ablat.* z przyimkiem *a* kładzie się po słowach, złożonych z przybranką: *dis* lub *se*, np. *discerno* rozróżniam, *diffëro*, *dissentio* różnię się, *seiungo*, *sepãro* rozdzielam; tudzież po *abaliëno* poróżniam, *abhorreo* wzdrygam się i po przymiotnikach: *alienus* obcy, nieprzychylny, *tutus* bezpieczny.

Est philosophi vera a falsis distinguere. Aedui suum consilium ab reliquis separare non sunt ausi. Duces a pace abhorrent. Homo sum, nil humani a me alienum puto.

§. 51.

2. *Ablativus* w połączeniu z imiesłowem *natus* lub *ortus* oznacza pochodzenie (*ablat. originis*).

a) Imię ojca lub matki kładzie się zwykle w *ablat.* bez przyimka. *Apollo Iove et Latõna natus est.* Do imienia matki dodaje się czasem, do zaimkã zawsze przyimek *ex*. *Nëocles uxorem Halicarnassiam civem duxit, ex qua natus est Themistocles.*

b) Rzeczowniki, oznaczające stan: *locus*, *genus*, *familia*, kładã się zawsze w *ablat.* bez przyimka: *nobili*, *honesto*, *summo loco* (*genere*) *natus* (*ortus*). *Cicero equestri loco ortus est.*

c) *Ortus ab aliquo* oznacza dalsze pochodzenie: *Belgae a Germanis orti erant.*

§. 52.

3. *Ablativus comparationis*, porównania, kładzie się po stopniu wyższym przymiotników zamiast *quam* z *nominat.* lub *accusat.*, jeżeli także przedmiot, porównywany z drugim przedmiotem, położony jest w tych przypadkach.

W języku polskim używamy spójników: niż, niżeli, aniżeli, niżli (po przeczeniu jak), albo przyimków: od, nad, a w pewnych wyrażeniach kładziemy sam przypadek drugi.

Patria mihi vita est carior. Ex Nestõris lingua melle dulcior fluebat oratio. Quis clarior fuit in Graecia Themistocle? Caesar militum vitam sua salute cariorem habuit. Neminem Lycurgo aut meliorem aut utiliorem Lacedaemon tulit. Xenophontis sermonem melle dulciorem Cicero dicit esse.

* Po stopniu wyższym przysłówków kładzie się *ablat.* tylko zamiast *quam* z *nominat.* *Demosthëne nemo planius locutus est.*

Uw. 1. Zaimek względny kładzie się zawsze w *ablat.* zamiast *quam* z *nominat.* lub *accusat.* *Admiramur Phidiae simulãcra, quibus nihil in illo genere perfectius est.*

Uw. 2. Po *plus, minus, amplius* i *longius* można w określe-
niach liczby i miary opuścić *quam* przed każdym przy-
padkiem, pozostawiając określenie w tym samym przypadku lub
kładąc je w *ablat.* zamiast *quam* z *nominat.* i *accusat.*

*In eo proelio ceciderunt minus duo milia hostium. Eo die caesi
sunt Romani minus quadringentis. Apud Suebos non longius anno
manere uno in loco licebat. Spatium non est amplius pedum sescento-
rum.* — Podobnie: *annos natus maior (minor) novem* lub *maior (minor)
novem annis*, starszy (młodszy) niż 9 lat.

Uw. 3. *Abat. comparationis* w zwrotach: *expectatione, opinione,
spe celerius*, powstał przez skrócenie zdań porównawczych: *celerius,
quam expectatio est, erat* itd. *Omnium spe celerius Saguntum oppugnari
allatum est.*

Uw. 4. Jeżeli przedmiot porównywany stoi w *genet.*, *dat.* lub
ablat., natenczas używa się zdania porównawczego: *quam est,
erat, fuit* itd. W języku polskim i w tym razie można skrócić zdanie
porównawcze. *Nihil amplius rescripsi, quam verba M. Varronis, homi-
nis, quam fuit Claudius, doctioris.* — Również nie opuszcza się *quam*,
jeśliby mogła powstać dwuznaczność. *Europa minor est quam
Asia.*

§. 53.

4. *Abativus limitationis*, ograniczenia, określa lub
ogranicza sąd o przedmiocie wydany na pytanie: pod jakim
względem? podług czego? o ile?

W języku polskim *ablat. limit.* tłumaczy się albo przez przyp.
szósty albo zapomocą przyimków: *na, w, z, podług*, albo przez
wyrażenia: *co do, pod względem* itp.

*Epaminondae nemo Thebanus par fuit eloquentia. Agesilāus
altero pede claudus fuit. Uri sunt magnitudine paulo infra elephan-
tos. Fuit Romanis nec loco nec numero aequa contentio. Specie urbs
libera est, re vera omnia ad nutum Romanorum fiunt.*

* Tu należą wyrażenia: *nomine* imieniem, *genere* rodem,
natu w połączeniu z *grandis, maior, maximus, minor, minimus*
stary, starszy itd., *sententia, opinione, iudicio, testimonio* według
zdania, mniemania itd.

Uw. 1. Ograniczenie wyraża się często przez przyimki *ad, in.*
Satis ad laudem profectus est. In hoc vos admiror.

Uw. 2. Zamiast *ablat. limit.* używają poeci na sposób grecki
często *accusatiwu* po słowach, oznaczających stan i po przymiotni-
kach (*accusat. graecus*). *Os humerosque Deo similis. Miles membra frac-
tus labore.*

§. 54.

5. *Ablat. limitationis* kładzie się nadto: a) po przymiotnikach: *dignus* godny, *indignus* niegodny; b) po słowach: mierzyć, sądzić, porównywać, przewyższać (*metiri, aestimare, iudicare, conferre, praestare* itd.).

Virtus imitatione digna est, non invidia. Quam multi sunt indigni luce, et tamen dies oritur! Veneti reliquos Gallos scientia atque usu nauticarum rerum autecedebant. Magnos viros virtute metimur, non fortuna. Quem cum Democrīto conferre possumus ingenii magnitudine? Germani spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiebant.

Uw. Podług *dignus* składa się z *ablat.* także słowo *dignor* jestem uważany za godnego, jestem zaszczycony: *honore, praemio*.

Ablativus jako instrumentalis.

§. 55.

1. *Ablativus instrumenti*, narzędzia, oznacza rzecz, za pomocą której czynność się odbywa. Kładzie się na pytanie *czem?* podobnie jak w języku polskim przyp. szósty.

Arion nominis sui fama omnes terras impleverat. Sol omnia clarissima luce collustrat. Themistocles Xerxem litteris de consilio Graecorum certiozem fecit. Lycurgus leges suas auctoritate Apollinis Delphici confirmavit. Cornibus tauri, aprī dentibus se defendunt.

Uw. 1. Osobę, za pomocą której czynność się odbywa, kładzie się w *accusat.* z przyimkiem *per* lub w *genet.*, zawisłym od *opera, ope, auxilio*. *Caesar per exploratores de adventu hostium certior factus est. Ciceronis unius opera res publica conservata est.*

Uw. 2. Wojsko uważa się częstokroć za rzecz i kładzie się w samym *ablat.* *Caesar ea legione, quam secum habebat, murum fossamque ducit.*

Uw. 3. *Ablat. instrumenti* towarzyszy także przymiotnikom: *onustus* obarczony, *praeditus* obdarzony, *refertus* napełniony. *Xerxes refertus erat omnibus donis fortunae.*

§. 56.

2. *Ablat. instrumenti* kładzie się odmiennie od języka polskiego:

a) Po słowach, znaczących: obfituję w coś: *abundo, redundo*; opływam w coś: *affluo, circumfluo*; kształcę:

w czemś, zaprawiam do czego: *erūdīo, imbūo, instruo, instituo*; ćwiczę w czym: *exerceo*; przyzwyczajam do czego: *adsuefacio*; opatruję w coś: *orno, instruo*; nabawiam czego: *afficio*.

Semper boni domini villa abundat lacte, caseo, melle. Antiochia quondam eruditissimis hominibus affluebat. Quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu! Ubii Gallicis sunt moribus adsuefacti. Caesar naves omnibus rebus instructas invenit. Alcibiadem redeuntem Athenienses summis honoribus affecerunt.

Uw. Słowa *afficere* używa się w rozmaitych połączeniach: *afficere beneficio* wyświadczyć dobrodziejstwo, *honore* otaczać czcią, *praemio* dać nagrodę, *laetitia* sprawić radość, *timore* nabawić strachu, *supplicio* ukarać śmiercią itd. Również biernie: *admiratione afficior* ogarnia mnie podziwienie, *morbo* nawiedza mnie choroba itp.

b) W wielu zwrotach, którym w języku polskim inne odpowiadają składnie:

<i>tibiis canere</i> grać na flecie,	<i>equo vehi</i> jechać na koniu,
<i>pila ludere</i> grać w piłkę,	<i>pedibus ire</i> iść pieszo,
<i>proelio lacessere</i> wyzywać do walki,	<i>proelio dimicare</i> stoczyć bitwę,
<i>bello implicari</i> zawikłać się w wojnę,	<i>tecto recipere</i> przyjąć do domu,
<i>memoria tenere</i> zachowywać w pamięci,	<i>castris continere</i> trzymać w obozie,
<i>re contineri</i> polegać na czym,	<i>acie vincere</i> zwyciężyć w bitwie,
<i>fuga salutem petere</i> w ucieczce szukać ocalenia itd.	

§. 57.

3. *Ablat. instrumenti* przybierają także słowa: *utor, fruor, fungor, nitor, potior, vescor* i złożone: *abutor, defungor, perfungor*.

Utor używam, korzystam; *abutor* zużywam, nadużywam; *fruor* używam, doznaję; *fungor* sprawuję, pełnię; *defungor, perfungor* odbywam, przebywam, *nitor* opieram się, polegam; *potior* opanowuję, zagarniam; *vescor* spożywam, żywię się.

Multi beneficiis Dei perverse utuntur. Qui diutina pace volent frui, bello exercitati esse debent. Helotes apud Lacedaemonios servorum munere fungebantur. Labienus castris Belgarum potitus est. Numidae plerumque lacte et ferina carne vescebantur.

Uw. 1. *Potiri* łączy się także z *genet.*, np. *regni, totius Galliae potiri*. Zawsze mówi się: *rerum potiri* opanować najwyższą władzę.

Uw. 2. *Utor* składa się często z dwoma *ablat.*, np. *uti aliquo duce* mieć kogo za przewodnika (= *habere aliquem ducem*). *Uti aliquo familiariter* znaczy: żyć z kimś poufale.

§. 58.

4. *Opus est*, potrzeba, składa się z *ablat.* albo z *nominat.* rzeczy, której potrzeba. W pierwszym wypadku *opus est* używa się nieosobowo, w drugim wypadku *est* stosuje się do *nominatiwu*. Osoba, której czegoś potrzeba, kładzie się w *datiwie*.

Auctoritate tua nobis opus est et consilio. Celeri opus est auxilio. Multa nobis exempla opus sunt. Magistratibus civitati opus est.

* W zdaniach przeczących kładzie się rzeczowniki zawsze w *ablat.* *Nihil opus est simulatione. Quid opus est verbis?*

Uw. Rzecz, wyrażona przez rodzaj nijaki zaimka lub przymiotnika liczebnego, kładzie się zawsze w *nominat.* *Multa mihi opus sunt. Themistocles celeriter, quae opus erant, reperiebat.*

Jeżeli rzecz słowem jest wyrażona, kładzie się *infin.* albo *acc. c. infin.*, rzadziej *ablat. part. perf. pass.* lub *supinum* na *u*. *Quid opus est affirmare. Opus est te scire. Opus est facto (factu).*

§. 59.

5. *Ablativus rei efficientis*, rzeczy działającej, oznacza rzecz, która coś sprawia. Kładzie się na pytanie *czem?* przez *co?* po słowach biernych, tudzież po słowach nieprzechodnich i przymiotnikach, mających bierne znaczenie.

W języku polskim kładziemy przyp. szósty albo przyimki: przez, z, od.

Dei providentia mundus administratur. Trahimur omnes studio laudis. Crescit inopia omnium longa obsidione. Naves omnes naufragio interierunt. Profugi agmen grave praeda turbavere. Diuturnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant.

* Istota żyjąca (osoba, zwierzę), która jest czynności sprawcą, kładzie się zawsze w *ablat.* z przyimkiem *ab* (*ablat. auctoris*). *Clitus ab Alexandro transfixus est. Clipei a muribus sunt derosi.*

Uw. Rzecz uosobiona kładzie się także w *ablat.* z przyimkiem *a* (*ab*). *Hostes a fortuna deserebantur.*

§. 60. ^{15/11}

6. *Ablativus causae*, przyczyny, oznacza przyczynę, dla której się coś dzieje.

W języku polskim kładziemy zwykle przyimki: dla, przez, gwoli, na, za, po, z, w, lub wyrażenia: z powodu, z przyczyny, na mocy, wskutek itp.

Przyczyna może być:

a) wewnętrzną, tj. tkwiąca w duszy osoby działającej.

Galli levitate animi novis rebus studebant. Plebs novarum rerum studio Catilinae incepta probavit. In culpa sunt, qui officia deserunt mollitia animi.

Uw. Do ablat. dodaje się często stosowne *part. perf. passivi*: *ira incensus, amore ductus, misericordia captus, timore perterritus, cura commotus* itp.

b) zewnętrzną, tj. znajdująca się poza osobą działającą.

Alcibiadis consilio Athenienses Syracusanis bellum indixerunt. Frumenti inopia Galli colloquium petiverunt. Apud Gallos lege communi omnes puberes armati convenire consuerunt.

Uw. Ablat. rzeczowników słownych (*subst. verbalia*) deklinacyi czwartej służy często do oznaczenia przyczyny zewnętrznej: *iussu, iniussu, hortatu, monitu, mandatu, missu* itp.

Adventu Romanorum Remis cum spe defectionis studium propugnandi accessit. Servius Tullius regnare coepit non iussu, sed voluntate atque concessu civium.

§. 61.

7. Ablat. *causae*, oznaczający przyczynę zewnętrzną, kładzie się szczególnie:

a) Po słowach, wyrażających niezwykły stan umysłu (*v. affectuum*): *gaudeo, laetor, exsulto* cieszę się z czego, *doleo* boleję nad czem, *maereo* smucę się z czego; tudzież po *labōro* cierpię; *fido, confido* ufam.

Omnes boni interitu suorum maerent. Delicto dolere, correctione gaudere oportet. Diversis duobus vitiis, avaritia et luxuria, laborabat civitas Romana. Quis poterit fortunae stabilitate confidere?

b) Po przymiotnikach: *contentus* zadowolony, *laetus* wesoły, *aeger* chory, *superbus* dumny, *fretus* ufny.

Contentum esse suis rebus maximae sunt divitiae. Campani semper fuerunt superbi bonitate agrorum. Cimon Thasios opulencia fretos suo adventu fregit.

Uw. 1. Po *laborare*, cierpieć na co, kładzie się niekiedy przyimek *a* zamiast ablat.: *laborare fame* obok *laborare a re frumentaria*.

Część ciała, sprawiającą cierpienie, wyraża się przez *ablat.* z przyimkiem *ex*: *ex capite, ex pedibus laborare*. Podobnie: *laborare ex aere alieno* bardzo się zadłużyć.

Słowom *fido* i *confido* towarzyszy także *dativus*. *Confido virtute tua (virtuti tuae)*.

Uw. 2. Przyczynę wyraża się także przez przyimki: *propter, ob, prae, causa, ex, de*.

§. 62.

8. *Ablativus qualitatis*, własności, oznacza przymiot lub własność, a składa się zawsze z rzeczownika, połączonego z przymiotnikiem. Ma on znaczenie:

a) przydawki (*attributum*). W języku polskim tłumaczy się wtedy zwykle przez dopełniacz, przymiotnik lub przyp. siódmy z przyimkiem *o*.

Erat inter Labiēnum atque hostem difficili transitu flumen. Dionysius ad mensam eximia forma pueros iussit consistere.

b) orzeczenia (*praedicatum*) po słowie *esse*, które w języku polskim tłumaczy się przez: mieć, posiadać, okazywać, odznaczać się itp.

Cicero maxima fuit eloquentia. Mercatores Germanos ingenti magnitudine corporum esse praedicabant. Druides magno sunt apud Gallos honore.

Uw. Rzeczowniki, oznaczające przymioty ducha, kładą się także w *genet.* (§. 43.), zwłaszcza jeżeli są użyte w liczbie pojedynczej z przydawką: *magnus, tantus, summus, maximus*. *Vir magni ingenii. Civitas summae auctoritatis.*

Tylko *ablat.* kładzie się:

a) jeżeli się oznacza przymioty ciała. *Britanni capillo sunt promisso. Agesilāus statura fuit humili.*

b) jeżeli zamiast przymiotnika położony jest *genet.* rzeczownika. *In Hercynia silva est bos cervi figura.*

c) jeżeli się oznacza chwilowe tylko usposobienie. *Este bono animo*, bądźcie dobrej myśli.

§. 63.

9. *Ablativus mensurae*, miary, oznacza miarę, o ile jedna rzecz przewyższa drugą. Kładzie się na pytanie o ile? po przymiotnikach w stopniu wyższym i po innych wyrazach,

mających znaczenie stopnia wyższego, np. *malo, praesto, supero; ante, post, infra, supra* itd.

Tu należą *ablativi: quo — eo, quanto — tanto im — tem, multo* o wiele, *aliquanto* niemało, znacznie, *paulo* (o) mało, nieco, *nihiło* (o) nic, *altero tanto* (o) drugie tyle.

Miarę, dokładnie oznaczoną, wyraża się w języku polskim przez przypadek czwarty z przyimkiem *o* lub bez przyimka.

Hibernia dimidio minor est quam Britannia. Homines quo plura habent, eo cupiunt ampliora. Caesar maturius paulo, quam anni tempus postulabat, in hiberna exercitum deduxit. Diogenes disputare solebat, quanto regem Persarum vita fortunaque superaret.

§. 64.

10. *Ablativus pretii*, ceny, oznacza cenę po słowach: *emo, redimo* kupuję, *vendo* (*pass. veneo*) sprzedaję, *sto, consto, sum* kosztuję, *jestem* wart, *loco, condūco* najmuję itp.

W języku polskim wyraża się cenę, oznaczoną dokładnie, przez przyp. czwarty z przyimkiem *za*, a przy słowie kosztować przez przyp. czwarty bez przyimka; cenę zaś ogólną przez przyśłówki lub wyrażenia przyśłówkowe.

Gorgias et sophistae magna mercēde docebant. Viginti talentis unam orationem Isocrātes vendidit. Dumnōrix omnia Aeduorum vectigalia parvo pretio redempta habebat. Multo sanguine Poenis victoria stetit.

Uw. 1. Cenę ogólną można wyrazić także przez *ablat. magno, permagno, plurimo, parvo, minimo, nihilo. Parvo fames constat, magno fastidium.*

W *genet.* kładzie się tylko: *tanti (tantidem), quanti, pluris i minoris. Canius hortulos tanti emit, quanti voluit.*

Uw. 2. Do oznaczenia ceny ogólnej mogą także służyć przyśłówki: *care* drogo, *carissime, bene, male, optime* itp.

§. 65.

11. *Ablativus modi*, sposobu, oznacza sposób, w jaki się czynność odbywa, na pytanie: *jak?* Kładzie się:

a) bez przyimka *cum*, jeżeli rzeczownik ma przydawkę;

b) z przyimkiem *cum*, jeżeli rzeczownik nie ma przydawki.

W języku polskim używa się zwykle przypadku szóstego z przyimkiem *z* lub bez przyimka, czasem kładzie się przyśłówek lub przyimki: *ku, w, podług, z* odpowiednimi przypadkami.

Miltiädes Chersonēsi summa aequitate res constituit. Flumen Arar in Rhodānum influit incredibili lenitate. Milites Romani maxima fortitudine dimicaverunt. Melius est cum dignitate cadere quam cum ignominia servire. Oratores cum severitate audiuntur, poëtae cum voluptate.

Uw. 1. Rzeczownik, połączony z przydawką, przybiera *cum*, jeżeli wyraża skutek czynności albo okoliczności, jej towarzyszące. *Miltiädes Athenas magna cum offensione civium suorum rediit. Divitiäcus multis cum lacrimis Caesarem complexus obsecrare coepit.*

Uw. 2. Przyimka *cum* nigdy nie przybierają:

a) rzeczowniki, oznaczające sposób: *modus, ratio, mos, consuetudo* itp. Mówi się zatem: *hoc modo, more maiorum, consuetudine nostra.*

b) rzeczowniki: *animus, mens, consilium; lex, condicio: aequo animo ferre, hoc consilio profectus est, ex lege pacem fecerunt.*

c) rzeczowniki, oznaczające części ciała: *nudo capite incedere, promisso capillo, nudo corpore pugnare.*

d) wyrażenia: *iure* słusznie, *iniuria* niesłusznie, *merito* podług zasługi, *ordine* za rzędem, *silentio* w milczeniu, *dolo* podstępem, *vi* przemocą itp.

Uw. 3. *Ablat. modo* używa się tylko w zwrotach ogólnych: *hoc, simili, pari, omni, aliquo, quodam modo.* Nie mówi się zatem: *hostili modo*, lecz *hostiliter* albo *hostilem in modum.*

Uw. 4. Sposób wyrazić można także przez *accusat.* z przyimkiem *per*: *per iocum* żartem, *per vim* przemocą.

§. 66.

12. *Ablativus sociativus*, połączenia, kładzie się z przyimkiem *cum* dla oznaczenia osób towarzyszących lub rzeczy, które się ma ze sobą albo na sobie.

W języku polskim używa się o osobach przyimka *z*, o rzeczach przyimka *w* lub *z*.

Clodius cum paucis comitibus Ariciam profectus est. Edictum est, ne quis servus cum telo esset. Pompeius ad urbem cum imperio remansit. Esse cum sordido vestitu.

Uw. Siłę zbrojną, towarzyszącą wodzowi, można wyrazić także przez *ablat.* bez przyimka *cum*, jeżeli odnośny rzeczownik jest określony przymiotnikiem ogólniejszego znaczenia. *Caesar omnibus copiis Helvetios sequi coepit.* Natomiast: *Caesar cum exercitu* albo

cum duabus legionibus e castris profectus est. — Lecz po *mittere* i słowach złożonych z *mittere* kładzie się zawsze *cum*. *Dux legatum cum tribus legionibus adversus hostes misit.*

Ablativus jako localis.

§. 67.

1. *Ablativus loci*, miejsca, oznacza miejsce, na którym się czynność odbywa. Kładzie się zwykle z przyimkiem *in* na pytanie gdzie?

W języku polskim tłumaczy się *ablat. loci* przez przyp. siódmy z przyimkami: w, na, po.

Complures dies Cicero in Sicilia commoratus est. Caesar in altera parte fluminis Axonae Sabinum legatum cum sex cohortibus reliquit.

2. *Ablat. loci* bez przyimka *in* kładzie się:

a) Na pytanie gdzie? jeżeli rzeczownik ma przydawkę *totus* albo jeżeli nim jest *locus* (miejsce, stan, położenie).

Tota Italia delectus habiti sunt. Rhodanus nonnullis locis vado transitur. Eo loco sunt res nostrae.

Uw. 1. Można jednak i w tym razie położyć przyimek *in*, zwłaszcza dla oznaczenia przestrzeni, w obrębie której coś się dzieje. *Caesar Helvetios in eo loco, quo essent, adventum suum exspectare iussit. Mithridates uno die tota in Asia cives Romanos necandos curavit.*

Uw. 2. *Locus* w znaczeniu właściwym przybiera często *in*: *multis locis* i *multis in locis*. — *Loco, in loco, suo loco* znaczy często: w stosownem miejscu, we właściwym czasie.

Uw. 3. Mówiąc o utworach piśmiennych, kładzie się zwykle *ablat.* bez *in*, jeżeli się ma na myśli treść całego dzieła (tomu, księgi lub rozdziału); *ablat.* z *in*, jeżeli się ma na myśli jedno tylko miejsce. *De amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Laelius.*

b) Na pytanie którądy? dla oznaczenia drogi lub przestrzeni, po której się czynność odbywa.

W języku polskim kładzie się przypadek szósty albo przyimki: po, przez, z odpowiednimi przypadkami.

Erant omnino itinera duo, quibus itineribus Helvetii domo exire possent. Aurelia via profectus est. Flumine Arare frumentum subvehitur. Equitatus hostes apertissimis campis consecutus est.

Uw. Zapamiętać należy wyrażenia przysłówkowe: *eā* tędy, *quā* którędy, *rectā* prostą drogą, *dextrā* po prawicy, *sinistrā* po lewicy, *terrā* na lądzie, *terra marique (et terra et mari)* na lądzie i na morzu.

§. 68.

3. *Ablativus temporis*, czasu, oznacza czas, w którym się czynność odbywa. Kładzie się bez przyimka:

a) Na pytanie kiedy? jeżeli jest wyrażony przez rzeczowniki, oznaczające czas, np. *tempus*, *annus*, *dies*, *hora*, *ver*, *aestas*, *vigilia* itd.

W języku polskim kładzie się: α) przyp. siódmy z przyimkami: *w*, *o*; β) przyp. szósty bez przyimka lub z przyimkiem *za*; γ) przyp. drugi z przyimkami: *za*, *podczas*, albo bez przyimka, jeżeli rzeczownik ma przy sobie przydawkę, a użyty jest w liczbie pojedynczej.

Socrates suprēmo vitae die multa de immortalitate animi disse-ruit. Qua nocte natus est Alexander, eadem Diānae Ephesiae tem-plum conflagravit. Caesar tertia vigilia profectus est.

* Tu należą wyrażenia: *die* w dzień, *nocte (noctu)* w nocy, *vespère (vesperi)* wieczorem, *ludis* podczas igrzysk, *comitiis* podczas wyborów, *adventu hostium* za przybyciem nieprzyjaciół, *temporibus (aetate, memoria)* *Periclis* za czasów Periklesa itp.

Uw. 1. Rzeczowniki, które same przez się nie oznaczają czasu, np. *bellum*, *pax*, *iuventus*, *senectus* itp. kładzie się w *ablat.* bez przyimka tylko wtedy, jeżeli mają przydawkę lub inne określenie; w przeciwnym razie przybierają one przyimek *in*. *Primo Punico bello Regulus a Poenis captus est. In pace Germanis nullus erat communis magistratus.* — Podobnie: *prima pueritia*, *summa senectute*, *bello Persarum*, *memoria patrum*, lecz *in pueritia*, *in senectute*, *in bello*.

Uw. 2. Raczej stan, niż czas oznaczają wyrażenia: *in eo tem-pore* w tem położeniu, *in summa senectute* pomimo bardzo podeszłej starości. — *In tempore, (suo) tempore* znaczy: w stosownym czasie.

b) Na pytanie: w jakim przeciągu czasu? *Agamemnon vix decem annis unam cepit urbem. Caesar suam innocentiam perpetua vita perspectam esse dixit.*

Uw. Tosamo znaczenie ma *intra* z *accusat.* i *in* z *ablat.* *Decre-vere, ut legati Iugurthae in diebus proximis decem Italia decederent.* — *Intra* z liczebnikiem porządkowym znaczy: przed upływem. *Milites intra decimum diem urbem expugnaverunt.* — *Bis (in) die* zna-czy: dwa razy na dzień.

§. 69.

Na pytanie: jak dawno przedtem? lub jak dawno potem? kładzie się:

a) *Ablativus (mensurae)*- w połączeniu z przysłówkami *ante* lub *post*, które stawia się albo między liczebnikiem a rzeczownikiem albo po rzeczowniku;

b) *Accusativus* w połączeniu z przyimkami *ante* lub *post*, które stawia się między liczebnikiem a rzeczownikiem albo przed rzeczownikiem.

Liczebnik może być albo główny albo porządkowy.

decem post (ante) annis
decem annis post (ante)

decimo post (ante) anno
decimo anno post (ante).

decem post (ante) annos
post (ante) decem annos

decimum post (ante) annum
post (ante) decimum annum.

Themistocles fecit idem, quod viginti annis ante fecerat Coriolanus. Corpus Alexandri paucis post annis Alexandream translatum est. Rhodia classis post dies paucos venit. Aliquot post menses homo occisus est.

* Tu należą wyrażenia: *multo ante (post)* dawno przedtem (potem), *paulo (brevis) ante (post)* niedawno temu, niedługo (wkrótce) potem, *aliquanto ante (post)* znacznie przedtem (potem), *non ita multo ante (post)* niezbyt dawno temu (niezbyt długo potem).

Uw. Czas, od którego liczymy, wyraża się przez *accusat.* z przyimkiem *ante (post)* albo przez zdanie porównawcze z *quam*. *Paucis diebus post mortem Africani. Aristides sexto fere anno post, quam expulsus erat, in patriam restitutus est.*

§. 70.

Składnia imion miast.

1. Imiona miast kładzie się: na pytanie dokąd? w *accusat.*; na pytanie skąd? w *ablat.*; na pytanie gdzie? *singularia tantum* deklinacyi pierwszej i drugiej w *genet.*, wszystkie inne w *ablatiwie*.

* Na pytanie gdzie? kładło się pierwotnie osobny przypadek, *locativus*, który się kończył na *i*. Stąd pochodzą formy: *Romae* (= *Romai*) w Rzymie, *Corinthi* w Koryncie, tudzież w deklin. trzeciej formy: *Tiburi*, *Carthagini*, używane obok zwykleszych *ablat.*: *Tibure*, *Carthagine*.

Talis Romae Fabricius, qualis Aristides Athenis fuit. Dionysius tyrannus Syracusis expulsus Corinthi pueros docebat. Demaratus, Tarquinii regis pater, Corintho Tarquinius fugit. Caesar Tarracōne pedibus Narbōnem atque inde Massiliam venit. Hannibal Carthaginem Novam in hiberna concessit.

Uw. 1. Tęsamą składnię, co imiona miast, mają także imiona mniejszych wysp i półwyspów (*Cyprus, Samus, Chersonesus* itp.). *Athenienses omnia sua partim Salamīna, partim Troezēna asportarunt.*

Uw. 2. Imiona pospolite: *urbs, oppidum, colonia* itp., dodane do imion miast, przybierają przyimki *in, ex* i kładą się:

- a) przed imieniem własnem, jeżeli nie mają przydawki;
- b) po imieniu własnem, jeżeli mają przydawkę.

Imię własne w pierwszym razie zgadza się w przypadku z imieniem pospolitem, w drugim razie stosuje się do ogólnego prawidła. Na pytanie *gdzie?* można jednak imię pospolite z przydawką kłaść w *ablat.* bez przyimka *in* nawet wtedy, kiedy imię miasta położone jest w *genet.*

Cimon in oppido Citio mortuus est. Vercingetōria ex oppido Gergovia expulsus est. Bellovāci se suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulerunt. Demaratus Tarquinius se contulit, in urbem Etruriae florentissimam. Fontēi genus Tuscūlo, ex clarissimo municipio, profectum erat. Archias Antiochiae natus est, (in) celebri quondam urbe et copiosa.

Uw. 3. Imiona miast, połączone z przymiotnikiem *totus* lub zaimkiem dzierżawczym, kładą się na pytanie *gdzie?* w *ablat.* bez przyimka. *Tota Roma. Athenis tuis.* W połączeniu z innymi zaimkami przybierają zwykle *in.* *In ipsa Corintho.*

Uw. 4. Przyimki *ab* i *ad* kładą się przed imionami miast, jeżeli się mówi o okolicy miasta. *Caesar ad (pod) Gergoviam castra posuit. Caesar a (z pod) Gergovia infecta re discessit.*

Ab kładzie się zawsze w zwrotach: *longe (prope) a, abesse (distare) a.* *Sulmo oppidum abest a Corfinio septem milia passuum.*

Ad oznacza także kierunek (ku): *Ad Mutinam profectus est. Usque ad* znaczy: aż do. *Usque ad Sinōpen navigare.*

2. Składnię imion miast mają rzeczowniki: *domus, rus,* a po części i *humus*:

<i>domi</i> w domu	<i>ruri</i> na wsi	<i>humi</i> na ziemi
<i>domum</i> do domu	<i>rus</i> na wieś	<i>humi</i> na ziemię
<i>domo</i> z domu	<i>rure</i> ze wsi	<i>humo</i> ze ziemi.

Hostes ex itinere domum reverterunt. Divitiācus gratia plurimum domi valuit. Duobus itineribus Helvetii domo exire poterant.

Ruri vivere, rus evolare, rure in urbem redire. Humi iacere, humi prosternere, humo se movere.

Uw. 1. *Domus* przybiera przyimki: *in, ex*, jeżeli ma przy sobie przydawkę przymiotną albo bierze się w znaczeniu: budynek, familia. *In domum veterem remigrare e nova. Alcibiades educatus est in domo Periclis.*

Przyimków nie kładzie się zwykle tylko wtedy, jeżeli do *domus* dodany jest zaimek dzierżawczy lub imię właściciela. *Domi meae, tuae, alienae, consulis, Caesaris* itd.

Uw. 2. Tu należą wyrażenia: *domi bellique, domi militiaeque* w wojnie i w pokoju.

Nauka o słowie.

Strony słowa.

§. 71.

1. Niektóre słowa mają w stronie czynnej już to przechodnie, już to nieprzechodnie znaczenie.

praecipitare przech. strącać, nieprzech. spadać,
remittere „ odsyłać, „ ustawać.

Oppidani saxa quam maxima muro praecipitabant. Nilus praecipitat ex altissimis montibus. Caesar legatos domum remisit. Imbres remittunt.

Uw. Nieprzechodnie znaczenie niektórych słów przechodnich da się wytłómaczyć domyślnym biernikiem: *solvere (navem, ancoram)* odpływać.

2. Strona czynna wyraża częstokroć taką czynność, którą nie podmiot sam, lecz kto inny z jego polecenia wykonywa (*activum causativum*).

W języku polskim używa się wtedy zwykle słów: kazać, dać z bezokolicznikiem.

Caesar pontem fecit. Cimon complures pauperes sumptu suo extulit. Pompeius frumentum exercitui navibus comportavit.

3. Polskie słowa zwrotne, tj. słowa przechodnie z zamkiem się, tłumaczymy w języku łacińskim:

a) przez stronę czynną słów przechodnich lub nieprzechodnich: *discere* uczyć się, *apparere* pokazywać się, *abstinere* wstrzymywać się itp. *Faba Pythagorēi abstinent.*

b) przez stronę czynną z *accusat.* zaimka zwrotnego (*me, te, se, nos, vos*), jeżeli się uwydatnia działanie podmiotu: *se laudare* chwalić się, *se accusare* oskarżać się itp. *Atticus se sua manu interemit.*

c) przez stronę bierną, jeżeli się uwydatnia stan podmiotu: *augeri* powiększać się, *exerceri* ćwiczyć się, *mutari* zmieniać się itd. *Pares cum paribus facillime congregantur.*

Uw. Słowa przechodnie tłómaczymy w języku polskim często-kroć przez słowa czynne z odpowiednim przypadkiem zaimka zwrotnego, aby dokładniej wyrazić stosunek podmiotu do czynności: *optare bellum* życzyć sobie wojny, *suscipere officium* przyjąć na siebie obowiązek, *parare iter* przygotować się do podróży itp.

4. Słów zaimkowych, tj. takich, które tylko z zaimkiem się mogą być użyte, niema w języku łacińskim. Odpowiadają im częścią słowa czynne, częścią *deponentia*: *timere* bać się, *sperare* spodziewać się, *cavere* strzec się, *queri* skarżyć się, *gloriar* chlubić się, *ulcisci* mścić się itp.

§. 72.

1. Zupełną stronę bierną tworzą tylko słowa przechodnie: *laudor, laudaris, laudatur* itd.

Uw. Stronę bierną tłómaczymy w języku polskim:

1. przez stronę bierną. *Oves a pastoribus custodiuntur*, owce bywają strzeżone przez pasterzy.

2. przez słowa zwrotne (§. 71. 3.). *Tempora mutantur*, czasy zmieniają się.

3. przez stronę czynną osobową słów przechodnich lub odpowiednich słów nieprzechodnich. *Mundus a Deo regitur*, Bóg rządzi światem. *Liber legitur*, czytamy książkę. *Reliquiae exercitus servatae sunt*, szczątki wojska ocalały.

4. przez zwroty bezpodmiotowe ze znaczeniem czynnym, a mianowicie:

a) przez 3. osobę l. pojed. z zaimkiem się: *pueri erudiuntur*, chłopców kształci się;

b) przez 3. osobę l. mnog. z domyślnym podmiotem ludzie: *liber legitur*, czytają książkę;

c) przez imiesłów bierny w rodzaju nijakim na no i to dla wyrażenia czynności przeszłych: *multi milites caesi sunt*, wielu żołnierzy zabito;

d) przez bezokolicznik, który dla oznaczenia czynności przeszłej i przyszłej przybiera odpowiednie formy słowa być: *hostes*

conscipiebantur, widać było nieprzyjaciół. Wyrażenia tego rodzaju ograniczają się jednak do słów niewielu.

5. przez zwroty opisowe, które tworzymy, łącząc

a) słowa posiłkowe (dać się, widzieć się, czuć się) z bezokolicznikiem lub z imiesłowem: *hostium acies cernitur*, szyk bojowy nieprzyjaciół daje się widzieć; *cogor*, widzę się zniewolonym;

b) słowa ogólniejszego znaczenia z rzeczownikiem, wyrażającym pojęcie tego słowa, o które chodzi: *Alcibiades bene educatus est*, A. staranne odebrał wychowanie.

2. Słowa nieprzechodnie tworzą w stronie biernej tylko 3. osobę l. pojed. bez oznaczonego podmiotu. *Ventum est ad urbem. Non parceretur labori.* Por. §. 1. 2.

3. Składnię czynną zamienia się na bierną w ten sposób, iż biernik zdania czynnego przemienia się na podmiot, z którym zgadza się słowo, położone w odpowiedniej formie strony biernej; podmiot zaś zdania czynnego przemienia się na *ablat.* z przyimkiem *a (ab)*, jeżeli jest istotą żywo-tną; a na *ablat.* bez przyimka, jeżeli jest istotą nieżywo-tną lub rzeczownikiem umysłowym. *Deus mundum gubernat*, biernie: *Mundus a Deo gubernatur. Gutta cavat lapidem*, biernie: *Lapis cavatur gutta.*

Przestroga. W języku łacińskim nierównie częściej używa się strony biernej, niż w języku polskim, który wprawdzie tę stronę słowa posiada, lecz w ogóle niechętnie się nią posługuje. Pamiętać zatem należy o tej właściwości języka łacińskiego i unikać składni czynnej zwłaszcza tam, gdzie albo mogłaby powstać dwuznaczność albo podmiotem jest rzecz lub pojęcie oderwane. Żądza unosi człowieka, *cupiditate abripitur homo*. Bolesć ludzi zwycięża, *dolore homines vincuntur*. Pożar zniszczył miasto, *incendio urbs consumpta est.*

4. *Deponentia* nie tworzą strony biernej. W razie potrzeby zamienia się bierną składnię zdania na czynną albo używa się:

a) odpowiednich słów czynnych: *usurpare* zam. *uti, gerere* zam. *fungi*, *occupare* zam. *potiri*, *conspicere* zam. *conspicari* itd.

b) zwrotów opisowych. Wymowę bardzo się podziwia = *eloquentia magnae est admirationi* albo *eloquentia magna admiratione afficitur* albo *eloquentia magnam habet admirationem* albo *magna est administratio eloquentiae.*

§. 73.

5. Słowa: *coepi* zacząłem i *desii* przestałem, połączone z *infin. passivi*, kładzie się także w stronie biernej: *coeptus sum*, *desitus sum*. W języku polskim używa się zwykle wyrażen bezpodmiotowych: zaczęto, przestano.

Pons institui coeptus est. Veteres orationes a plerisque legi desitae sunt. Armis disceptari coeptum erat. Pugnari desitum est.

Uw. 1. Można jednak i w formach czynnych łączyć te słowa z *infin. passivi*, zwłaszcza jeżeli *infin.* ma znaczenie zwrotne. *Lapides mitti coeperunt. Oratio legi desit. Marius maior haberi coepit. Civitas moveri coepit.*

Uw. 2. Także słowa: *queo* i *nequeo*, połączone z *infin. passivi*, kładzie się niekiedy w *passivum*. *Forma in tenebris nosci non quita est.*

O używaniu czasów.

§. 74.

I. W słowie łacińskim rozróżniamy:

1. Czas czynności: terażniejszość, przeszłość i przyszłość.

2. Rodzaj czynności: czynność niedokonaną czyli trwającą i dokonaną.

Dla wyrażenia wszystkich tych względów posiada język łaciński sześć czasów:

Trzy, utworzone z tematu *praesentis*, oznaczają czynność niedokonaną w terażniejszości, przeszłości lub przyszłości: *praesens*, *imperfectum*, *futurum*.

Trzy, utworzone z tematu *perfecti*, oznaczają czynność dokonaną w terażniejszości, przeszłości lub przyszłości: *perfectum*, *plusquamperfectum*, *futurum exactum*.

Uw. 1. *Perfectum* ma dwojakie znaczenie: może bowiem wyrażać i czas i rodzaj czynności (*perf. praesens* czyli *logicum*), albo tylko czas czynności (*perf. historicum*). Por. §. 76.

Uw. 2. *Praesens*, *perfectum praesens*, *futurum* i *futurum exactum* nazywamy czasami głównymi albo terażniejszymi, *tempora praesentia*.

Imperfectum, *perfectum historicum* i *plusquamperfectum* nazywamy czasami historycznymi albo przeszłymi, *tempora praeterita*.

II. Czasy w języku łacińskim mogą być:

1. bezwzględne (*absoluta*), jeżeli oznaczają tylko czas i rodzaj czynności w stosunku do chwili obecnej;

2. względne (*relativa*), jeżeli oprócz czasu i rodzaju czynności oznaczają także stosunek jej względem czynności, w innym zdaniu wyrażonej.

Według stosunku, zachodzącego między dwoma czynnościami, rozróżniamy:

a) czynność równoczesną, tj. taką, która się z drugą czynnością odbywa w tym samym czasie;

b) czynność uprzednią, tj. taką, która się przed drugą czynnością dokonywa.

Praesens, *imperfectum* i *futurum* oznaczają czynność równoczesną; *perfectum praesens*, *plusquamperfectum* i *futurum exactum* oznaczają czynność uprzednią.

III. Przegląd tych rozmaitych stosunków ułatwi następująca tabela:

Rodzaj czynności:		Czas czynności:			Stosunek czynności:	
		teraźniejszy	przeszły	przyszły		
Czynność	niedokonana	<i>praesens</i>	<i>imperfectum</i>	<i>futurum</i>	równoczesna	Czynność
	dokonana	<i>perf. praesens</i>	<i>plusquamperfectum</i>	<i>futurum exactum</i>	uprzednia	
			<i>perf. historicum</i>			

Uw. Język polski nie może wszystkich tych względów wyrazić formami jednego słowa; nie posiada bowiem tylu czasów. Ma on atoli z nielicznymi stosunkowo wyjątkami dla każdej prawie czynności po dwa, trzy, a nieraz i więcej słów tego samego znaczenia, które się nawzajem dopełniają, wyrażając jużto czynności niedokonane, jużto dokonane. Tłumacząc tedy z języka łacińskiego na polski, musimy wedle potrzeby i możliwości posługiwać się odpowiednimi formami słów niedokonanych i dokonanych. Często jednak nie wyrażamy owych względów z taką ścisłością i dokładnością, jaką w używaniu czasów odznacza się język łaciński.

P r a e s e n s .

A. W zdaniach głównych.

1. *Praesens* oznacza czynność terażniejszą niedokonaną. Służy zatem nie tylko do wyrażania czynności, które się teraz odbywają lub częściej powtarzają, lecz także do wyrażania ogólnych zdań, sprawdzających się po wszystkie czasy, i twierdzeń, zawartych w dziełach dawniejszych pisarzów.

Iam diu te exspecto. Arbores virent. Deus mundum conservat. Suebi quotannis singula milia armatorum ex finibus suis educunt. Virtus sola homines beatos reddit. Fortes fortuna iuvat. Chrysiippus disputat aethëra esse Iovem.

Przestroga. *Praesens* tłumaczy się w języku polskim zwykle przez czas terażniejszy. Nieraz atoli, zwłaszcza w zdaniach ogólnych, kładzie się w języku polskim czas przyszły zamiast czasu terażniejszego. W łacinie i w tych wypadkach używa się *praesens*. *Nunquam expletur divitiarum sitis.*

2. *Praesens* służy w żywym opowiadaniu do wyrażania czynności przeszłych, *praesens historicum*. Zastępuje wtedy *perfectum historicum*.

W języku polskim używamy w ten sposób czasu terażniejszego słów niedokonanych i dokonanych.

Ubi de Caesaris adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt. Caesar provinciae toti quam maximum potest militum numerum imperat; pontem, qui erat ad Genavam, iubet rescindi.

Uw. *Praesens passivi* niektórych słów oznacza nie tylko czynność jednorazową, lecz także trwałą jej skutek, tak iż znaczeniem zbliża się do *perfectum*. W języku polskim kładzie się czas terażniejszy słowa być z imiesłowem biernym. *Oppidum portu clauditur, cingitur, continetur. Liber inscribitur Laelius.*

B. W zdaniach pobocznych.

Praesens oznacza czynność równoczesną z czynnością terażniejszą zdania głównego.

Facile omnes, cum valemus, recta consilia aegrotis damus. Cum prospëro flatu fortunae utimur, ad exitus provehimur optatos.

§. 76.

Perfectum.

A. W zdaniach głównych.

Perfectum jest dwojakie:

a) Właściwe, *perfectum praesens* czyli *perfectum logicum*, oznacza czynność teraz dokonaną.

W języku polskim tłumaczy się zwykle przez czas przeszły dokonany, czasem także przez czas terażniejszy słowa stosownego.

Deus bonis omnibus explevit mundum, mali nihil admiscuit. Multas Caesaris virtutes magnas incredibilesque cognovi. Civitas haec semper a me defensa est.

Uw. 1. *Perfectum* wyraża częstokroć obecny stan, wynikający z czynności przeszłej: *Is mos usque ad hunc diem permansit*, ten zwyczaj pozostał aż do dnia dzisiejszego (tj. istnieje). Podobnie: *perii* zginąłem, już po mnie, *novi* znam, *assuevi* zwykłem; *vixi* żyłem, tj. moje życie skończyło się, niema mnie; *dixi* skończyłem mowę. *Fuimus Troes, fuit Ilium*.

Uw. 2. Chcąc uwydatnić obecny wynik czynności przeszłej, można zamiast *perfectum activi* położyć *habeo* z *particip. perfecti passivi*: *cognitum, perspectum, constitutum habeo*, poznałem itd. *Siculi meam fidem habent spectatam iam et cognitam*.

Uw. 3. *Participium perfecti passivi* w połączeniu ze *sum* traci częstokroć znaczenie przeszłe i staje się zwykłym przymiotnikiem: *cognitus* poznany, znany. *Navis armata est* znaczy: a) okręt został uzbrojony, b) okręt jest uzbrojony (jest w stanie zbrojnym); dlatego też można powiedzieć: *navis armata fuit, fuerat*.

b) Historyczne, *perf. historicum*, oznacza czynność przeszłą bez względu na jej rodzaj i służy do opowiadania zdarzeń historycznych. Ma więc to samo znaczenie, co grecki *aoristus*.

W języku polskim tłumaczy się przez czas przeszły dokonany lub niedokonany.

Regulus in senatum venit, mandata exposuit, reddi captivos negavit utile esse. Paullus nihil domum suam intulit praeter memoriam nominis sempiternam.

Uw. *Perf. historicum* używa się także do wyrażania prawd ogólnych, z doświadczenia nabytych, i w porównaniach (*perfectum gnomicum*). *Ea res plerumque magnas civitates pessumdedit*.

B. W zdaniach pobocznych.

Perfectum oznacza albo czynność, dokonaną przed inną czynnością terażniejszą (*perf. praesens*), albo służy do opowiadania zdarzeń historycznych (*perf. historicum*).

Omnes, quicumque nati sunt, miseri sunt. Cato, quoad vixit, virtutum laude crevit.

Przestroga. Polski czas przeszły dokonany tłumaczy się w łacinie zawsze przez *perfectum*; ale łacińskie *perfectum* kładzie się często tam, gdzie w polskim języku używamy czasu przeszłego niedokonanego:

a) Jeżeli słowo ma za określenie przysłówki: często, zawsze, niekiedy itd., natenczas w języku polskim kładzie się zazwyczaj czas przeszły niedokonany, w łacinie zaś kładzie się zwykle *perfectum* w połączeniu z przysłówkami: *semper, saepe, plerumque* itp. *Semper Cimone pedissequi cum nummis sunt secuti. Epaminondas amicorum fide saepe usus est.*

Tosamo dzieje się, jeżeli słowo ma inne określenie czasu (np. liczbę, oznaczającą czas). *Romulus triginta septem annos regnavit.*

b) W polskim języku kładziemy często czas przeszły niedokonany, mówiąc o czynnościach dokonanych, jeżeli nie chcemy lub nie możemy wyrazić dokonania czynności; łacinnik wtedy kładzie *perfectum*, np.: Konstantyn mieszkał w Bizantyum, *habitavit* (nie *habitabat*); Wergiliusz żył za czasów Augusta (*vixit*); państwo kwitnęło (*floruit*); Cezar uważał (*putavit*); czytałem książkę (*legi*); chodziłem na przechadzkę (*ambulavi*); pisałem do ojca (*scripsi*), Cicero pisał wiele dzieł (*scripsit*).

§. 77.

Imperfectum.

A. W zdaniach głównych.

1. *Imperfectum* oznacza czynność przeszłą niedokonaną, służy zatem:

a) do wyrażania czynności, które w pewnym czasie trwały albo częściej się powtarzały. Dlatego używa się w opisach zwyczajów, obyczajów, urzędzeń, przedmiotów natury i sztuki itd.

W polskim języku tłumaczy się *imperfectum* przez czas przeszły niedokonany, szczególnie słów częstotliwych.

Helvetii flumen Ararim ratibus ac lintribus iunctis transibant. Ut Romae consules, sic Carthagine quotannis bini reges creabantur.

Dicebat melius quam scripsit Hortensius. Dionysius tyrannus Syracusis expulsus Corinthi pueros docebat. Romae anseres publice alebantur in Capitolio. Post cibum meridianum Augustus paulisper conquiescebat. Alesia erat oppidum in colle summo; ante oppidum planities mediocris patebat; reliquis omnibus ex partibus colles oppidum cingebant.

b) w opowiadaniu historycznym do kreślenia okoliczności ubocznych, towarzyszących wypadkom głównym, które się wyraża przez *perfectum*. Dlatego używa się zawsze do kreślenia uczuć i myśli osób działających.

Regulus Carthaginem rediit. Neque vero tum ignorabat se ad exquisita supplicia proficisci, sed iusiurandum servandum putabat. Verres inflammatus scelere et furore in forum venit. Ardebant oculi, toto ex ore crudelitas eminebat.

Uw. 1. *Imperfectum* oznacza częstokroć czynność wprawdzie zamierzoną, lecz do skutku niedoszlą, *imperfectum de conatu*. W języku polskim tłómaczymy je przez chciałem, zamierzałem, miałem, albo przez czas przeszły słowa niedokonanego. *Britanni Romanos intra munitiones progredi prohibebant. Num dubitas id me imperante facere, quod iam tua sponte faciebas.*

Uw. 2. Zamiast *imperfectum* używa się *infinitivus praesentis* w żywym obrazowaniu czynności przeszłych (*infinit. historicus*). *Cotidie Caesar Aeduos frumentum flagitare. Diem ex die ducere Aedui: conferri, comportari, adesse dicere.*

B. W zdaniach pobocznych.

Imperfectum oznacza czynność równoczesną z czynnością przeszłą zdania głównego.

Themistocles, quod non satis tutum se Argis videbat, Corcyram demigravit. Germani, qui auxilio veniebant, percepta Treverorum fuga domum sese receperunt.

§. 78.

Plusquamperfectum.

W zdaniach głównych i pobocznych oznacza *plusquamperfectum*:

a) czynność w przeszłości dokonaną;

b) czynność przeszłą, dokonaną przed inną czynnością przeszłą.

Pyrrhi temporibus iam Apollo versus facere desierat. Pausanias eodem loco sepultus est, ubi vitam posuerat. Caesar Rhenum transire decreverat, sed navibus transire non satis tutum arbitrabatur.

Przestroga. W polskim języku mamy dwa czasy zaprzeszłe: dokonany i niedokonany. Oba wyrażamy w łacinie przez *plusquamperfectum*. Wiedzieć jednak należy, że w polskim języku używamy rzadko czasu zaprzeszłego, i to częściej w zdaniach głównych, aniżeli pobocznych, w których zamiast czasu zaprzeszłego używamy przeszłego dokonanego lub nawet niedokonanego. Dlatego tłómacząc z języka polskiego na łaciński, baczyć pilnie należy, gdzie położyć mamy *plusquamperfectum*, albowiem w łacinie ściśle przestrzega się różnicy między czynnością równoczesną a uprzednią (§. 81.).

Uw. Rzymianin pisząc list, prznosił się zwykle myślą w ów czas, w którym odbierający miał list czytać; wyrażał więc to, co dla piszącego było terażniejszym, przez *imperfectum* (rzadziej przez *perfectum*), a to, co dla piszącego było przeszłym, przez *plusquamperfectum* lub *perfectum*.

Haec scribebam media nocte, to piszę o północy. *Septimum iam diem Corcyrae tenebamur. Nihil habebam, quod scriberem*, nie mam nic do pisania. *Ad tuas omnes epistulas rescripseram*, odpisałem na twe wszystkie listy.

Podług tego stosują się także określenia czasu: wczoraj tłómaczy się przez *pridie* (a nie *heri*), dzisiaj przez *eo die* (a nie *hodie*); tylko *nunc* i *adhuc* pozostać mogą.

Mogą jednak w listach czasy pozostać także bez zmiany. Nie można też zmieniać czasów tych czynności, które w chwili czytania listu nie ulegają zmianie. *Si vales, bene est, ego valeo. Maximi te semper et feci et facio. Nemo nos amat, qui te non diligit.*

§. 79.

F u t u r u m .

Futurum oznacza:

a) w zdaniu głównem czynność przyszłą niedokonaną czyli trwającą;

b) w zdaniu pobocznem czynność równoczesną z inną czynnością przyszłą.

W języku polskim tłómaczy się *futurum* przez czas przyszły niedokonany albo dokonany.

Vos aderitis mihi periclitanti. Naturam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus. Tu nihil invita dices faciesve Minerva.

Omnes, qui rem publicam gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quae sunt necessariae.

Przestroga. W języku polskim używa się nieraz czasu teraźniejszego, chociaż czynność jest właściwie przyszłą. Łacinnik w takim razie kładzie zawsze *futurum*. Jutro jedziemy na wieś = *Cras rus proficissemur*. Kiedy wracasz? = *Quando redibis?*

§. 80.

Futurum exactum.

A. W zdaniach głównych.

Futurum exactum oznacza czynność przyszłą dokonaną. W tem znaczeniu jednak rzadko się używa; oznacza ono mianowicie, iż czynność odbędzie się niezawodnie.

In una urbe universam ceperitis Hispaniam. Ego certe meum rei publicae atque imperatori officium praestitero.

Uw. Zapamiętać należy wyrażenie: *videro* zam. *videbo* (w drugiej i trzeciej osobie ze znaczeniem *imperatiwu*), zwykle w połączeniu z przysłówkami: *post, paulo post, mox, alias. Quae fuerit causa, mox video.*

B. W zdaniach pobocznych.

Futurum exactum wyraża czynność przyszłą, dokonać się mającą przed inną czynnością przyszłą.

Ut sementem feceris, ita metes. Gloriam qui spreverit, veram habebit. Neque locus neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint.

Uw. Jeżeli ma się wyrazić, że czynność główna dokona się równocześnie z czynnością poboczną, natenczas w obydwu zdaniach kładzie się *futurum exactum*. *Qui Antonium oppresserit, is bellum confecerit.*

Przestroga. W polskim języku używamy bez znaczej różnicy czasu przyszłego niedokonanego i dokonanego, podług tego, który czas przyszły od jakiegoś słowa da się utworzyć. Mianowicie używamy bardzo często czasu przyszłego dokonanego. W tłumaczeniu uważać należy na różnicę obu języków i tam tylko polski czas przyszły dokenany tłumaczyć przez *futurum exactum*, gdzie rzeczywiście czynność zdania pobocznego pierwej się dokonywa, niż czynność zdania głównego.

§. 81.

Wybór czasów w zdaniach pobocznych zależy w języku łacińskim od stosunku, jaki zachodzi między czynnością zda-

nia pobocznego a czynnością zdania głównego. W języku polskim nie zważa się ściśle na ten stosunek, zwłaszcza gdy się mówi o czynności uprzedniej. Tłómacząc zatem z języka polskiego na łaciński, przestrzegać należy następujących zasad:

1. Czynność równoczesną wyraża się przez *praesens*, *imperfectum* lub *futurum*, według tego, czy się odbywa równocześnie z czynnością teraźniejszą, przeszłą lub przyszłą.

W języku polskim na wyrażenie czynności równoczesnych służą zwykle słowa niedokonane.

Quotiens Romae commōror, omnes meas curas in rem publicam confēro. Magna multitudo undique ex Gallia convenerat, quos spes praedandi ab agricultura revocabat. Tib. Gracchus tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit.

2. Czynność uprzednią wyraża się przez *perfectum*, *plusquamperfectum* lub *futurum exactum*, według tego, czy się odbyła przed czynnością teraźniejszą, przeszłą lub przyszłą.

W języku polskim na wyrażenie czynności uprzednich służą zwykle słowa dokonane. Często jednak używamy czasu przyszłego tam, gdzie stosunek czynności wymaga *perfectum*, a czasu przeszłego tam, gdzie stosunek czynności wymaga *futurum exactum*.

Magistratus Gallorum, quae ex usu esse iudicaverunt, multitudini produnt. Caesar, quos laborantes viderat, his subsidium misit. Virtutem qui adeptus erit, ubicunque erit gentium, a nobis diligitur.

Uw. Jeżeli w zdaniu głównem jest *imperativus*, *coniunctivus hortativus*, *gerundivum* lub słowa: *possum*, *volo*, *oportet*, *opus est* itp., w zdaniu pobocznem czynność równoczesną wyraża się przez *futurum*, czynność uprzednią przez *futurum exactum*.

Qui adipisci veram gloriam volet, iustitiae fungatur officiis. Omnia, quae vindicaris in altero, tibi ipsi vehementer fugienda sunt.

O używaniu trybów.

§. 82.

Indicativus.

Indicativus jest trybem rzeczywistości; służy zatem do wypowiedzenia czynności rzeczywistych, czy to we formie twierdzenia, czy to przeczenia, czy pytania. *Pater venit. Pater non venit. Est deus. Numa bella non gessit. Praeteritum tempus nunquam revertitur. Quando venies?*

Co do używania *indicatiwu*, język polski zgadza się w ogóle z łacińskim. Częściowo odmiennie od polskiego języka kładzie się w łacinie *indicativus*:

1. Wyrażenia: mógłbym, powinienbym, musiałbym, potrzebaby itd., tłumaczy się w łacinie przez *indicativus*: *possum, licet, debeo, oportet, necesse est* itp.

Possum persęqui multa oblectamenta rerum rusticarum. Ad mortem te, Catilina, iussu consulis duci iam pridem oportebat. Catilina erupit e senatu, quem omnino vivum illinc exire non oportuerat. Contumeliis onerasti eum, quem patris loco colere debebas.

Uw. Także *coniugatio periphrastica passiva* kładzie się w *indicatiwie*, gdzie w języku polskim używamy czasem trybu warunkowego. *Optandum est, ut aliquando aliam viam ingrediare. Tam triste facinus non admittendum fuit. Caesari omnia uno tempore erant agenda.* 125/11

2. Wyrażenia nieosobowe: byłoby słusznie, stosownie, lepiej, pożyteczniej itd. tłumaczy się w łacinie przez *indicativus*: *aequum, par, iustum, fas est; consentaneum, conveniens est, decet, convenit; melius, satius, optabilius, utilius est* itd.

Difficile est hoc de omnibus confirmare. Aequius fuerat patrem prius exire de vita. Satius fuit amittere milites, quam arma hostibus concedere. Quanto melius fuerat in hoc promissum patris non esse servatum.

Uw. *Longum est* znaczy: byłoby za długo; *longum est enumerare proelia*. Podobnie mówi się: *arbitrabar*, byłbym mniemał; *non putabam*, nie byłbym myślał; *nunquam putavi*, nie byłbym nigdy myślał; *quis nescit?* ktośby nie wiedział? itd.

3. Po *paene* i (rzadziej) po *prope* prawie, omal, kładzie się *indicat. perfecti*.

Prope oblitus sum, quod maxime fuit scribendum. Brutum non minus amo, quam tu, paene dixi, quam te.

Coniunctivus.

A. Coniunctivus w zdaniach głównych.

§. 83.

Coniunctivus wyraża czynność tylko pomyślaną, zamierzoną lub przypuszczoną. Odpowiada on różnym odcieniom i rodzajom polskiego trybu warunkowego.

Najważniejsze rodzaje tego trybu są:

1. *Coniunctivus potentialis*, używany tylko w *praesens* i *perfectum*, wyraża możliwość terażniejszą. Przeczeniem jest *non*.

W polskim języku tłumaczymy ten *coniunct.* albo przez tryb warunkowy albo przez czas przyszły albo rzadziej przez mogą z bezokolicznikiem.

Quis dubitet, quin in virtute divitiae sint? Hic quaerat quispiam. Haud facile dixerim. Quis neget? Quis tulerit Gracchos de seditione querentes? Hoc sine ulla dubitatione confirmaverim eloquentiam esse rem omnium difficillimam.

Uw. 1. Najczęściej kładzie się *coniunctivus potentialis*, jeżeli podmiotem jest zaimek pytajny lub nieokreślony. W drugiej osobie *sing.* (*praes.*) używa się go w zdaniach ogólnych. *Quem neque gloria neque pericula excitant, neququam hortere.*

Uw. 2. Możliwość w przeszłości wyraża się przez *coniunct. imperfecti*, zwłaszcza w drugiej osobie *singularis* w zwrotach ogólnych, nie odnoszących się do pewnej osoby: *crederes, putares, diceres*, można było sądzić itd., *videres, cerneres, discerneres*, można było widzieć, rozróżnić itd. *Hannibal iuvenis utrum imperatori an exercitui carior esset, haud facile discerneres.*

§. 84.

2. *Coniunctivus optativus* wyraża życzenie. Życzenie, spełnić się mogące, wyraża się przez *praesens* lub *perfectum*; życzenie, spełnić się nie mogące, przez *imperfectum* lub *plusquamperfectum*. *Praesens* i *imperfectum* odnoszą się do terażniejszości, *perfectum* i *plusquamperfectum* do przeszłości.

Przeczeniem jest *ne*. Polskie *oby, bodaj* albo się wcale nie tłumaczy albo przez *utinam* (*o si, ut si*).

Hoc di bene vertant. Utinam minus vitae cupidi fuissetus. Vincat utilitas rei publicae. Valeant cives mei, sint incolūmes, sint florentes, sint beati. Utinam quietis temporibus haec inter nos studia exercere possemus. Pace tua haec dixerim.

Uw. 1. Życzenia, spełnić się mogące, wyraża się także zapomocą *velim, nolim, malim* z *coniunct. praesentis* i *perfecti*; a życzenia, spełnić się nie mogące, zapomocą *vellem, nollem, malle* z *coniunct. imperfecti* i *plusquamperfecti*: *velim redeas*, obys powrócił, *velim redieris*, obys był powrócił; *vellem adesses, nollem dixisset*.

Uw. 2. *Coniunct. optativus* kładzie się także w zaklęciach: *Moriar (inteream, peream, ne vivam, ne salvus sim), si verum non dico*, niech zginę, jeśli prawdy nie mówię. *Sollicitat, ita vivam, me tua valetudo.*

§. 85.

3. *Coniunctivus hortativus (iussivus)* wyraża wezwanie lub rozkaz, a z przeczeniem *ne (neve i nie)* zakaz. W tem znaczeniu używa się *praesens* i *perfectum* w pierwszej osobie liczby mnogiej, a w trzeciej osobie liczby pojedynczej i mnogiej.

W polskim języku kładziemy tryb rozkazujący.

Amemus patriam. Ne timeamus. Qui dedit beneficium, taceat, narret, qui accepit. Meminerimus etiam adversus minimos iustitiam esse servandam. Donis impii ne placare audeant deos.

Uw. 1. W drugiej osobie *singul.* i *plur.* wyraża się rozkaz przez *imperativus*. Jednak kładzie się drugą osobę *singul.*:

a) *praesentis* w wyrażeniach ogólnych: *Feras, quod vitare non potes*, należy znosić, czego uniknąć nie można. *Quidquid agis, prudenter agas et respice finem.*

b) *perfecti* po przeczeniu (*coniunct. prohibitivus*): *Hoc ne feceris*, nie rób tego. *Nusquam te vestigio moveris. Ista ne dixeris, neve putaveris.*

Uw. 2. *Imperfectum* a rzadziej *plusquamperfectum coniunct.* w drugiej i trzeciej osobie wyrażają to, co w przeszłości stać się powinno było: *Curio causam Transpadanorum aequam esse dicebat. Potius diceret* (powinien był powiedzieć) *non esse aequam, quia non esset utilis rei publicae.*

§. 86.

4. *Coniunctivus dubitativus*, powątpiewania, wyraża w pytaniach powątpiewanie albo zdziwienie. *Praesens* służy dla terażniejszości, *imperfectum* dla przeszłości. Przeczeniem jest *non*.

W polskim języku kładziemy mieć z bezokolicznikiem.

Quid faciam? Quid facerem? Quo me nunc vertam? Quo me confëram, milites, cui caput meum credam? Caesar in eam spem venerat se sine pugna rem conficere posse: cur fortunam periclitaretur?

§. 87.

5. *Coniunctivus concessivus*, przyzwolenia, oznacza przypuszczenie lub przyzwolenie. Teraźniejszość wyraża się przez *praesens*, przeszłość przez *perfectum*. Przeczeniem jest *ne*.

W polskim języku tłómaczymy ten *coniunct.* przez wyrażenia: dajmy na to, że; przypuściwszy, że, albo przez tryb rozkazujący.

Naturam expellas furca, tamen usque recurret. Sit fur, sit sacrilëgus; at est bonus imperator. Ne aequaveritis Hannibali Philippum, ne Carthaginiensibus Macedönes: Pyrrho certe aequabitis.

6. *Coniunct. conditionalis. Libenter haec cum Q. Catulo et Q. Hortensio, summis et clarissimis viris disputarem.* Por. §. 99. 3.

B. *Coniunctivus* w zdaniach pobocznych.

§. 88.

Następstwo czasów, *consecutio temporum*.

Czasy *coniunctiwu* zdania pobocznego stosują się ściśle podług czasów zdania głównego czyli rządzącego. W języku polskim czas zdania głównego nie wpływa bynajmniej na wybór czasu w zdaniu pobocznem.

Naukę o używaniu czasów *coniunctiwu* w zdaniach pobocznych nazywamy następstwem czasów, *consecutio temporum*.

Główne zasady następstwa czasów są:

1. Po czasach teraźniejszych i przyszłych (*praesens, futurum* i *futurum exactum*) w zdaniu głównem, kładzie się w zdaniu pobocznem *praesens* dla czynności równoczesnej, *perfectum* dla czynności uprzedniej.

2. Po czasach przeszłych (*imperfectum, perfectum, plusquamperfectum*) w zdaniu głównem, kładzie się w zdaniu pobocznem *imperfectum* dla czynności równoczesnej, *plusquamperfectum* dla czynności uprzedniej.

Nullum est animal praeter hominem, quod habeat aliquam notitiam dei. (Pythagorëi, quid quoque die dixerint, audierint, egerint, commemorant vesperi.) Nemo erit, qui censeat a virtute esse recedendum. Morati melius erimus, cum didicerimus, quae natura desideret.

Conon, cum patriam obsideri audivisset, non quaesivit, ubi ipse tuto viveret, sed unde praesidio posset esse civibus suis. Cura incesserat patres, ne plebs tribunos militum ex plebe crearet. Militiades accusatus est, quod, cum Parum expugnare posset, a rege corruptus infectis rebus discessisset.

Uw. 1. *Praes. historicum* uważa się albo za czas przeszły przez wzgląd na znaczenie albo za czas terażniejszy przez wzgląd na formę. Tosamo stosuje się do *praesens*, zapomocą którego przytacza się słowa dawniejszych pisarzy.

Vercingetōrix Gallos hortatur, ut communis libertatis causa arma capiant (caperent). Aeschines in Demosthēnem invehitur, quod is septimo die post filiae mortem hostias immolaverit (immolavisset).

Uw. 2. *Perfectum* uważa się za czas przeszły, częstokroć nawet wtedy, kiedy jest *perf. praesens*. *Satis multas causas attuli, cur bellum gerendum esset.*

Za czas terażniejszy uważa się *perfectum* tylko w takim razie, jeżeli się da zastąpić przez *praesens* innego słowa: *cognovi = scio, oblitus sum = nescio* itp. *Oblitus es, quid initio dixerim.*

Takie znaczenie ma zawsze *coniunct. perfecti*, użyty jako *coniunct. potentialis* lub *prohibitivus*. *Quis dubitaverit (ne dubitaveris), quin in virtute divitiae sint.*

Uw. 3. *Infin. historicus* uważa się za czas przeszły. *Memmius populum hortari, ne libertatem suam desereret.*

§. 89.

3. Jeżeli *coniunctivus* zdania pobocznego zależny jest od drugiego *coniunctiwu*, natenczas stosuje się w czasie podług tego *coniunctiwu*:

<i>Nescio, quidnam causae sit,</i>	{	<i>cur nullas ad me litteras des,</i>
		<i>cur nullas ad me litteras dederis.</i>
<i>Nescio, quidnam causae fuerit,</i>	{	<i>cur nullas ad me litteras dares,</i>
		<i>cur nullas ad me litteras dedisses.</i>
<i>Nesciebam, quidnam causae esset,</i>	{	<i>cur nullas ad me litteras dares,</i>
		<i>cur nullas ad me litteras dedisses.</i>

4. Jeżeli *coniunctivus* zdania pobocznego zawisły jest od *infin. praesentis* lub *futuri*, to czas *coniunctiwu* stosuje się podług słowa zdania głównego; jeżeli zaś zawisły jest od *infin. perfecti*, natenczas kładzie się w zdaniu pobocznem zwykle *imperfectum* lub *plusquamperfectum*.

Negat Aristides quidquam utile esse, quod cum honestate pugnet. Negabat Aristides quidquam utile esse (albo quidquam se commisisse), quod cum honestate pugnaret. Erat iniquum postulare, ut Caesar exer-

citum dimitteret. Satis mihi multa verba fecisse videor, quare esset hoc bellum necessarium.

Uw. Zdania poboczne, zawisłe od *infin. perf.* lub *coniunct. perf.*, otrzymują po czasie głównym słowa określonego częstokroć *coniunct.* tego czasu, któryby miały, gdyby przez *indicat.* były wyrażone.

Constat Thebas, quamdiu Epaminondas praefuerit rei publicae, caput fuisse totius Graeciae. Videamus, quanta ista pecunia fuerit, quae potuerit Heiūm a pietate deducere.

5. Jeżeli *coniunctivus* zdania pobocznego zawisły jest od imiesłowu, od przymiotnika, od *supinum* albo od *gerundium*, natenczas stosuje się podług słowa zdania głównego.

Athenienses miserunt Delphos consultum, quidnam facerent de rebus suis. Aristides cum animadvertisset quendam scribentem, ut patria pelleretur, quaesisse ab eo dicitur, quare id faceret. Constitit rex incertus, quantus esset numerus hostium.

§. 90.

6. Zdania skutkowe po czasach przeszłych zatrzymują w *coniunct.* ten czas, któryby miały jako zdania główne. *Siciliam Verres ita vexavit, ut ea restitui in antiquum statum nullo modo possit. Nemo Olympiam venit, quin signum Iovis viderit. Aristides in tanta paupertate decessit, ut, qui efferretur, vix reliquerit.*

Zdarza się to także w zdaniach przyczynowych, przyzwolonych i pytajnych. *Toto proelio, cum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. Hic, quantum in bello fortuna possit, cognosci potuit.*

Uw. Zdanie skutkowe otrzymuje często *coniunct. imperfecti*, jeśliby niezawisłe miało *perf. historicum*. *Viriathi ferocitatem C. Laelius ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet.*

Imperfectum kładzie się zawsze po czasach przeszłych słów, znaczących: dziać się (*factum est, accidit, contigit* itp.). *Accidit, ut una nocte omnes Hermae deicerentur.*

§. 91.

Coniunctivus futuri i futuri exacti.

Obydwa *futura* nie mają *coniunctivum*. Gdzie więc składnia tego trybu wymaga, tam wyraża się go albo przez opisanie albo przez *coniunctivus* innych czasów.

1. Jeżeli przyszłość zdania pobocznego nie jest zapowiedziana w zdaniu głównym, natenczas:

a) *Coniunct. futuri act.* opisuje się przez *coniunct. praes.* lub *imperf.* konjugacyi omownej: *urus sim* lub *essem*, podług następstwa czasów.

Non dubito (dubitabam), quin pater venturus sit (esset).

Incertum est, quam longa nostrum cuiusque vita futura sit. Labiēnus litteras Caesari misit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset. Et quisquam dubitabit, quid virtute perfecturus sit, qui tantum auctoritate perfecit.

Uw. Jeżeli słowo nie ma *supinum* albo jest w stronie biernej, natenczas zamiast konjugacyi omownej używa się:

a) opisania: *futurum sit* lub *esset*, *ut* z *coniunct. praes.* lub *imperf.* podług następstwa czasów.

Non dubito (dubitabam), quin futurum sit (esset), ut hoc facile discas (disceres).

Non dubito (dubitabam), quin futurum sit (esset), ut Caesar a Pompeio vincatur (vinceretur).

β) *coniunct. praes.* lub *imperf.* często kroć w połączeniu z przysłówkiem, oznaczającym przyszłość: *brevi, iam, mox, postea, statim* itd.

Non dubito (dubitabam), quin te mox huius res paeniteat (paeniteret).

Non dubito (dubitabam), quin haec res brevi conficiatur (conficeretur).

b) *Coniunct. fut. exacti* opisuje się zwykle tak samo, jak *coniunct. fut.* *Noli dubitare, quin pergratum mihi facturus sis, si ad me veneris.* Niezawisłe: *Pergratum mihi feceris, si ad me veneris.*

Niekiedy jednak wyraża się przez *futuram sit* lub *esset, ut* z *coniunct. perf.* lub *plusquamperf.* podług następstwa czasów. W stronie biernej używa się zamiast tego zwykle *coniunct. perf.* lub *plusquamperf.* z odpowiednim przysłówkiem. *Non dubito (dubitabam), quin hostes brevi superati sint (essent).*

2. Jeżeli przyszłość zdania pobocznego już w zdaniu głównem jest zapowiedziana, zastępuje się

coniunct. fut. przez *coniunct. praes.* lub *imperf.*,

coniunct. fut. ex. przez *coniunct. perf.* lub *plusquamperf.*

podług następstwa czasów.

Dzieje się to w zdaniach pobocznych, zależnych od *acc. c. inf. fut.*, od *coniunct.* konjug. omownej, od zdań zamiarowych lub od słów, w których tkwi pojęcie przyszłości (*polliceor, promitto, exspecto, cogito, despēo, vereor* itp.).

Negat Cicero, si naturam sequamur ducem, unquam nos aberraturos esse. Galli, quae Caesar imperaret, se facturos polliciti

sunt. De Rosciorum audacia tum demum me dicturum polliceor, cum Erucii crimina diluerim. Ariovistus respondit, si Caesar liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum. Liscus non dubitabat, quin, si Helvetios superavissent Romani, una cum reliqua Gallia Aeduis libertatem essent erepturi. Caesar maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Sueborum cum veteribus copiis Ariovisti sese coniunxisset, minus facile resisti posset. Galli, si Romani sese recipere coepissent, impeditos in agmine adoriri cogitabant. Caesar eis, qui primi murum ascendissent, praemia proposuit. Vereor, ne nobis magnum periculum immineat. Caesar, quid hostes consilii caperent, expectabat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desp̄rant. Caesar Curionem, cum Siciliam recepisset, protinus in Africam traducere exercitum iubet.

Uw. 1. W zdaniach skutkowych, zawisłych od *futurum*, zastępuje się *coniunct. fut.* zawsze przez *coniunct. praesentis*. *De Lucullo ita dicam, ut vera laus ei non detracta esse videatur.*

Uw. 2. *Coniunct. fut.* słowa *possum* zastępuje się zawsze przez *coniunct.* innych czasów tegoż słowa.

Przegląd zdań pobocznych.

Zdania zamiarowe.

Zdania zamiarowe dzielą się na:

a) określające czyli właściwe, które zastępują miejsce przysłówkowych określeń słowa, wyrażając cel czynności. *Veni, ut te servarem;*

b) dopełniające, które są koniecznym dopełnieniem słów, zastępując miejsce przedmiotu: *Opto, ut frater veniat.*

§. 92.

W zdaniach zamiarowych kładzie się zawsze *coniunctivus*.

1. Zdania zamiarowe określające zaczynają się od spójników: *ut (uti)* by, aby, ażeby, *ne* aby nie, ażeby nie (*neve* i *aby nie*), *quo* aby tem, *aby* przez to.

W języku polskim w zdaniach zamiarowych kładzie się czasem bezokolicznik, w języku łacińskim *infin.* nigdy być nie może.

Esse oportet, ut vivas, non vivere, ut edas. Nolo esse laudator, ne videar adulator. Helvetii constituerunt sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret. Dionysius tyrannus, ne tonsori collum committeret, tondere filias suas docuit.

W zdaniu głównem położone jest często *eo, ideo, idcirco, ob hanc causam*, dlatego. *Legibus idcirco omnes servimus, ut liberi esse possimus.*

Uw. 1. W zdaniach zamiarowych tłumaczy się:

ne quis aby nikt, *ne quid* aby nic,
ne quod bellum aby żadna wojna,
ne quisquam aby kto nie, aby w ogóle nikt,
ne ullus aby jaki nie, aby w ogóle żaden,
ne unquam aby nigdy, *ne quando* aby kiedy nie.

Sulla iussit malo poëtae praemium tribui ea condicione, ne quid postea scriberet. Caesar portas claudi iussit, ne quam oppidani iniuriam acciperent.

Uw. 2. *Ut non* kładzie się w zdaniu zamiarowem tylko wtedy, jeżeli przeczenie odnosi się do jednego wyrazu: *Confer te ad Manlium, Catilina, ut a me non eiectus ad alienos, sed invitatus ad tuos esse videaris.*

Ut non dicam znaczy: że pomnę (*ut omittam*); *ne dicam* znaczy: nie powiem, np. *crudellem Castorem, ne dicam, sceleratum.*

Uw. 3. Zamiast *ne* kładzie się także *ut ne* dla silniejszego przycisku: *Themistocles collegis suis praedixit, ut ne prius Lacedaemoniorum legatos dimitterent, quam ipse esset remissus.* Ale wtedy słowo zdania głównego nie może mieć przeczenia.

Uw. 4. *Neve (neu)* i aby nie kładzie się tylko wtedy, kiedy poprzedza już jedno zdanie zamiarowe. *Thrasybulus legem tulit, ne quis ante actarum rerum accusaretur neve multaretur.*

Zamiast *neve* kładzie się czasem *neque*, jeżeli poprzedza *ut*.

2. *Quo* aby tem, aby przez to, kładzie się zawsze zamiast *ut eo* (najeczęściej przed *comparativem*).

Legem brevem esse oportet, quo facilius ab imperitis teneatur. In funeribus a Solone sublata erat celebritas virorum ac mulierum, quo lamentatio minueretur.

Zdania zamiarowe dopełniające.

§. 93.

1. Po słowach, oznaczających chęć lub zamiar (*verba studii et voluntatis*) kładzie się zdania zamiarowe ze spójnikami: *ut* aby, *ne* aby nie.

Takimi słowami są:

a) *curo, consũlo, labōro, operam do* staram się; *id ago, id specto* zmierzam, dążę itp.

b) *opto* życzę sobie, *oro, rogo* proszę, *peto, postulo* żądam, *obsecro, obtestor* zaklinam itp.

c) *hortor, moneo* napominam, *suadeo* radzę, *persuadeo* namawiam, *impello, permoveo* pobudzam itp.

d) *impĕro, edĭco* rozkazuję, *praecipio* polecam, *decerno* uchwalam, *concĕdo, permitto* pozwalam itp.

Niektóre z tych słów zamiast zdania zamiarowego przybierają w języku polskim bezokolicznik albo określenie przyimkowe.

Phaëton optavit, ut in currum patris tolleretur. Divitiācus Caesarem obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem statueret. Decrevit senatus, ut consul videret, ne quid res publica detrimenti caperet. Consules Romani Pyrrhum monuerunt, a veneno ut caveret. P. Valerius Publicola legem tulit, ne quis magistratus civem Romanum adversus provocationem necaret neve verberaret.

Uw. 1. Po słowach: prosić, wzywać, rozkazywać, żądać, namawiać, kładzie się często w zdaniu pobocznym *coniunctivus* bez *ut*.

Tito Labiĕno Caesar mandat, Remos reliquosque Belgas adeat atque in officio contineat. Discedentem ex contione Curionem omnes cohortantur, magno sit animo.

§. 94.

2. Po słowach, oznaczających obawę (*verba timendi*), jako to: *metuo, timeo, vereor, metus est, periculum est* itp., kładzie się *ne* na wyrażenie życzenia, aby się coś nie stało, *ne non (ut)* na wyrażenie życzenia, aby się coś stało.)

W języku polskim tłómaczymy *ne* przez spójniki: aby nie, czy nie, że; *ne non (ut)* przez spójniki: aby, czy, że nie. Spójniki: że, czy, łączymy z czasem przyszłym, jeżeli w łacinie jest *praesens*, a z czasem przeszłym, jeżeli w łacinie jest *praeteritum*.

Imprōbi semper sunt in metu, ne poena afficiantur aliquando. Labiĕnus veritus est, ne hostium impetum sustinere non posset. Metuo, ne frustra laborem susceperis. Unum illud extimescebam, ne quid turpius facerem vel iam effecissem. Non vereor, ne tua virtus opinioni hominum non respondeat. Assentatores, si quem laudant, vereri se dicunt, ut illius facta verbis consĕqui possint.

Uw. 1. Podobną składnię ma słowo *video* patrzę, uważam: *vide, ne vicerit*, uważaj, czy nie zwyciężył (= może zwyciężył), *vide, ne non sit verum*, uważaj, czy jest prawdą (= może nie jest prawdą).

Uw. 2. *Vereor* i *timeo* łączą się także z *infini.* w znaczeniu: waham się, nie śmiem (podobnie jak w języku polskim). *Vereor laudare te praesentem. Caesar timebat tantae magnitudini fluminis exercitum obicere.*

§. 95.

3. *Quominus* (zam. *ut eo minus*) aby (nie), żeby (nie), kładzie się po słowach, oznaczających przeszkodę (*verba impediendi*), np. *impedio*, *prohibeo* przeszkadzam, *deterreo* odstrasza, *obsto*, *obsisto*, *repugno* opieram się, *recūso* wzbraniam się, *retineo* wstrzymuję itp.

W języku polskim tłumaczy się takie zdanie albo przez bezokolicznik albo przez określenie przyimkowe.

Non deterret sapientem mors, quominus in omne tempus rei publicae suisque consulat. Epaminondas non recusavit, quominus legis poenam subiret. Aetas non impedit, quominus litterarum studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. Per Afranium stetit, quominus (A. był winien, że nie) proelio dimicaretur.

* Zamiast *quominus* położyć można *ne*, a po słowach, połączonych z przeczeniem, także *quin* (§. 98.). *Histiaeus Milesius, ne res conficeretur, obstitit. Germani retineri non poterant, quin in nostros tela conicerent.*

Uw. *Prohibeo* (a niekiedy *impedio*) łączy się także z *infini.* *Timor longius progredi prohibuit.*

Zdania skutkowe.

Zdania skutkowe dzielią się na:

a) określające czyli właściwe, które zastępują miejsce przyśłówkowych określeń słowa, wyrażając skutek czynności lub własności. *Adeo Pylades Orestem dilexit, ut pro eo mori paratus esset.*

b) dopełniające, które są koniecznym dopełnieniem słów, zastępując miejsce przedmiotu lub podmiotu. *Sol efficit, ut omnia floreat.*

§. 96.

Zdania skutkowe zaczynają się od spójnika *ut (uti)* że, iż, *ut non* że nie, *iz* nie (*ut nemo, ut nihil* itd.) i wyrażają się zawsze przez *coniunctivus*. Czas stosuje się do prawideł, podanych w §. 90.

W języku polskim kładzie się w zdaniu skutkowym tryb oznajmujący, a tryb warunkowy (żeby, iżby) zwykle tylko wtedy, kiedy zdanie główne jest zaprzeczone.

1. Zdania skutkowe określające kładzie się po użytych lub domyślnych wyrazach: *ita, sic, tam, adeo, tantopere, tot, talis, tantus* itp.

Atticus ita vixit, ut universis Atheniensibus esset carissimus. Socrätis responso sic iudices exarserunt, ut capitibus hominem innocentissimum condemnarent. Non possunt una in civitate multi fortunas amittere, ut non plures in eadem trahant calamitatem. Aemilius Paulus tantum in aerarium pecuniae invexit, ut unius imperatoris praeda finem attulerit tributorum. M. Brutus ita non timidus erat ad mortem, ut in acie sit ob rem publicam interfectus.

§. 97.

2. Zdania skutkowe dopełniające kładzie się po słowach:

a) sprawić, dokazać, osiągnąć: *facio, efficio, perficio, consęquor, assequor, impetro.*

Epaminondas perfecit, ut auxilio sociorum Lacedaemonii privarentur. Dumnörix a Sequänis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur. Splendor vester facit, ut peccare sine summo rei publicae consilio non possitis.

Uw. Zdania, wyrażające skutek zamierzony, otrzymują *ne* lub *ut ne* zam. *ut non*. *Vos adepti estis, ne (ut ne) quem civem timeretis.*

b) zdarza się, dzieje się: *est, fit, futurum est, accidit, evēnit, contingit* itp.

Thrasybūlo contigit, ut patriam a triginta oppressam tyrannis in libertatem vindicaret. His rebus fiebat, ut minus late Helvetii vagarentur.

c) następuje, pozostaje: *sequitur, restat, reliquum, proximum, extremum* est itp. *Sequitur, ut doceam omnia subiecta esse naturae. Relinquebatur, ut legionum signa consistere iuberent. Extremum illud est, ut te orem et obsecrem, animo ut maximo sis.*

d) wypływa, wynika: *sequitur, efficitur* itd. *Sequitur, hinc (inde, ita, ex quo) efficitur, ut omne corpus mortale sit.*

e) po wyrażeniach, złożonych z rzeczownika lub przymiotnika w rodzaju nijakim i ze słowa *est*, np. *mos est, ius est, consuetudo est, iustum est, proprium est* itp. *Est mos hominum, ut nolint eundem pluribus rebus excellere.*

§. 98.

Zdania, zaczynające się od *quin*.

Quin żeby nie, że, żeby, używa się tylko wtedy, jeżeli zdanie główne albo ma wyraźne przeczenie albo zawiera myśl przeczącą.

Quin łączy się zawsze z *coniunct.* i kładzie się:

a) w zdaniach skutkowych zamiast *ut non*, żeby nie, albo *qui (quae, quod) non*, któryby nie, żeby nie, po wyrażeniach: *nemo est, nihil est, quis est? quid est?* itp.

W języku polskim tłumaczy się takie zdania czasem także przez określenia przyimkowe lub imiesłowy.

Nemo fere est, quin, quemadmodum captae sint a M. Marcello Syracusae, saepe audierit. Nunquam tam male est Siculis, quin aliquid facēte et commode dicant. Nihil est, quin male narrando possit depravari. Nunquam domum misi epistulam, quin esset ad te altera. Milo ne se quidem servare potuit, quin una rem publicam servaret.

b) w zdaniach zamiarowych po słowach, oznaczających przeszkodę (§. 95.) i wyrażeniach pokrewnych, np. *retineri non possum* nie mogę się powstrzymać, *temperare mihi non possum* nie mogę przenieść na siebie, *nihil praemitto* niczego nie pomijam, *non multum (nihil) abest* nie wiele (nie) do tego brakuje itp.

W języku polskim tłumaczy się *quin* jużto przez *żeby nie*, jużto przez *żeby*; często jednak zamiast zdania pobocznego używamy określeń przyimkowych.

Caesar Germanos non temperaturos sibi existimabat, quin in Italiam contenderent. Germani nullum tempus intermiserunt, quin legatos trans Rhenum mitterent. Non multum afruit, quin hostes castris pellerentur. Non possumus recusare, quin alii a nobis dissentiant.

Uw. Zapamiętać należy zwroty:

facere non possum (fieri non potest), quin scribam muszę pisać;
facere non possum (fieri non potest), ut scribam nie mogę pisać.

c) po słowach, oznaczających powątpiewanie: *non dubito, non est dubium, quis dubitat?* itp.

W języku polskim *quin* tłumaczy się przez *że, iż*.

Dubitari non debet, quin fuerint ante Homērum poëtae. Dux non dubitat, quin Troia brevi sit peritura. Quis dubitet, quin in virtute divitiae sint? Mihi non est dubium, quin legiones venturae non sint. Dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere.

Uw. 1. *Dubito* w znaczeniu: waham się, łączy się z wykle z *infinīt. Pro patria quis bonus dubitet mortem oppetere?*

Uw. 2. Jeżeli *dubito* nie ma przed sobą przeczenia, kładzie się po niem pytanie zawisłe: *dubito, quid nobis agendum sit; dubito, venturusne sit; dubito, utrum verum (verumne) an falsum sit; dubito, an verum sit; dubito, an verum non sit.*)

) 3/III.

Zdania warunkowe.

§. 99.

Zdania warunkowe składają się z dwóch części: poprzednika i następnika. Poprzednik jest zdaniem pobocznem, zaczynającym się od *si* jeśli, jeżeli, gdyby, *si non, nisi (ni)* jeżeli nie, gdyby nie, *sin* jeżeli zaś. Następnik jest zdaniem głównem. Oba zdania, razem wzięte, zowią się także okresem warunkowym.

W języku łacińskim rozróżniamy trojakię zdania warunkowe, podobnie jak w języku polskim:

1. W poprzedniku i następniku położony jest *indicativus* jakiegokolwiek czasu. Warunek taki uważa mówiący za rzeczywistości.

W języku polskim używamy wtedy trybu oznajmającego ze spójnikami: jeśli, jeżeli.

Naturam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus. Si bellum omittimus, pace nunquam fruemur. Si amitti vita beata potest, beata esse non potest.

2. W poprzedniku i następniku położony jest *coniunctivus praesentis* dla warunku terażniejszego, a *coniunctivus perfecti* dla warunku przeszłego. Warunek taki uważa mówiący za możliwy (*potentialis*).

W języku polskim używamy w tym razie w poprzedniku trybu warunkowego ze spójnikami: jeśli, jeżeli, w następniku zaś zamiast trybu warunkowego kładziemy też czasem tryb oznajmający.

Me dies, vox, latera deficiant, si hoc nunc vociferari velim. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem, mentiar. Si gladium quis apud te sana mente deposuerit, repētat insaniens, reddere peccatum sit, officium non reddere.

3. W poprzedniku i następniku położony jest *coniunct. imperfecti* dla warunku terażniejszego, a *coniunct. plusquamperfecti* dla warunku przeszłego. Warunek taki uważa mówiący za nierzeczywisty, przeciwstawiając mu jako rzeczywistość myśl wręcz przeciwną (*condicionalis s. irrealis*).

W języku polskim w tym razie w obu zdaniach używa się trybu warunkowego, a w poprzedniku spójnika *gdyby*.

Medici si omnibus morbis mederi possent, felicissimi essent hominum. Consilium, ratio, sententia nisi essent in senibus, non summum consilium maiores nostri appellassent senatum. Hercules nunquam ad deos abisset, nisi, cum inter homines esset, eam viam sibi virtute munivisset.

Przestroga. W języku polskim zaczyna się niekiedy następnik od wyrazów: *to, tedy, natenczas*, w takim razie, których w języku łacińskim nigdy się nie tłumaczy. Również polski bezokolicznik, używany niekiedy w tych zdaniach, nigdy nie tłumaczy się przez *infininitivus*.

Uw. 1. Niekiedy poprzednik formy drugiej łączy się z następnikiem formy pierwszej lub przeciwnie: *Memoria minuitur, nisi eam exerceas*.

Uw. 2. W następniku zdania warunkowego, wyrażającego nierzeczywistość, kładzie się czasem *indicativus imperf.* lub *plusquamperf.*, jeżeli czynność była bliską spełnienia. *Praeclare viceramus, nisi fugientem Lepidus recepisset Antonium*.

Mianowicie kładzie się *indicativus*: a) słów oznaczających: możliwość, powinność, konieczność, jeżeli warunek odnosi się do czynności, wyrażonej przez *infininit.* od tych słów zawisły; b) *coniugat. periphrast. act. i pass.*; c) w połączeniu z *paene i prope* (§. 82.).

Deleri potuit exercitus, si quis aggrēdi ausus esset. Si ulla in te pietas esset, patris eum loco colere debebas. Si verum respondere velles, haec erant dicenda. Si Pompeius occisus esset, fuistisne ad arma ituri? Pons sublicius iter paene hostibus dedit, ni unus vir fuisset, Horatius Cocles. Res publica poterat esse perpetua, si patriis viveretur moribus.

Czasem jednak i w tym wypadku pozostaje *coniunctivus*. *Si Clodius Milonem vicisset, habiturus esset impunitatem*.

Uw. 3. Zamiast *coniunct. plusquamperf.* kładzie się niekiedy w jednym lub w obu zdaniach *coniunct. imperfecti*. *Num Opimum, si*

tum esses, temerarium civem aut crudēlem putares? Non iam heroicis temporibus tantum laudis in dicendo Ulixi tribuisset Homērus, nisi iam tum esset honos eloquentiae.

Uw. 4. Myśl do spełnienia niepodobną może mówiący uważać za możliwą i wyrazić ją przez *praesens* lub *perfectum*: *Haec si tecum patria loquatur, nonne impetrare debeat?*

§. 100.

1. *Nisi*, jeżeli nie, gdyby nie, zaprzecza całe zdanie, tak że znaczy tyle, co polskie: chyba że, wyjąwszy jeżeli. *Si non* jeżeli nie, zaprzecza jeden wyraz w zdaniu. Niekiedy da się użyć *si non* i *nisi* bez znacznej różnicy.

Parvi sunt foris arma, nisi est consilium domi. Si magnum virum non consēqui possumus, attāmen aemulari possumus.

Uw. 1. *Nisi* po przeczeniu znaczy: chyba. Dlatego w zdaniach skróconych *nisi* — *non* lub *non* — *nisi* tłumaczy się przez tylko. *Nisi inter bonos amicitia esse non potest.* — Podobne znaczenie mają: *nemo* — *nisi*, *nihil* — *nisi*, *nusquam* — *nisi*: *nemo nisi improbus. Nisi quod* znaczy: tylko że, *nisi si* tylko jeżeli.

Uw. 2. *Nisi forte*, *nisi vero* chyba że (często w znaczeniu ironicznem) łączą się zawsze z *indicat*. *Nemo fere saltat sobrius, nisi forte insānit.*

Uw. 3. Jeżeli nie, gdyby nie — to przecieź wyraża się przez *si minus*, *si non* — *at*, *certe*, *tamen*, *at certe*, *attāmen*. *Multos tulit Romanorum civitas, si minus (non) sapientes, at summa laude dignos.* — W zdaniu skróconem kładzie się tylko *si minus*. *Hoc si assecutus sum, gaudeo; si minus, me consōlor.*

2. *Sin*, *sin autem* jeżeli zaś, kładzie się tylko wtedy, jeżeli już jedno *si* poprzedziło; w przeciwnym razie używa się: *sed si*, *si vero*, *quodsi*.

Si plane a nobis deficiis, moleste fero; sin Pansae assentari commōdum est, ignosco.

§. 101.

Jeżeli zdanie warunkowe formy trzeciej (oznaczające niezeczywistość) zawisłe jest od innego zdania, wymagającego *coniunct.*, natenczas wbrew następstwu czasów poprzednik pozostaje zawsze niezmiennym, w następniku zaś *imperfectum* pozostaje, a *plusquamperfectum activi* przechodzi na *coniug. periphr.* na — *urus fuerim*.

Niezawisłe: *Si id crederes, errares.* Zawisłe: *Non dubito (non dubitavi), quin, si id crederes, errares.*

Niezawisłe: *Si id credidisses, erravisses.* Zawisłe: *Non dubito (non dubitavi), quin, si id credidisses, erraturus fueris.*

Niezawisłe: *Si id credidisses, deceptus esses.* Zawisłe: *Non dubito (non dubitavi), quin, si id credidisses, deceptus esses.*

Nescio, quid facerem, nisi tu amicus esses. Hunc tibi ita commendo, ut, si meus libertus esset, maiore studio commendare non possem.

Dic, quidnam factururus fueris, si eo tempore censor fuisses. Quis dubitat, quin, si Saguntinis obsessis impigre tulissemus opem, totum in Hispaniam aversuri bellum fuerimus?

Uw. 1. Często jednak pozostaje *plusquamperfectum*, zwłaszcza jeżeli słowo nie ma *supinum*. *Non dubito, quin, si hoc fecisses, facti te paenituisset.*

Uw. 2. Jeżeli w następniku formy trzeciej znajduje się *possum* albo *coniugat. periphr. passiva*, natenczas zamiast *plusquamperfectum* kładzie się w zawisłości *coniunct. perfecti*. *Haud dubium fuit, quin, nisi ea mora intervenisset, castra eo die capi potuerint.*

§. 102.

Do zdań warunkowych zaliczyć nadto należy:

1. Zdania, zaczynające się od spójników: *dummōdo, dum, mōdo*, gdyby tylko, byle tylko; *dummōdo ne, dum ne, modo ne*, gdyby tylko nie, byle tylko nie. Te zdania kładzie się zawsze w *coniunctiwie*.

Co do czasów, obowiązują te same zasady, co w zdaniach warunkowych.

Multi omnia recta et honesta negligunt, dummōdo potentiam consequantur. Oderint, dum metuant. Manent ingenia senibus, modo permaneat studium et industria. Mediocritas placet Peripateticis et recte placet, modo ne laudarent iracundiam.

2. Zdania, zaczynające się od *nedum*, cóż dopiero, o ile mniej (więcej), kładzie się zawsze w *coniunct*.

Następstwo czasów to samo, co w zdaniach warunkowych.

Vix in ipsis tectis frigus vitatur, nedum in mari et via sit facile abesse ab iniuria temporis. Mortalia cuncta peribunt, nedum sermonum stet honos.

3. Zdania, zaczynające się od *sive — sive (seu — seu)* czy to — czy to, kładzie się zwykle w *indicatiwie*. *Veniet tempus mortis et quidem celeriter, sive retractabis sive properabis.*

§. 103.

Zdania przyzwolone.

Zdania przyzwolone zaczynają się od spójników: *quamquam, etsi, etiamsi, tametsi, licet, ut (ut non lub ne), quamvis,*

choć, chociaż, chociaż nawet, lubo, aczkolwiek, jakkolwiek, pomimo że, choćby, choćby nawet itd.

W zdaniu głównem kładzie się częstokroć: *tamen* (*attāmen*) jednak, przecie, wszelako.

Co do używania trybów wiedzy należy:

1. Zdania, zaczynające się od *quamquam*, kładzie się w *indicativie*.

Quamquam excellebat Aristides abstinentia, tamen exsilio decem annorum multatus est. Medici quamquam intellegunt saepe, tamen nunquam dicunt aegris illo morbo eos esse morituros.

2. Zdania, zaczynające się od *etsi*, *etiamsi*, *tametsi*, stosują się co do trybów i czasów podług zdań warunkowych (§. 99.).

Caesar etsi nondum hostium consilia cognoverat, tamen fore id, quod accidit, suspicabatur. Multa sunt, quae adulescentes, etiamsi ingenii facultates bonae sint, nondum intellegant. Iniurias etiamsi ulcisci possem, tamen oblivisci mallet.

3. Zdania, zaczynające się od *licet*, *ut* (z przeczeniem *ut non* lub *ne*) wyraża się przez *coniunctivus praesentis* lub *perfecti*.

Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas. Fremant omnes licet, dicam, quod sentio. Ut non referat pedem exercitus, sistet certe. Ne sit sane summum malum dolor, malum certe est. Non est magnus pumilio, licet in monte constiterit.

4. Zdania, zaczynające się od *cum* i *quamvis*, otrzymują *coniunctivus* podług następstwa czasów.

Socrates cum facile posset edūci e custodia, noluit. Quod turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest. Pompeius vidit, quamvis atrociter ipse inimicitias tulisset, vos tamen fortiter iudicatueros. Illa quamvis ridicula essent, mihi tamen risum non moverunt.

Uw. 1. *Quamquam* (*correctivum*) kładzie się także w zdaniu głównem, aby ograniczyć lub sprostować myśl poprzednią: ale, jednak, wszelako. *Quamquam quid loquor?*

Uw. 2. *Quamvis*, choćby nawet, ma często znaczenie stopniujące, dlatego nie łączy się z *superlatiwem*. *Quamvis dives sit* = choćby był najbogatszym.

Znaczenie stopniującego przysłówka: nawet, ma *quamvis* w zdaniach skróconych. *Divitias cum quivis quamvis indignus habere possit, in bonis non numero.*

§. 104.

4/5. 93.

Zdania porównawcze.

1. Zdania porównawcze, wyrażające czynność rzecz-
wistą, kładą się w *indicativie*, a ze zdaniem głównem łączą
się przez:

a) współwzględne zaimki lub przysłówki: *quan-
tus — tantus, qualis — talis, qui — idem, quot — tot; quam — tam,
quamdiu — tamdiu, quantopere — tantopere, quotiens — totiens, quo —
eo, ut (uti), sicut (sicuti), quemadmodum — ita, sic, item.*

*Ut sementem feceris, ita metes. Quot homines, tot sententiae.
Servi eisdem sunt moribus, quibus domini. Tantum scimus, quantum
memoria tenemus. Nulla re tam laetari soleo, quam meorum officio-
rum conscientia.*

b) *quam* niż (jak), po stopniu wyższym i wyra-
zach, mających znaczenie stopnia wyższego (*malo, praestat, ante,
post* itp.).

*Accipere praestat quam facere iniuriam. Valere malo quam
dives esse. Melior est certa pax quam dubia victoria.*

Uw. Jeżeli *quam* następuje po przysłówku *post*, określonym
przez *ablat. mensurae* (§. 63.), natenczas w zdaniu porównawczem
kładzie się zawsze *plusquamperfectum*. *Hannibal anno tertio post,
quam domo profugerat, cum quinque navibus Africam accessit.* Por.
§. 69. uw.

c) *atque, ac (et)* po wyrazach, oznaczających równość
lub nierówność, podobieństwo lub różnicę: *idem, alius,
par, dispar, contrarius, similis, dissimilis, aliter, pariter, similiter,
aeque, perinde, proinde, contra, secus.*

W języku polskim tłumaczy się te spójniki przez: jak, co (i, a).

*Virtus eadem est in homine atque in deo. Aliae sunt legati
partes atque imperatoris. Dissimulatio est, cum alia dicuntur ac
sentias. Miltiades cum totidem navibus, atque erat profectus, Athe-
nas rediit. Aliter de aliis ac de nobis iudicamus. Idem feci ac
(quod) tu.*

2. Zdania porównawcze, wyrażające czynność tylko
pomyślaną, zaczynają się od spójników: *tamquam, quasi (ac
si, tamquam si, ut si, velut si)* jak gdyby, jakoby, i kładą się

w *coniunctiue* podług następstwa czasów lub trzeciej formy okresu warunkowego.

W zdaniu głównem kładzie się częstokroć *ita, sic, perinde, proinde, aequè* itp.

Quid ego his testibus utor, quasi res dubia aut obscura sit? Antonius Plancum sic contemnit, tamquam si illi aqua et igni interdictum sit. Sequāni absentis Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrebant. Marci Fabii negotium sic velim suscipias, ut si res esset mea.

Uw. 1. *Quasi, quasi vero, proinde quasi* z *coniunct. praesentis* lub *perfecti* kładzie się często w zdaniach ze znaczeniem ironicznym. *Auxilium a me petis, quasi vero tuas ego res curem.*

Uw. 2. Zdania porównawcze, zaczynające się od *ut*, mają częstokroć znaczenie przyczynowe lub ograniczające.

W języku polskim *ut* tłumaczy się przez: tak jak, jako, ile, podług tego jak, w miarę tego jak, o ile, ile że, ponieważ, albo zdanie poboczne zamienia się na przydawkę, dopowiedzenie lub inne określenie (jak na, podług).

Urbium civitas fuit ampla atque florens, ut est captus Germanorum. Ille, ut semper fuit apertissimus, non se purgavit. Antipater fuit scriptor, ut temporibus illis, luculentus. Possum falli, ut homo. 27/11

§. 105.

Zdania przyczynowe.

Zdania przyczynowe zaczynają się od spójników: *quia* ponieważ, *quod* ponieważ, że, *quoniam*, *quandoquidem*, *siquidem* ponieważ, kiedy właśnie, skoro, *cum* ponieważ, że, kiedy.

* *Quod* i *quia* oznaczają przyczynę rzeczywistą; *quoniam*, *quandoquidem*, *siquidem* oznaczają przyczynę znaną, widoczną; *cum* oznacza przyczynę, na rozumowaniu opartą (logiczną).

O trybach tych zdań wiedzieć należy:

1. Po *cum* przyczynowym (*causāle*) następuje zawsze *coniunctivus*.

Dionysius cum in communibus suggestis consistere non aude-ret, contionari ex alta turri solebat. Themistocles cum minus esset probatus parentibus suis, a patre exheredatus est.

Uw. Spójniki: zwłaszcza że, ile że, tłumaczy się przez: *cum praesertim* albo *praesertim cum*.

2. Po innych spójnikach przyczynowych kładzie się zwykle *indicativus*.

Sapiens legibus non propter metum paret, sed quia id salutare maxime putat. Gallorum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt. Quoniam me una vobiscum servare non possum, vestrae quidem certe vitae prospiciam. Di nati nunquam sunt, siquidem aeterni sunt futuri.

Uw. *Quoniam* używa się często w przejściach do nowego przedmiotu. *Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam.*

3. *Coniunctivus* kładzie się po tych spójnikach, jeżeli przytaczają przyczynę z myśli obcej (§. 112.).

Noctu ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset. Principes Gallorum de suis privatim rebus a Caesare petere coeperunt, quoniam civitati consulere non possent.

Uw. Po *non quod (quo)* nie dlatego, żeby (jakoby), a z przeczeniem: *non quod (quo) non, non quin* nie dlatego, żeby nie (jakoby nie) kładzie się *coniunctivus*, ponieważ zdanie zawiera przyczynę nieprawdziwą, zmyśloną.

Litteras ad te dedi, non quo haberem, quod scriberem, sed ut absens tecum loquerer. Romani in dominum de servo quaeri noluerunt, non quin posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum esse.

Przestroga. Spójnikom przyczynowym odpowiadają często w języku polskim na czele zdania głównego wyrazy: przeto, tedy, więc, których się w języku łacińskim nigdy nie tłumaczy.

§. 106.

28/4 Zdania, zaczynające się od *quod* (że).

Spójnik *quod* ma oprócz przyczynowego znaczenia: ponieważ, jeszcze drugie znaczenie: że. W tem znaczeniu używa się:

1. Po słowach, wyrażających mocniejsze wzruszenie umysłu (*verba affectuum*), tudzież po słowach: chwałę, ganię, oskarżam, winszuję, dziękuję.

Takie słowa są:

a) *gaudeo* cieszę się, *doleo* boleję, *indignor* oburzam się, *aegre, moleste, graviter fero* jestem nierad, niechętnie patrzę, *miror* dziwię się, *queror* żalę się;

b) *laudo* chwałę, *vitupero* ganię, *accūso* oskarżam, *gratulator* winszuję, *gratias ago* dziękuję.

Quod viris fortibus honos habitus est, laudo. Dolebam, quod socium gloriosi laboris amiseram. Gratulor tibi, quod salvum te ad

tuos recepisti. Caesar Aeduos graviter accusat, quod ab eis non sublevetur. Decima legio Caesari gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset.

2. W zdaniach opisowych na oznaczenie okoliczności rzeczywistej, bliżej określającej zdanie główne. Dzieje się to:

a) po zaimkach i przysłówkach wskazujących: *hoc, id, illud, ex eo, inde* itp., tudzież po rzeczownikach lub przymiotnikach, które chcemy wyjaśnić.

Ex tota laude Reguli illud est admiratione dignum, quod captivos retinendos censuit. Homines hoc uno plurimum a bestiis differunt, quod rationem habent. Vitium est, quod quidam nimis magnum studium in res obscuras conferunt. Eumēni multum detraxit inter Macedōnes viventi, quod alienae erat civitatis.

b) po wyrażeniach: *bene, male, commōde fit, accidit, evenit; bene, male, gratum facio.*

Bene facis, quod litteras voluptatibus antepōnis. Bene accidit, quod Allobrogum legati de suis rebus Romam venerunt. Bene mihi evenit, quod mittar ad mortem.

Uw. 1. Po *accēdit* (*huc, eo accedit*) do tego przyłącza się, że (nadto, krom tego) kładzie się *ut*, jeżeli do przytoczonych okoliczności nową dodajemy. Zamiast *ut* można także położyć *quod*, jeżeli przytoczona okoliczność jest wypadkiem rzeczywistym.

Ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam, ut caecus esset. In Caesare est mitis clemensque natura; accedit, quod mirifice ingeniis excellentibus delectatur.

Uw. 2. Zapamiętać należy zwroty: *adde, quod* dodaj do tego, że; *mitte, quod* pomiń to, że; *praeterquam quod* oprócz tego, że; *tantum, quod* tylko, że.

3. Na czele zdania, w którym przytaczamy czyjeś słowa, aby na nie zaraz odpowiedzieć. Po *quod* następuje *indicativus*.

W języku polskim *quod* tłumaczy się przez: co się tyczy tego, że, lub przez spójniki: jeżeli, że. Na czele zdania głównego można położyć: to, to wiedz, to mówię.

Quod me Agamemnonem acmulari putas, falleris. Quod multitudinem Germanorum, inquit Ariovistus, in Galliam traduco, id mei muniendi, non Galliae impugnandae causa facio.

4. Po wyrażeniach: *est, quod* jest powód, żeby (jest czego), *non (nihil) est, quod* niema powodu, żeby (niema czego), *haeco, quod*

mam powód, żeby, *non (nihil) habeo, quod* nie mam powodu, żeby. *Quod* łączy się zawsze z *coniunctivem*.

W języku polskim można takie zdania wyrazić także bezokolicznikiem.

Non est, quod te pudeat sapienti assentiri. Non habeo, quod accussem senectutem. Est, quod facti tui te pudeat.

Uw. Zamiast *quod* można także użyć *cur* albo *quare*. *Est, cur tibi irascar.* Podobne znaczenie mają zwroty: *quid causae (quae causa) est, cur (quare) itp. Quae causa est, cur amicitiam funditus tollamus e vita.*) 29/4.

Zdania czasowe.

§. 107.

Zdania czasowe zaczynają się od spójników: *ubi, ut, ubi primum, ut primum, simulac (simulatque), postquam (posteaquam)* gdy, skoro, skoro tylko, *dum* podczas gdy, *dum, donec, quoad* dopóki, aż, *antequam, priusquam* zanim, *cum* kiedy, gdy.

1. Po *ubi, ut, ubi primum, ut primum, cum primum, simulac, simulatque* gdy, skoro, skoro tylko, kładzie się w opowiadaniu wypadków przeszłych *indicativus perfecti*.

Zamiast *perfectum* można użyć także *praesens historicum*.

Ubi de Caesaris adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt. Lacedaemonii postquam audierunt muros instrui, legatos Athenas miserunt, qui id fieri vetarent. Themistocles ut Lacedaemonem venit, adire magistratus noluit. Pelopidas non dubitavit, simulac conspexit hostem, configere. Caesar cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit.

Uw. *Indicat. imperfecti* i *plusquamperfecti* oznacza zawsze stan, trwający równocześnie z czynnością zdania głównego. *Ubi nemo obvius ibat, ad castra hostium tendunt. Metellus infecto negotio, postquam nox aderat, in castra revertitur. Metellus plebi patribusque, postquam invidia decesserat, iuxta carus erat.*

O *postquam* (właściwie *post, quam*) w zdaniach porównawczych zob. §. 104. 1. uw.

2. Po *ubi, ut, simulac* ilekroć, kiedy tylko (= *quotiens*), kładzie się *indicat. perf., plusquamperf.* lub *fut. ex.* dla wyrażenia czynności częstotliwej.

Ut quisque Verris animum aut oculos offenderat, in lautumias coniciebatur. Ubi consulueris, mature facto opus est. Alcibiades simulac se remiserať, luxuriosus reperiebatur.

Uw. Dzieje się to także w zdaniach warunkowych (*si* = jeżeli tylko) i względnych. *Si a persequendo hostes detertere nequiverant, disiectos ab tergo circumveniebant. Quamcunque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant.*

§. 108.

3. *Dum* w znaczeniu: podczas gdy, łączy się w opowiadaniu z *indicat. praesentis (historici)*.

W języku polskim kładzie się czas przeszły albo teraźniejszy.

Alexander dum inter primores pugnat, sagitta ictus est. Dum ea Romani parant consultantque, iam Saguntum summa vi oppugnabatur.

4. *Dum, donec* i *quoad* w znaczeniu: jak długo, dopóki (= *quamdiu*), łączą się z *indicativem* wszystkich czasów.

Lacedaemoniorum gens fortis fuit, dum Lycurgi leges valebant. Cato quoad vixit, virtutum laude crevit. Donec eris felix, multos numerabis amicos.

§. 109.

5. *Dum* i *quoad* w znaczeniu: aż, dopóki nie, łączy się:

a) z *indicativem praesentis, perfecti* lub *futuri exacti*, jeżeli zdanie czasowe wyraża czynność rzeczywistą.

Praesens tłumaczy się w języku polskim przez czas przyszły.

Epaminondas ferrum in corpore usque eo retinuit, quoad renuntiatum est vicisse Boeotios. Delibera hoc, dum ego redeo. Mihi semper curae erit, quid agas, dum, quid egeris, sciero.

b) z *coniunctivem*, jeżeli zdanie czasowe wyraża czynność zamierzoną lub możliwą (ażby, dopóki by nie).

Horatius Cocles impetum hostium sustinuit, quoad (= ut in-terea, ut prius) ceteri pontem interrumperent. Rusticus exspectat, dum defluat amnis. Caesar non exspectandum sibi statuit, dum in Santones Helvetii pervenirent.

Uw. 1. *Donec* w znaczeniu aż w prozie wzorowej jest rzadkie i łączy się z *indicat. perfecti* lub z *coniunctivem imperfecti*.

Uw. 2. Pisać będę, dopóki ojciec nie przyjdzie, znaczy: *scribam, dum pater venit, veniat* lub *venerit (fut. ex.)*.

6. *Antequam* i *priusquam*, nim, zanim, łączą się tak samo, jak *dum* i *quoad*:

a) z *indicativem praesentis*, *perfecti* lub *futuri exacti*, jeżeli zdanie czasowe wyraża czynność rzeczywistą.

Praesens tłumaczy się w języku polskim przez czas przyszły. Zamiast nim kładzie się po zdaniu zaprzeczonem: *aż*, *dopóki* nie.

Priusquam de ceteris rebus respondeo, de amicitia pauca dicam. Epaminondas non prius bellare destitit, quam urbem Lacedaemoniorum obsidione clausit. De Carthagine non ante vereri desinam, quam illam excisam esse cognovero.

Uw. *Indicat. perfecti* kładzie się najczęściej po zdaniu zaprzeczonem. *Germani non prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum pervenerunt.*

b) z *coniunctiwem*, jeżeli zdanie czasowe wyraża czynność zamierzoną lub możliwą (nimby).

Caesar, priusquam (= ne prius) se hostes ex fuga reciperent, in fines Suessionum exercitum duxit. Numidae, priusquam ex castris subveniretur, in proximos colles discedunt. Medico, priusquam conetur aegro adhibere medicinam, morbus cognoscendus est.

Uw. 1. W opowiadaniu historycznem kładzie się często *coniunct. imperf.*, chociaż zdanie wyraża czynność rzeczywiście odbytą. *Galli ducentis annis, antequam Romam caperent, in Italiam transscenderunt.*

Podobnie kładzie się często *indicat.* lub *coniunct. praesentis* bez istotnej różnicy. *Antequam ad causam redeo (redeam), de me pauca dicam.*

§. 110.

Zdania, zaczynające się od *cum*.

Od spójnika *cum* zaczynają się zdania czasowe, przyczynowe i przyzwolone.

I. W zdaniach czasowych, zaczynających się od spójnika *cum*, gdy, kiedy, kładzie się częścią *indicativus*, częścią *coniunctivus*.

A) *Indicativus*.

1. *Cum* łączy się z *indicativem*, jeżeli określa tylko czas pewnej czynności (*cum temporale*).

W zdaniu głównem znajdują się wówczas często wyrazy: *tum, tunc, eo tempore, eo die* itd.

Animus nec cum adest nec cum discēdit, appāret. Cum proelium inibitis, meminertis decus, gloriam, libertatem in manibus vestris esse. Cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Aedui, alterius Sequāni. Nemo me vestrum, cum hinc excessero, consequetur.

Uw. Stosunkowo najrzadziej łączy się *cum temporale* z *indicat. imperf. i plusquamperf.*; w zdaniu głównem odpowiada mu wtedy zawsze *tum, tunc* itd. *Tum cum in Asia res magnas multi amiserant, Romae solutione impedita fides concidit.*

2. *Cum* łączy się z *indicativem* dla oznaczenia czynności częstotliwej (*cum iterativum*).

Po polsku: ilekroć, kiedykolwiek.

Oracula Graeci consulebant, cum bella erant inituri. Oppidum Britanni vocabant, cum silvas impeditas vallo atque fossa munitant. Ager cum multos annos quievit, uberiores efferre fruges solet. Confirmantur nostra consilia, cum sentimus prudentibus idem videri.

Uw. Niekiedy, zwłaszcza u historyków, łączy się *cum iterat.* z *coniunct. imperf. lub plusquamperf.*: *Timoleon veniebat in theatrum, cum ibi concilium populi haberetur.*

3. *Cum* łączy się zawsze z *indicat. perfecti* lub *praesentis (historici)*, jeżeli zdanie, zaczynające się od *cum*, zawiera myśl główną. Zdanie główne, zawierające myśl poboczną, zajmuje wtedy pierwsze miejsce, ma słowo w *imperf. lub plusquamperf.* zwykle w połączeniu z *iam, vix, aegre, nondum*, a w zdaniu czasowem mieści się niekiedy *interea, repente, subito*. Jest to t. zw. *cum inversum*.

Po polsku: gdy w tem, gdy nagle, gdy tymczasem.

Hannibal iam scalis subibat muros, cum repente porta patefacta Romani erumpunt. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat, cum Galli flumen transire non dubitaverunt.

Uw. *Imperfectum* po *cum inversum* oznacza czynność równocześnie trwającą. *Caedebatur virgis in medio foro Messānae civis Romanus, cum interea nullus gemitus, nulla vox audiebatur nisi haec: civis Romanus sum.*

4. *Cum* łączy się z *indicativem*, jeżeli zaczyna zdanie, które jest objaśnieniem zdania głównego (*cum explicativum*).

Obydwa zdania mają wtedy zawsze tensam czas, tryb i podmiot.

Po polsku: przez to (właśnie), że; o ile, kiedy.

Cum tacent, clamant. Helvetii fere cotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. 6/11

B) Coniunctivus.

1. *Cum* w opowiadaniu historycznym łączy się z *coniunct. imperfecti* lub *plusquamperfecti* dla skreślenia okoliczności ubocznych (*cum narrativum*).

Imperfectum oznacza czynność równoczesną, *plusquamperfectum* oznacza czynność uprzednią.

Agesilāus cum ex Aegypto reverteretur, in morbum implicitus decessit. Pythagōras cum in geometria quiddam novi invenisset, Musis bovem immolasse dicitur. Epaminondas cum vicisset Lacedaemonios apud Martinēam atque ipse gravi vulnere exanimari se videret, quaesivit, salvusne esset clipeus.

2. *Cum* łączy się z *coniunctivem* po wyrażeniach ogólnych *est, fuit, erit (dies, tempus), cum*.

Fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent. Fuit tempus, cum rura colerent homines neque urbem haberent.

II. W zdaniach przyczynowych i przyzwolonych, zaczynających się od spójnika *cum*, kładzie się zawsze *coniunctivus (cum causāle, cum concessivum)*. Por. §§. 105. 1., 103. 4.

Uw. *Cum* znaczące: gdy przeciwnie, gdy tymczasem, łączy się zawsze z *coniunct. (cum adversativum)*.

Solus est homo ex tot animantium generibus particeps rationis, cum cetera sint omnia expertia. 7/4 +

§. 111.

Zdania względne.

I. Zdania względne, służące do określenia jednego wyrazu lub całego zdania, kładzie się w *indicat*.

Caesar ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex provincia convenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodānum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, murum fossamque perducit. Lacedaemonii Agin regem, quod nunquam ante apud eos acciderat, necaverunt.

Indicativus kładzie się zwłaszcza w zdaniach, połączonych ze zdaniem głównem zapomocą zaimków lub przysłówków uogólniających, które powstają przez podwojenie albo przez dodanie przyrostka *cunque: quisquis, quotquot, utut, quicunque, ubicunque* itd.

W języku polskim kładzie się w takich zdaniach czasem tryb warunkowy.

Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentes. Homines benevolos, qualescunque sunt, grave est insequi contumelia.

II. *Coniunctivus* w zdaniach względnych kładzie się, jeżeli zdanie względne wyraża:

1. Zamiar lub cel; wtedy zaimek lub przysłówkę względną da się opisać przez *ut ego, ut tu, ut is* itd.

W języku polskim: któryby, coby, aby, albo który ma, albo określenie przyimkowe.

Helvetii legatos ad Caesarem mittunt, qui dicerent sibi esse in animo iter per provinciam facere. Missi sunt delecti cum Leonida, Lacedaemoniorum rege, qui Thermopylas occuparent. Darēs pontem fecit in Istro flumine, quo copias traduceret. Artaxerxes Themistocli Lamproscum donavit, unde vinum sumeret. Isocrates aliis solebat orationes scribere, quibus in iudiciis uterentur.

2. Skutek lub wynik (*qui = ut ego, ut is* itd.). Dzieje się to:

a) Jeżeli w zdaniu głównem są zaimki: *is, talis, tantus, eiusmodi*, albo przysłówkę *tam*.

W języku polskim: któryby, coby, że, żeby, albo określenie przyimkowe.

Ea est Romana gens, quae victa quiescere nesciat. Nemo est tam senex, qui se annum non putet posse vivere. Nulla gens est tam fera, cuius mentem non imbuerit deorum opinio. Non is sum, qui mortis timore terrear.

Zaimek wskazujący może być tylko domyślnym: *Milites Caesaris nihil, quod ipsis esset indignum commiserunt. Incidunt saepe causae, quae conturbant animos.*

Uw. Po zdaniu głównem przeczącem można zamiast *qui non* położyć *quin*. Por. §. 98.

✓ 4/12

b) Po ogólnych wyrażeniach: *sunt, existunt, inveniuntur, reperiuntur, qui* są tacy, *co* (= niektórzy), *non desunt, qui; nemo est, qui; nihil est, quod; quis est, qui? quid est, quod?* itp.

Sunt, qui censeant una animum et corpus interire. Fuere, qui crederent M. Livium Crassum non ignarum Catilinae consilii fuisse. Nemo est orator, qui se Demosthenis similem esse nolit. Quid est, quod minus deceat, quam contra patriam exercitum ducere? Inveni multi sunt, qui vitam profundere pro patria parati essent.

Uw. *Indicativus* kładzie się tylko po wyrażeniach twierdzących, jeżeli zdanie względne odnosi się do pewnego, dokładnie oznaczonego podmiotu, określając istotną jego własność.

Sunt bestiae quaedam, in quibus inest aliquid simile virtutis. Sunt multi, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur.

c) Po przymiotnikach: *dignus, indignus, aptus, idoneus.*

W języku polskim: żeby, bezokolicznik albo określenie przyimkowe.

Qui modeste paret, videtur, qui aliquando imperet, dignus esse. Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quae de senectute loqueretur.

d) Po *comparatiwie* ze znaczeniem: za, zbyt, jeżeli następuje *quam qui*.

W języku polskim: za, zbyt (ze stopniem równym), żeby; tak (ze stopniem równym), że nie.

Maior sum, quam cui possit fortuna nocere. Famae ac fidei damna maiora sunt, quam quae aestimari possint. Non longius hostes aberant, quam quo telum adici posset.

Uw. Zamiast *quam qui* używa się częściej *quam ut*. *Urbs erat munitior, quam ut primo impetu capi posset.*

3. Przyczynę lub powód; zaimek względny ma wtedy znaczenie przyczynowego *cum* (*qui* = *cum ego, tu, is* itd.).

W języku polskim: zaimek względny albo spójnik przyczynowy: ponieważ, kiedy, skoro (bo, gdyż).

Alexander cum ad Achillis tumulum adstisset: O fortunate, inquit, adulescens, qui tuae virtutis Homērum praeconem inveneris! O magnam vim veritatis, quae facile se ipsa defendat!

Uw. Aby przyczynę uwydatnić, kładzie się przed zaimkiem względnym przyśłówki: *ut, utpöte, quippe. Magna pars Fidenatium, ut qui colōni additi Romanis essent, Latine sciebant.*

4. Przyzwolenie; zaimek względny ma wtedy znaczenie przyzwalającego *cum* (*qui* = *cum ego, tu, is* itd.).

W języku polskim: zaimek względny albo spójnik przyzwalający: jakkolwiek, chociaż.

Egōmet, qui sero ac leviter Graecas litteras attigissem, tamen complures Athenis dies sum commoratus. Quae Cenābi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arverno-rum audita sunt.

Uw. 1. Nadto kładzie się *coniunct.* w zdaniach względnych, jeżeli wyrażają:

a) ograniczenie (*quod sciam = quantum scio*): o ile. *Aristides unus post hominum memoriam, quod quidem nos audierimus, cognomine Iustus appellatus est.*

b) warunek (możliwy lub nierzeczywisty). *Haec qui videat, deos esse confiteatur. Qui hoc diceret (dixisset), erraret (errasset).*

c) myśl obcą (§. 112.).

Uw. 2. W zdaniach względnych, wyrażających skutek, przyczynę lub przyzwolenie, znajduje się niekiedy *indicativus*, jeżeli pisarz nie chce uwydatniać tego ich znaczenia.

§. 112.

Zdania poboczne, zawierające myśl obcą.

Wszystkie zdania poboczne, zawierające myśl obcą, to jest myśl podmiotu zdania głównego, a nie myśl mówiącego lub piszącego, wyraża się przez *coniunctivus*.

W języku polskim ten stosunek zdań uwydatnia się niekiedy przez tryb warunkowy.

Galli Caesari gratias egerunt, quod se magno periculo libera-visset. Caesar ab Helvetiis servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Darēus ponti in Istro flumine facti, dum ipse abesset, custodes reliquit. Caesar quoad munita hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit. Achaei non ante ausi sunt capessere bellum, quam ab Roma revertissent legati. Socrates accusatus est, quod corrumperet iuventutem (zarzut oskarżycieli). Por. nadto §. 105. 3.

§. 113.

Zdania pośrednio zawisłe.

Zdaniem pośrednio zawisłym nazywamy zdanie pobo-czne, zawisłe od zdania pobocznego, a przeto ze zdaniem głównym tylko pośrednio złączone.

Zdania pośrednio zawisłe kładzie się w *coniunctiue*, jeżeli tworzą istotną część składni *accusativi cum infinitivo* albo zdania, mającego *coniunctivus*.

Socrates dicere solebat omnes in eo, quod scirent, satis esse eloquentes. Quis eum diligat, quem metuat? Mos est Athenis laudari in contione eos, qui sint in proeliis interfecti. Tanta in Hortensio erat memoria, ut, quae secum commentatus esset, ea sine scripto verbis eisdem redderet, quibus cogitavisset. Cato mirari se aiebat, quod non rideret haruspex, haruspicem cum vidisset. Accidit, ut nonnulli milites, qui lignationis causa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. 13/5

Uw. 1. Zdania poboczne, znajdujące się wewnątrz składni *accusat. cum infinitivo* lub zdań, mających *coniunctivus*, kładzie się w *indicat.*, jeżeli nie stanowią istotnej ich części, lecz są tylko uwagą pisarza albo służą do opisanja lub bliższego określenia pewnych wyrazów.

Caesar Helvetios in fines suos, unde erant profecti, reverti iussit. Fieri potest, ut quis id, quod sentit, eloqui non possit. Caesar ea, quae sunt usui ad armandas naves, apportari iubet.

Uw. 2. W *coniunct.* kładzie się często także zdania poboczne, zawisłe od *infin.* *Est boni consulis, cum patriam labefactari videat, ferre opem patriae.*

Uw. 3. Zdania poboczne, zawisłe od zdań warunkowych trzeciej formy, stosują się do nich nie tylko pod względem trybu, lecz także pod względem czasu. *Si eos diceres miseros, quibus moriendum esset, neminem tu quidem eorum, qui viverent, exciperes.*

Zdania pytajne.

§. 114.

Podział zdań pytajnych.

1. Ze względu na treść dzielimy pytania na:

- a) treściowe, w których pytamy się o treść całego zdania, np. *veniesne?* czy przyjdiesz?
 b) zaimkowe, w których pytamy się o jeden wyraz zdania, np. *quis vicit?* kto zwyciężył?

2. Ze względu na skład dzielimy pytania na:

- a) pojedyncze, zawierające tylko jeden człon, np. *fuistine in urbe?* czy byłeś w mieście?
 b) złożone czyli rozłączne (*interrogatio disiunctiva*), składające się z dwóch lub więcej członów, z których jeden wyklucza

drugi, np. *utrum verum est an falsum?* czy jest prawdą czy kłamstwem?

3. Ze względu na zawisłość dzielimy pytania na:

(a) niezawisłe (*interrogatio directa*), które są zdaniami głównymi, np. *quid fecisti?* cóżś uczynił?

(b) zawisłe (*interrogatio indirecta*), które są zdaniami pobocznymi, zawisłymi od słów: pytać się, mówić, wiedzieć itp., np. *dic mihi, quid feceris;* powiedz mi, coś uczynił?

4. Ze względu na odpowiedź dzielimy pytania na:

(a) właściwe, tj. takie, na które oczekujemy odpowiedzi, np. *veniesne?* czy przyjdiesz?

(b) krasomowcze czyli retoryczne, na które nie oczekujemy odpowiedzi; zastępują one bowiem w żywej mowie miejsce przeczenia lub twierdzenia; np. *quis dubitat?* któż wątpi? (= *nemo dubitat*). *Quis paupertatem non extimescit?* (= *omnes extimescunt*).

§. 115.

Pytania niezawisłe.

W pytaniach niezawisłych kładzie się *indicativus*. Jeżeli w nich położony jest *coniunctivus*, to uważać go należy za *coniunct. potentialis* (§. 83.) albo *dubitativus* (§. 86.) albo *condicionalis* (§. 99.).

1. Pytania zaimkowe zaczynają się od zaimków lub przysłówków pytajnych: *quis?* *quisnam?* *uter?* *qualis?* *quantus?* *quot?* *ubi?* *unde?* *quo?* *cur?* *quare?* itd.

Unde venis et quo tendis? *Quis magis egregie de immortalitate animi disputavit quam Socrates?* *Cur senatum cogor reprehendere?* *Uter utri insidias fecit?* *Quis quem fraudasse dicitur?*

Uw. 1. Wykrzyknienia należą do pytań krasomowczych. *Quam multa non desidero!* *Quot, quantas, quam incredibiles hausit calamitates Pompeius!*

Uw. 2. *Quidni* (= *cur non*) jakżeby nie, czemużby nie, kładzie się w pytaniach krasomowczych zawsze z *coniunct.* *Quidni meminim?*

Quin czemu nie, nuże, łączyć się może z *indicat.* lub *imperat.* *Quin conscendimus equos?* *Quin sic attendite!*

Uw. 3. Jeżeli pytanie nie odnosi się do słowa określonego, lecz do innej części zdania, natenczas w języku polskim odnośną część

zdania zamienia się zwykle na zdanie główne, a słowo określne na zdanie poboczne lub określenie przyimkowe. *Quibus opibus praeditam servitute oppressam tenuit civitatem!*

§. 116.

2. Pytania treściowe zaczynają się od partykuł pytajnych: *ne* czy (czyż), *num* czyli (czyliż), *azali*, *wszak* *nie*, *nonne* czy *nie* (czyliż *nie*).

Po *num* oczekujemy odpowiedzi przeczącej. Po *nonne* oczekujemy odpowiedzi twierdzącej. Po *ne* oczekujemy odpowiedzi twierdzącej lub przeczącej. *Ne* przyczepia się zawsze do wyrazu, na którym spoczywa przycisk.

Num quis Thebanorum Epaminondae par fuit eloquentia? Nonne Graeci litteris artibusque floruerunt? Visne, o Damocle, fortunam experiri meam? Nihilne te horum ora vultusque moverunt? Num Romani unquam de re publica desperaverunt? Nonne poetae post mortem nobilitari volunt?

Uw. 1. Z kilku, następujących po sobie pytań, na które oczekujemy odpowiedzi twierdzącej, tylko pierwsze ma *nonne*, następne zaś *non*. *Nonne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis?*

Uw. 2. Zamiast *num* w połączeniu z zaimkiem nieokreślonym: *num quis?* czy *num quid?* czy *co?* itd., można położyć także *ecquis?* *ecquid?* itd. *Ecquis me hodie vivit fortunatior?*

Numquid i *ecquid* mogą jednak mieć także znaczenie partykuł pytajnych: *numquid* = *num*, *ecquid* = *nonne* (*ne*, *num*). *Numquid verum est? Quid est, Catilina? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium?*

Uw. 3. *Ne* łączy się niekiedy z *num*: *numne*. *Quid? deum ipsum numne vidisti?*

Uw. 4. Pytania, wyrażające zdziwienie lub niechęć mogą mieć partykuły pytajnej. *Et vos acta Caesaris defenditis, qui leges eius evertitis?*

Pytania tego rodzaju można także wyrazić przez *ut* z *coniunct.* *Quamquam quid loquor? Te ut ulla res frangat? Tu ut unquam te corrigas?*

§. 117.

Pytania zawisłe.

W pytaniach zawisłych kładzie się zawsze *coniunctivus*.

W języku polskim co do trybów niema żadnej różnicy między pytaniem niezawisłym a zawisłym.

1. Pytania zaimkowe zawisłe zaczynają się od tychsamych zaimków i przysłówków pytajnych, co niezawisłe.

Quid quaeque nox aut dies ferat, incertum est. Oculis iudicari non potest, in utram partem fluat Arar. Omnis dies, omnis hora, quam nihil simus, ostendit. Cogitate, quantis laboribus fundatum imperium una nox paene deleverit.

Uw. 1. Pytania zaimkowe zawisłe odróżnić należy od zdań względnych. *Effugere nemo id potest, quod futurum est. Saepe ne utile quidem est scire, quid futurum sit.* Zdanie względne odnosi się zawsze do wyrażonego lub domyślnego zaimka *is*.

Uw. 2. W wyrażeniach: *nescio quis (quid), nescio quo modo (pacto, casu), mirum (nimium) quantum*, zaimek pytajny częstokroć nie wpływa na tryb zdania. *Nescio quis (= quidam) loquitur. Id mirum quantum (= plurimum) profuit ad concordiam civitatis. Lucus nescio quo casu nocturno tempore incensus est.*

§. 118.

2. Pytania treściowe zawisłe zaczynają się od *num* lub *ne* w znaczeniu: czy, a od *ne* lub *nonne* w znaczeniu: czy nie.

Lacedaemonii Philippo minitante se omnia, quae conarentur, prohibitorium, quaesiverunt, num se esset etiam mori prohibiturus. Epaminondas cum apud Mantinēam gravi vulnere exanimari se videret, quaesivit, salvusne esset clipeus. Croesus ex Solone quaesivit, nonne se beatissimum putaret.

Uw. 1. Po słowach: *conor, experior, exspecto, tento*, kładzie się *si* w znaczeniu: czy nie. Słów tych trzeba się często domyślać. *Paludem si nostri transirent, hostes exspectabant. Caesar exercitum produxit, si Pompeius proelio decertare vellet.*

Uw. 2. Pytanie zawisłe zatrzymuje niekiedy formę pytania niezawisłego. *Dic, quaeso, num te illa terrent. Vide, quam conversa res est.*

§. 119.

Pytania rozłączne.

W pytaniach rozłącznych, tak niezawisłych jako też zawisłych, kładzie się w pierwszym członie *utrum* lub *ne* (czy) albo opuszcza się pytajnik; w drugim zaś i następnych członach kładzie się *an* (czy, czy też).

Pytania rozłączne przybierać przeto mogą trzy formy:

<i>Utrum</i>	<i>an an</i>
<i>—ne</i>	<i>an an</i>
<i>—</i>	<i>an —</i>

Utrum animus immortalis est an simul cum corpore interibit? Virtus suamne propter dignitatem an propter fructum aliquem expetitur? Uter maior fuit, Caesar an Pompeius? — Perturbantur Galli, copiasne adversus hostes ducere an castra defendere an fuga salutem petere praestaret. Postrēma syllaba brevis an longa sit, ne in versu quidem refert.

Uw. 1. Czy nie w drugim członie wyraża się w pytaniach niezawisłych zwykle przez *an non*, w pytaniach zawisłych zwykle przez *necne*, przyczem słowo albo się powtarza albo opuszcza. *Suntne di an non (sunt)? Utrum demus beneficia necne, in nostra potestate est.*

Uw. 2. *An* alboż może, czy może, czy nie, w pytaniu pojedynczym niezawisłym kładzie się tylko wtedy, kiedy pierwszy człon pytania ze związku myśli da się uzupełnić. Ma to miejsce w pytaniach, które:

(a) następują po pytaniu ogólniejszem i dokładniej je określają, przytaczając domniemaną odpowiedź. *Quid ad me venitis? An speculandi causa? (= Utrum alia mente an speculandi causa).*

(b) uzasadniają poprzedzające twierdzenie, odpierając myśl przeciwną. *Invitus te offendi. An putas me delectari laedendis hominibus? (= Itane res se habet an putas..).*

An w pierwszym wypadku ma często znaczenie ironiczne: przecież nie, zapewne. *A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? An iis, quae iuventute geruntur et viribus? (= Omnibusne an iis..).*

Uw. 3. *An* czy nie, w pytaniu pojedynczym zawisłym kładzie się tylko w połączeniu z *haud scio, nescio, dubito, incertum est*. Wyrażenia te mają znaczenie oględnego twierdzenia: może. *Nescio an hoc verum sit. Aristotelem haud scio an dixerim principem philosophorum.*

Przeczenie: może nie, wyraża się zatem w takich zdaniach przez *an non* (*nemo, nullus* itd.). *Nescio an hoc verum non sit. C. Gracchus si diutius vixisset, nescio an eloquentia parem habuisset neminem.*

Uw. 4. Często po pytaniu, zaczynającym się od *an* albo *an vero*, następuje drugie równorzędne bez pytajnika. Pierwsze pytanie podaje fakt niewątpliwy, drugie wyraża wniosek, na tym fakcie oparty (*argumentum ex contrario*). W języku polskim tworzy się wtedy przeciwstawne zdania współrzędne, połączone spójnikiem: a, albo

pierwsze pytanie przemienia się na zdanie poboczne ze spójnikiem jeżeli lub skoro.

An vero vir amplissimus Publius Scipio Tib. Gracchum medio-criter labefactantem statum rei publicae privatus interfecit: Catilinam orbem terrae caede atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus?

§. 120.

Imperativus.

W języku łacińskim mamy tryb rozkazujący czasu teraźniejszego, *imperativus praesentis*, i tryb rozkazujący czasu przyszłego, *imperativus futuri*.

W języku polskim nie uwzględniamy w trybie rozkazującym czasu, lecz tylko rodzaj czynności, tj. czy czynność jest dokonaną czy niedokonaną. Nadto mamy tryb rozkazujący na pierwszą osobę liczby mnogiej, który w języku łacińskim wyraża się zawsze przez *coniunctivus*.

1. *Imperativus praesentis* wyraża rozkaz, który bezpośrednio ma być wykonany.

Egredere, Catilina, ex urbe, proficiscere. Patres conscripti, subvenite misero mihi, ite obviam iniuriae. Abi in malam partem.

Uw. Chcąc złagodzić rozkaz, w miejsce *imperat. praesentis* kładzie się *velim* z *coniunct.* albo do *imperat.* dodaje się: *quaeso* prosię, *sis* (= *si vis*), *sodes* (= *si audes*). *Velim eas. Dic quaeso.*

Rozkaz dobitniejszy wyraża się przez: *cura, ut; fac (ut)* z *coniunct.*, albo do *imperat.* dodaje się *age, agendum, modo. Age dic. Vive modo. Fac (ut) venias.*

W języku polskim rozkaz łagodny wyraża się przez tryb rozkazujący z odpowiednimi dodatkami: łaskawie, chciej, racz, słuchajno itp., albo przez tryb warunkowy; dla dobitności zaś dodajemy do trybu rozkazującego przyrostki: *že, no.*

2. *Imperativus futuri* wyraża rozkaz, który dopiero w przyszłości ma być wypełniony. Dlatego używa się go szczególnie w prawach, układach, testamentach, ogólnych prawidłach życia itp.

Regio imperio duo sunt, militiae summum ius habento, nemini parento, illis salus populi suprēma lex esto. Cum valetudini tuae consulueris, tum consulito navigationi. Ignoscito saepe alteri, nunquam tibi.

Uw. 1. *Imperativus futuri* wyraża częstokroć dobitne napomnienie. *Caelestia semper spectato, humana contemnito.*

Uw. 2. Zawsze mówi się: *scito* wiedz, *scitote* wiedzcie, *sic habeto* (*habetote*) bądź przekonany (bądźcie przekonani).

Uw. 3. *Imperat. futuri passivi* nie ma drugiej osoby *plur.*; zastępuje się ją przez *indicat. futuri*.

3. Zakaz wyraża się w drugiej osobie:

a) przez *noli*, *nolite* z *infinit.* *Nolite id dicere neque putare. Noli turbare circulos meos.*

b) przez *ne* (*nemo, nihil*) z *coniunct. perfecti* (§. 85. uw. 1.).

W ustawach i ogólnych przepisach wyraża się zakaz przez *imperat. futuri* z *ne* (*neve*). *Hominem mortuum in urbe ne sepelito neve urito.*

Uw. 1. Zamiast *noli* z *infinit.* używać można: a) *cave* z *coniunct.*, b) *fac ne* z *coniunct.* *Fac ne venias. Cave venias.*

Uw. 2. Rozkaz lub zakaz wyraża się niekiedy przez *indicat. futuri*, podobnie jak w języku polskim. *Tu non cessabis et ea, quae habes instituta, perficies.*

O *coniunct.* na wyrażenie rozkazu lub zakazu zob. §. 85.

Infinitivus.

§. 121.

Infinitivus jest to rzeczownik słowny, który ma jedne cechy wspólne z rzeczownikiem, a drugie ze słowem. Z rzeczownikiem ma to wspólne, że może być podmiotem lub przedmiotem zdania; ze słowem zaś ma to wspólne:

1. że rządzi tymsamym przypadkiem, co słowo;
2. że jego bliższem określeniem jest przysłówek, a nie przymiotnik;
3. że wyraża stosunek czynności, oznaczając czynność równoczesną, uprzednią lub nastąpić mającą.

Czas czynności oznacza słowo określne, z którym *infinitivus* w związku pozostaje.

Od polskiego bezokolicznika różni się *infinitivus* tem, że polski bezokolicznik może zastępować miejsce trybu oznajmującego, warunkowego (we wszystkich jego odcieniach) i rozkazującego, podczas gdy język łaciński używa w tych wypadkach zawsze słowa określonego.

§. 122.

Infinitivus jest podmiotem:

a) po słowie *esse*, połączonem z przymiotnikiem lub rzeczownikiem.

Dulce et decōrum est pro patria mori. Turpe est aliud loqui, aliud sentire. Imperare sibi maximum est imperium. Maius dedēcus est parta amittere quam omnino non paravisse. Docto homini vivere est cogitare.

b) po wielu słowach nieosobowych.

Necesse est, oportet potrzeba; *delectat, iuvat* miło jest; *placet* podoba się, *displicet* nie podoba się; *libet* chce się, *licet* wolno; *condūcit, expēdit* jest pożyteczna; *praestat* lepiej jest itd.

Homini necesse est mori. Accipere praestat quam inferre iniuriam. Senatui placuit legatos mittere. Ex malis eligere minima oportet. Bene mori praestat quam turpiter vivere.

Orzeczenie imienne, odnoszące się do *infin.*, który jest podmiotem, kładzie się w *accusat.*

W języku polskim używamy przypadku szóstego.

Aliud est iracundum esse, aliud iratum. Senem ante tempus fieri miserum est. Non esse cupidum pecunia est. Magna laus est fractum non esse fortuna.

Uw. Po słowie *licet*, połączonem z *infin.* i *datiwem* osoby, kładzie się orzeczenie imienne zwykle także w *datiwie*. *Licuit esse otioso Themistocli.* Lecz: *Non semper licet esse otiosum.*

§. 123.

Infinitivus jest przedmiotem po wielu słowach, które same przez się nie mają zupełnego znaczenia, podobnie jak w języku polskim.

Zwyklejsze z pomiędzy tych słów są: *possum* mogę, *volo* chcę, *cupio* pragnę, *debeo* powinienem, *studeo* staram się, *conor* usiłuję, *audeo* śmiem, *cunctor* waham się, *incipio, instituo* zaczynam, *desino, desisto* przestaję, *cogito, meditor* zamierzam, *statuo, constituo, decerno* postanawiam, *soleo* zwykłem, *disco* uczę się, *scio* umiem, *festino, matūro, propēro* śpieszę się, *pergo, persevēro* prowadzę rzecz dalej itp.

Praeterita mutare nemo potest. Darēus Scythis bellum inferre decrevit. Caesar maturat ab urbe proficisci. Helvetii per provinciam Romanam iter facere conati sunt. Vincere scis, Hannibal, victoria uti nescis.

Orzeczenie imienne, odnoszące się do *infinīt.* jako przedmiotu, kładzie się w *nominat.*

W języku polskim używamy wtedy zwykle przypadku szóstego.

Beatus esse sine virtute nemo potest. Desinite nimium esse timidi. Catō esse quam videri bonus malebat. Infēlix esse didici.

Uw. 1. Niektóre słowa, przybierające w języku polskim bezokolicznik, mają w języku łacińskim inne dopełnienie: *optare* życzyć sobie, łączy się z *ut* (§. 93.); *valere* zdołać, przybiera *ad* i *gerundium*. *Catilina valuit ad evertendas leges.* — Przeciwnie łaciński *infinīt.* tłumaczy się w jęz. polskim nieraz przez określenie przyimkowe.

Uw. 2. Z przymiotników łączy się z *infinīt.* tylko *paratus* gotów. *Omnia ferre parati sumus.*

Uw. 3. Słowa: *cogo* zmuszam, *prohibeo* nie pozwalam, *assuefacio* przyzwyczajam, *doceo* uczę, *arguo*, *insimulo* obwiniam, przybierają obok *infinīt.* także *accusat.* osoby. *Miltiades plerasque insulas ad officium redire coegit. Britanni Romanos navibus egredi prohibebant. Caesar Gallos imperio populi Romani parere assuefecit.*

Accusativus cum infinitivo.

§. 124.

Accusativus cum infinitivo jest to składnia, w której podmiot *infinitivu* położony jest w *accusatiwie*. Orzeczenie imienne kładzie się także w *accusat.*

Constat Ciceronem oratorem fuisse maximum. Orpheum poetam Aristoteles docet nunquam fuisse.

Jak *infinitivus*, tak i *accusat. cum infinit.* zastępuje miejsce podmiotu lub przedmiotu. Podmiotem jest po wyrażeniach nieosobowych, przedmiotem po słowach osobowych czynnych.

W języku polskim tłumaczy się *accusat. cum infinit.* zdaniami, zaczynającemi się od spójników: że, iż, żeby, iżby, jakoby, albo innymi sposobami. Wykażą to najlepiej przykłady:

Fratrem probum esse puto: 1. mniemam, że brat jest poczciwy; 2. o bracie mniemam, że jest poczciwy; 3. brat, jak mniemam, jest poczciwy; 5. brat musi być poczciwy; 6. brat według mego mniemania jest poczciwy; 7. brat zapewne jest poczciwy.

Eis fidem habemus, quos plus intellegere quam nos arbitramur: 1. do tych mamy zaufanie, którzy, jak sądzimy, więcej od nas umieją, albo 2. którzy zdaniem naszym więcej od nas umieją itd.

Deum esse credimus: 1. wierzymy, że Bóg istnieje; 2. wierzymy w istnienie Boga.

§. 125.

I. Jako podmiot kładzie się *accusativus cum infinitivo*:

1. Po słowie *esse*, połączonem z przymiotnikiem lub rzeczownikiem, np. *aequum, iustum, utile, turpe, manifestum, verum est; necesse est, opus est; fama, spes, fas, nefas est* itd.

Verum est amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Facinus est vinciri civem Romanum. Tempus est me hinc abire. A Deo necesse est mundum regi. Apertum est sibi quemque natura esse carum.

Uw. Zważać należy na różnicę, jaka po tych wyrażeniach zachodzi pomiędzy *accusat. cum infinit.* a spójnikiem *quod*. *Accusatores multos in civitate esse utile est* (przypuszczenie = jeżeli są). *Quod accusatores multi in hac civitate sunt, utile est* (fakt rzeczywisty = że są),

2. Po słowach nieosobowych: *appāret* okazuje się, *constat* wiadomo, *oportet* potrzeba, *placet* podoba się, *praestat* lepiej jest itp.

Omnibus bonis expedit salvam esse rem publicam. Constat ad salutem civium inventas esse leges. Ad mortem te, Catilina, duciam pridem oportebat.

Uw. 1. Po *necesse est* i *oportet* kładzie się także *coniunct.* bez *ut*. *Omne animal intereat, necesse est.*

Uw. 2. Po *fas est* i *necesse est* kładzie się niekiedy *dativus* zamiast *accusat.* *Negant intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur.*

§. 126.

II. Jako przedmiot kładzie się *accusat. cum infinit.*:

1. Po *verba sentiendi*, tj. po słowach, znaczących: widzę, słyszę, czuję, dowiaduję się, poznaję, myślę, mniemam, wierzę, spodziewam się, wiem itp., jako to: *video, audio, sentio, comperio, cognosco; cogito, puto, iudico; credo, spero, confido; scio, memini* itd.

2. Po *verba dicendi*, tj. po słowach, znaczących: mówię, twierdzę, oświadczam, zwiastuję, opowiadam, dowodzę, przyrzekam itp., jako to: *dico, nego* (mówię, że nie); *affirmo, nuntio, narro, trado, doceo; declāro, demonstro; fateor, respondeor; polliceor, promitto* itd.

3. Po wszystkich wyrażeniach, mających znaczenie słów powyższych, np. *certiorem facio, memoriae trado, nuntium affero, in spem venio* itd.

Sentimus calere ignem, nivem esse albam, dulce mel. Ego ne utilem quidem arbitror esse nobis futurarum rerum scientiam. Nemo unquam sapiens proditori credendum putavit. Milites recordabantur se labore et patientia maximum bellum confecisse.

Thales dixit aquam esse initium rerum. Democritus negat quidquam esse sempiternum. Caesar legatis respondit diem se ad deliberandum sumpturum. Plerique scripserunt Themistoclem Xerxe regnante in Asiam transisse.

Thucydides ossa Themistoclis clam in Attica ab amicis sepulta esse memoriae prodidit. Plurimorum philosophorum sententiae spem afferunt posse animos in caelum pervenire.

Uw. 1. Niektóre słowa wymagają to *accusat. cum infinit.*, to zdania z *ut* lub *ne*, stosownie do znaczenia, jakie przybierają, tj. czy się je uważa za *verba sentiendi et dicendi*, czy za *verba studii et voluntatis* (§. 93.).

Atheniensibus Pythia respondit, ut moenibus ligneis se munirent. Caesar Labieno scribit, ut quam plurimas naves instituat.

Według tego przybierają dwojaką składnię:

Persuadeo, ut (ne) namawiam, nakłaniam; *persuadeo z accusat. cum infinit.* przekonywam.

Admoneo (moneo), ut (ne) napominam, ostrzegam; *admoneo (moneo) z accusat. cum infinit.* przypominam.

Censeo, ut (ne) głosuję, radzę; *censeo z accusat. cum infinit.* sądzę, mniemam.

Concedo, ut pozwalam; *concedo z accusat. cum infinit.* przyznaję, przypuszczam.

Uw. 2. Po *sequitur, efficitur* w znaczeniu: wypływa, wynika, kładzie się *ut* (§. 97.) albo *accusat. cum infinit.* *Sequitur vitam beatam virtute confici.*

Uw. 3. Słowa: *statuo, constituo, decerno*, przybierają: 1. *ut (ne)* w znaczeniu: postanawiam; 2. *accusat. cum infinit.* w znaczeniu: sądzę, orzekam. *Athenienses constituerunt, ut urbe relicta naves conscenderent. Ciceronis diligentia coniurationem Catilinae detectam esse senatus decrevit.*

Jeżeli jednak słowo zawisłe ma *tensam* podmiot, co słowo rządzące, natenczas kładzie się zwykle albo sam *infinit.* albo (ze zmianą składni czynnej na bierną) *accusat. c. infinit. coniugat. periphr. pass.* *Caesar Rhenum transire statuit. Caesar Rhenum sibi esse trans-eundum statuit.*

Uw. 4. Po słowach, znaczących: spodziewam się (*spero*), przyrzekam (*polliceor*), przysięgam (*iuro*), grożę (*minor*), kładzie się zawsze *accusat. cum infinit. futuri*, jeżeli czynność słowa zawisłego należy do przyszłości. W języku polskim używa się wtedy przy równych podmiotach często bezokolicznika czasu teraźniejszego. *Helvetii totius Galliae sese potituros esse sperabant. Labiēnus iuravit se Pompeium non deserturum.*

Jeżeli słowo zawisłe wyraża czynność równoczesną lub uprzednią, natenczas kładzie się *infinit. praes.* lub *perfecti*. *Spero nostram causam non egere testibus. Abeuntes consulatu iurabant se nihil contra leges fecisse.*

Uw. 5. Czasem w opowiadaniu po zdaniu zamiarowem, zależnem od słowa *monendi*, następuje ciąg dalszy w *accusat. cum infinit.*, jeżeli się przytacza myśli lub słowa osoby, o której się opowiada. W języku polskim dodaje się w takim razie: sądząc, mówiąc, albo: sądził, twierdził, oświadczył bowiem, że itd. *Caesar toti exercitui imperavit, ne iniussu suo concurrerent: se, cum id fieri vellet, vexillo signum daturum.*

§. 127.

Accusat. cum infinit. jako przedmiot kładzie się nadto:

1. Po słowach: *volo* chcę, *nolo* nie chcę, *malo* woleę, *cupio*, *studeo* pragnę, jeżeli podmiot słowa zależnego jest inny, jak podmiot słowa rządzącego.

Belgae Germanos diutius in Gallia versari nolebant. Epicūrus voluptatem summum bonum esse vult. Equidem cupio Antonium haec quam primum audire. Volo is esse, quem tu me esse voluisti.

Uw. 1. Jeżeli obydwie słowa (rządzące i zależne) tensam mają podmiot, natenczas kładzie się *infinit.*, jak w języku polskim. *Saepius fortunam Galba tentare nolebat.*

Często jednak i w tym razie kładzie się *accusat. cum infinit.*, jeżeli spełnienie życzenia nie zależy wyłącznie od woli samego podmiotu. Dzieje się to więc szczególnie wtedy, kiedy słowo zależne wyrażone jest przez stronę bierną. *Ego me Phidiam esse malem quam vel optimum fabrum tignarium. Timoleon maluit se diligi quam metui. Cupio me clementem esse.*

2. Po słowach: *iubeo* rozkazuję, *veto* zakazuję, *sino*, *patior* pozwalam, daję. Jeżeli osoba, której się rozkazuje, zakazuje lub pozwala, jest wymieniona, kładzie się *infinit.* czynny; jeżeli nie jest wymieniona, *infinit.* bierny.

W polskim języku słowa te przybierają przypadek trzeci z bezokolicznikiem. Chcąc zatem poprawnie przetłumaczyć po łacinie,

powinno się bezokolicznik zamienić na zdanie poboczne (aby, żeby), a przypadek trzeci na podmiot tegoż zdania; jeżeli zaś niema przypadku trzeciego, należy zdanie poboczne wyrazić biernie. Np. Cezar rozkazał żołnierzom obóz obwarować = C. rozkazał, aby żołnierze obóz obwarowali, *Caesar milites castra munire iussit*. Pozwalam miasto zburzyć = pozwalam, aby miasto było zburzone, *urbem deleri patior*.

Caesar Helvetios oppida vicosque restituere iussit. Germani vinum ad se importari omnino non sinunt Alcibiades Athenas Lacedaemoniis servire non poterat pati. Dionysius fulgentem gladium e lacunari demitti iussit. Caesar vetuit legatos ab opere discedere.

Uw. 1. *Iubeo* i *veto* kładą się z *infin. act.*, jeżeli osoba wprawdzie nie jest podana, ale ze związku łatwo jej domyślić się można. *Dux receptui canere iussit* (sc. tubicines). *Vetat Pythagoras iniussu dei de vita decedere.*

Uw. 2. *Iubeo* w znaczeniu: uchwalam, łączy się z *ut*. *Populus iussit, ut C. Verris statuas quaestores demoliendas locarent.*

Uw. 3. Po *impero* kładzie się osobę w *dat.* z *ut* lub *ne*. Jeżeli jednak osoba nie jest wyrażona, lub jeżeli słowem jest *deponens*, wtedy można położyć *accusat. cum infinit.* (*praes. pass.*). *Non hunc in vincula duci imperabis? Caesar quinque cohortes de media nocte proficisci imperat.*

3. Po słowach, wyrażających mocniejsze wzruszenie umysłu (*verba affectuum*): *gaudeo, laetor; doleo, aegre (graviter, moleste) fero; miror, queror, indignor.*

Belgae populi Romani exercitum hiemare in Gallia moleste ferebant. Galli suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant. Meum factum abs te probari gaudeo. Cyrenenses questi sunt legatos Carthaginiensium ante constitutam horam ex urbe exisse.

Uw. Po słowach powyższych kłaść można także *quod*, jeżeli powodem uczucia jest wypadek rzeczywisty (§. 106.).

4. Niezależnie kładzie się *accusat. cum infinit.* na wyrażenie oburzenia, boleści lub niechęci.

W języku polskim używamy wtedy przypadku trzeciego z bezokolicznikiem lub pierwszego ze słowem: mieć.

O spectaculum miserum et acerbum! Ludibrio esse urbis gloriam et populi Romani nomen! Mene incepto desistere victam? Te doctum hominem esse!

5. Zdania porównawcze, należące do *accusat. cum infinit.*, których orzeczenie jest opuszczone, mają podmiot w *accusat.*

Ariovistus respondit se prius in Galliam venisse, quam populum Romanum. Platonem ferunt primum de animorum aeternitate sensisse idem, quod Pythagoram.

Uw. Jeżeli zdanie porównawcze ma orzeczenie, wtedy kładzie się albo w *accusat. c. infinit.* albo w *coniunct.* Cicero *affirmavit quidvis se potius perpessurum quam ex Italia exiturum (quam ex Italia exiret).*

§. 128.

Nominativus cum infinitivo.

Jeżeli w zdaniu, którego przedmiotem jest *accusat. cum infinit.*, składnię czynną zamieni się na składnię bierną, natenczas z *accusat. cum infinit.* powstaje *nominativus cum infinitivo.* *Homerum caecum fuisse dicunt = Homerus caecus fuisse dicitur.*

Nominat. cum infinit. jest zatem składnią osobową, w której podmiot *infinit.* wyraża się przez *nominativus*. Składni tej używa się po słowach biernych:

1. *videor* zdaję się;
2. *iubeor, vetor, sinor* rozkazują, zakazują, pozwalają mi;
3. *dicor, putor, iudicor, existimor* mówią, myślą o mnie, we wszystkich osobach form jednolitych;
4. *trador, feror* mówią o mnie, tylko w trzeciej osobie: *traditur, traduntur; fertur, feruntur.*

W języku polskim oddaje się *nom. c. inf.* tak samo, jak *acc. c. inf.* (§. 124.). Słowo: zdaję się ma jednak składnię nieosobową: zdaje się, że piszę, albo osobową: zdaję się pisać. W języku łacińskim używa się zawsze składni drugiej: *videor scribere*. Podobnie tłómaczymy:

- zdaje się, że piszesz *videris scribere*;
- zdaje się, że pisze *videtur scribere*;
- zdaje się, że piszemy *videmur scribere*;
- zdaje się, że pisałem *videor scripsisse*;
- zdawało się, że napisałem *videbar scripsisse*;
- zdaje się, że będę pisał *videor scripturus esse*;
- zdawało się, że będziemy pisali *videbamur scripturi esse* itd.

Tosamo dzieje się w innych słowach, przybierających tę składnię: Mówią, że ojciec przybył (albo: ojciec miał przybyć), *pater venisse dicitur*. Rozkazują mi pisać, *iubeor scribere*. Rozkazano nam mówić, *dicere iussi sumus*. Zakazują ci odejść, *vetaris abire*.

Tłómacząc tedy z języka polskiego na łaciński, kładziemy podmiot zdania pobocznego w *nominat.*, orzeczenie w odpowiednim *infinit.*, a słowo rządzące zgadzamy z podmiotem.

Lycurgi temporibus Homērus fuisse traditur. Mihi non videtur quisquam beatus esse posse, cum in malis sit. Apud Regillum in Romanorum acie Castor et Pollux pugnare visi sunt. Luna solis lumine collustrari putatur. Nolani muros portasque adire vetiti sunt. Romulus dicitur exponi iussus esse. Aristides unus omnium iustissimus fuisse traditur. Disciplina Druidarum in Britannia reperta esse existimatur. Non videmur esse victuri.

Uw. 1. *Nominat. cum infinit.* przybierają czasem także inne słowa *sentiendi* i *dicendi*, np. *audior* słycać o mnie, *invenior*, *reperior* dowiadują się o mnie, *intellegor* rozumieją o mnie, *imperor* rozkazuje mi, *nuntior* zwiastują o mnie, *scribor* piszą o mnie itp. *Pons in Ibēro effectus esse nuntiabatur. Bibulus nondum audiebatur esse in Syria. Pythagōras aetate Tarquinii in Italiam venisse reperitur.*

Uw. 2. *Videtur* w znaczeniu: podoba mi się, ma składnię nieosobową: *visum est senatui mittere legatos*, albo *accus. cum infin.*: *mitti legatos*, albo: *ut mitterentur legati*. Podobnie w zdaniach wtrąconych: *fortunis meis, si videbitur, pro tuis utere.*

W zdaniach wtrąconych z *ut* ma *videor* składnię osobową. *Servus tuus omnia fidelissimo animo, ut mihi quidem visus est, narravit.*

Mihi videor, albo samo *videor* z *infinit.* znaczy: sądzę, myślę. *Fortunatus sibi videbatur Damōcles esse.*

Uw. 3. Składni nieosobowej z *accusat. c. inf.* używa się: a) po słowach wymienionych pod 3. i 4., jeżeli są użyte w formach złożonych: *traditum est, existimandum est. Traditum est Homerum caecum fuisse. Socratem innocentem fuisse existimandum est.*

b) po wyrażeniach: *vere (recte) dicitur* słusznie twierdzą, *dici potest* można twierdzić, *mihi nuntiatur* odbieram wiadomość, *intellegitur* rozumie się, *perspicitur* jest widoczna itp. *Recte dicitur virtutem esse summum bonum. Gallis in oppida convenire conantibus adesse Romanos nuntiatur.*

§. 129.

Ogólne uwagi nad składnią *accus. cum infinit.*

1. Zaimki osobiste: ja, ty, on itd., które przy słowie określmem zwykle się opuszcza, potrzeba w składni *accus. cum infin.* koniecznie tłómaczyć przez *me, te, eum* itd.

Polskie zaimki: jego, jej, ich itd. tłómaczy się zawsze przez *sui, sibi, se, suus, sua, suum*, jeżeli odnoszą się do podmiotu zdania głównego.

Errant, qui in prosperis rebus impetus fortunae se putant fugisse. Plerique amicos eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos.

2. Jeżeli skutek zbiegu dwóch *accusat.* powstaje dwuznaczność, wtenczas unika się jej, zamieniając składnię czynną na bierną: *Zam. Romani putabant Caesarem Pompeium vicisse* — mówi się: *Romani putabant Caesarem a Pompeio victum esse*.

3. *Infinitivus esse* opuszcza się niekiedy, zwłaszcza przy *particip.* *Centuriones nihil temere agendum existimabant. Te salvum cupio*.

4. Zaimki *me, te, nos, vos, se* jako podmioty *accusat. cum inf.* opuszcza się, jeżeliby je dwa razy blisko siebie położyć należało; np. *pudet me dicere non intellexisse (me). Dicturum te esse audio quaestorem fuisse*.

§. 130.

Używanie infinitiwu w składniach *accusativi cum infinitivo* i *nominativi cum infinitivo*.

1. *Infinitivus praesentis* oznacza czynność równoczesną z czynnością słowa określonego: *credo eum scribere*, wierzę, że pisze; *credebam eum scribere* wierzyłem, że pisze, albo: wierzyłem, że pisał, pisywał.

Uw. Po *memini (memoria teneo)* kładzie się często *infinit. praesentis* zamiast *infinit. perf.*, mówiąc o czynnościach przeszłych, których było się świadkiem. *Memini Catonem anno, antequam mortuus est, mecum et cum Scipione disserere*.

2. *Infinitivus perfecti* oznacza czynność, która poprzedza czynność słowa określonego: *credo eum scripsisse*, wierzę, że napisał, albo: wierzę, że pisał, pisywał; *credebam eum scripsisse*, wierzyłem, że napisał.

Uw. Po *volo, nolo, malo* i po czasach przeszłych słowa *oportet* kładzie się często *infinit. perf. pass.* zwykle bez *esse* zamiast *infinit. praes.* *Legati Sullam orant, ut et S. Roscii famam et filii innocentis fortunam conservatas velit. Interfectum esse Catilinam iam pridem oportebat*.

3. *Infinitivus futuri*, używany tylko w składni *accus.* i *nom. cum inf.*, oznacza czynność, mającą nastąpić po czynności słowa określonego: *credo eum scripturum esse*, wierzę, że będzie pisał, albo: wierzę, że napisze.

Zamiast *infinit. futuri* używa się często opisania: *fore* (albo *futurum esse*), *ut* z *coniunct. praes.* lub *imperf.* podług następstwa czasów.

To opisanie jest koniecznem, jeśli słowo nie ma *supinum*.

Infinitivus futuri passivi, który złożony jest ze *supinum* i *iri*, i jest nieodmienny, rzadko się używa; natomiast kładzie się opisanie powyżej podane.

Niezawisłe: *epistulam scribes*; zawiśle: *credo te epistulam scripturum esse*, albo: *credo fore (futurum esse)*, *ut epistulam scribas*; *credebam te epistulam scripturum esse*, albo: *fore (futurum esse)*, *ut epistulam scriberes*.

Niezawisłe: *epistula scribetur*; zawiśle: *credo epistulam scriptum iri*, albo: *credo fore (futurum esse)*, *ut epistula scribatur*; *credebam epistulam scriptum iri*, albo: *credebam fore*, *ut epistula scriberetur*.

4. Jeżeli zdanie, mające słowo we *futurum exactum*, przechodzi w składnię *accusat. cum infinit.*, natenczas *infinitivus* opisuje się za pomocą *fore ut* z *coniunct. perfecti* lub *plusquamperf.* podług następstwa czasów. W *passivum* i w deponencyach można położyć także *particip. perf. passivi* z *fore*.

Niezawisłe: *epistulam scripsero*; zawiśle: *credo fore, ut epistulam scripserim*; *credebam fore, ut epistulam scripsissem*.

Niezawisłe: *epistula scripta erit*; zawiśle: *credo fore, ut epistula scripta sit*, albo: *credo epistulam scriptam fore*; *credebam fore, ut epistula scripta esset*, albo: *credebam epistulam scriptam fore*.

Non speraverat Hannibal fore, ut tot in Italia populi ad se deficerent. Valde suspicor fore, ut infringatur hominum improbitas. Illud tibi affirmo fore, ut ab omnibus collaudēre. Omnia me puto adeptum fore. Carthaginienses rebantur mox debellatum fore, si paulum adniti voluissent.

Uw. *Infinit. praes. posse* i *vellē (nolle, male)* mają także znaczenie *inf. futuri*: *Helvetii totius Galliae sese potiri posse sperabant.* X

§. 131.

6. Następniki okresu warunkowego, mające *coniunct. imperf.* lub *plusquamperf.*, jeżeli przechodzą w składnię *accusat. cum inf.*, wyraża się:

a) Zamiast *coniunct. imperf. activi* kładzie się *infin. futuri act.*, albo jeśli słowo nie ma *supinum*, *futurum esse, ut* z *coniunct. imperf. act.* Niezawisłe: *si hoc diceres, errares*; zawiśle: *existimo te, si hoc diceres, erraturum esse*.

Zamiast *coniunct. imperfecti passivi* kładzie się opisanie *futurum esse, ut* z *coniunct. imperf. passivi*: *existimo, si hoc faceres, futurum esse, ut multareris*.

b) Zamiast *coniunct. plusquamperf. activi* kładzie się *infinitivus: urum fuisse*, a jeśli słowo nie ma *supinum* i w stronie biernej, opisanie: *futurum fuisse, ut z coniunct. imperf.*, np.: *si hoc dixisses, erravisses; existimo te erraturum fuisse, si hoc dixisses. Existimo, si hoc fecisses, futurum fuisse, ut facti te paeniteret.*

Nisi eo ipso tempore quidam nuntii de Caesaris victoria essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, ut oppidum amitteretur. An Cn. Pompeium censes tribus suis consulatibus, tribus triumphis laetaturum fuisse, si sciret, se in solitudine trucidatum iri?

Uw. Zamiast warunkowego *possem* kładzie się w składni *acc. cum inf.* tylko *posse*, zamiast *potuissem* kładzie się *potuisse*, zamiast *faciendum fuit* itd. *faciendum fuisse. Equidem Platonem existimo, si forense genus dicendi tractare voluisset, gravissime potuisse dicere. Inter Hasdrubalem et Magōnem constabat, etiam si senatus Carthaginiensium non censuisset, eundem tamen Hasdrubali fuisse in Italiam.*

§. 132.

Oratio obliqua.

Słowa cudze przytaczać można albo wprost czyli niezależnie, tj. tak, jak je wypowiedziano, albo zależnie od słowa, znaczącego: mówić, twierdzić itp. Pierwszy sposób wyrażenia nazywa się mową niezależną, *oratio recta*, drugi mową zależną, *oratio obliqua*.

Mowa niezależna: *Solo dicebat: Nemo ante obitum beatus est;*
mowa zależna: *Solo dicebat: Neminem ante obitum beatum esse.*

Uw. 1. W polskim języku używamy daleko częściej mowy niezależnej, zwłaszcza w dłuższych mowach, gdy tymczasem w języku łacińskim mowy zależnej bardzo często się używa.

Uw. 2. Słowo, po którym następuje *oratio obliqua*, jest częstoć opuszczone. *Fabius ad collegam misit, exercitu opus esse.*

I. W zamianie mowy niezależnej na zależną trzymać się należy tych prawideł:

1. Zdania główne orzekające, tj. wyrażające twierdzenie lub przeczenie, zamienia się na *accusat. cum infinit.*

2. Zdania główne, zawierające rozkaz, zachęcenie, prośbę, życzenie, wyraża się przez *coniunct.*

3. Zdania główne pytajne, w których słowo jest w drugiej osobie, wyraża się przez *coniunct.*

4. Zdania poboczne wyraża się przez *coniunctivus.*

Locutus est pro his Divitiācus: Galliae totius factiones esse duas, harum alterius principatum tenere Aeduos, alterius Arvernos. Caesar legatis respondet diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, ad Idus Aprīles reverterentur. Tum Liscus proponit esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privatim plus possint, quam ipsi magistratus. Ariovistus Caesari respondit se prius in Galliam venisse quam populum Romanum. Quid sibi vellet? cur in suas possessiones veniret?

Uw. 1. Pytania, w których słowo jest w pierwszej lub trzeciej osobie, wyraża się przez *accus. cum infinit.* Są to zwykłe pytania retoryczne (§. 114.). *Caesar respondit: Quodsi veteris contumeliae oblivisci vellet, num etiam recentium iniuriarum memoriam deponere posse?*

Uw. 2. Zdania pytajne, które w mowie niezależnej mają *coniunct.*, zatrzymują ten tryb także w mowie zależnej. *Contra ea Titurius clamitabat: Quis hoc sibi persuaderet?* niezależnie: *quis hoc sibi persuadeat? (coni. potentialis).*

Uw. 3. Zdania pozornie względne, tj. takie, w których zaimek względny zastępuje miejsce zaimka wskazującego (*qui = et is, nam is* itd.), wyraża się często przez *accus. cum infin.* *Themistocles dixit Atheniensium urbem ut propugnaculum oppositum esse barbaris, apud quam (= nam apud eam) iam bis classes regias fecisse naufragium.*

Uw. 4. Zdania poboczne, nie należące do mowy zależnej, lecz będące uwagą piszącego, pozostają w *indicat.* *Explores Caesaris referunt apud Suebos esse silvam infinita magnitudine, quae appellatur Bacēnis.*

II. Czasy *coniunctiwu* w zdaniach pobocznych stosują się do słowa, od którego *oratio obliqua* zależy. Niekiedy jednak po czasie przeszłym następuje *coni. praes.* lub *perf.*, jeśliby także w mowie niezależnej te czasy musiały być użyte.

Dzieje się to mianowicie w zdaniach, wyrażających rozkaz lub ogólne prawdy, tudzież w zdaniach warunkowych i skutkowych.

III. Co do zaimków, używanych w mowie zależnej, uważać należy:

1. Pierwsza osoba mowy niezależnej wyraża się w mowie zależnej przez zaimki zwrotne: *sui, sibi, se, suus*, a w przeciwstawieniu przez *ipse*. *Ariovistus respondit: Si ipse populo Romano non praescriberet, quemadmodum suo iure uteretur, non oportere sese a populo Romano in suo iure impediri.*

Zamiast zaimka zwrotnego (*sui, sibi, se*) kładzie się zaimek *is*; jeżeli pisarz ze swego stanowiska o czemś mówi. *Aedui veniebant questum, quod Harūdes fines eorum popularentur.*

2. Druga i trzecia osoba mowy niezależnej wyraża się przez *is*, a z przyciskiem przez *ille*. *Si quid ille se velit, illum ad se venire oportere.*

Uw. Zamiast *hic, hodie, adhuc, nunc, etiamnunc, cras, heri*, kładzie się zwykle w *oratio obliqua*: *ille (is), illo (eo) die, ad id tempus, tum, etiamtum, postero die, pridie.*

Participium.

§. 133.

1. Imiesłów ma w języku łacińskim formę przymiotnika, tj. zgadza się z imieniem w rodzaju, liczbie i przypadku. Imiesłowów nieodmiennych w łacinie niema. Różni się jednak imiesłów od przymiotnika:

a) znaczeniem, gdyż nie oznacza stałego przymiotu, lecz tylko czynność, określoną pewnym przeciągiem czasu, albo stan przemijający;

b) składnią, gdyż imiesłów strony czynnej i deponentów rządzi timsamym przypadkiem, co słowo.

2. Imiesłów nie oznacza czasu, lecz tylko stosunek czynności, a mianowicie:

a) *participium praesentis* oznacza czynność równoczesną z czynnością słowa określonego.

b) *participium perfecti* oznacza czynność dokonaną przed czynnością słowa określonego.

c) *participium futuri activi* oznacza czynność, mającą nastąpić po czynności słowa określonego.

Czas czynności oznacza zawsze słowo określne.

Uw. *Part. futuri passivi* ma w *nominat.* znaczenie konieczności: *epistula scribenda*, list mający być pisanym. W przypadkach zawisłych zastępuje *particip. praesentis passivi*, którego język łaciński nie ma.

3. Porównywając język polski z łacińskim, widzimy, że nie ma język łaciński form odpowiadających:

a) polskiemu imiesłowowi zaprzeszczenemu na szy; jedynie *deponentia* w *participium perfecti* mają to znaczenie, w innych słowach zastępuje go *ablativus absolutus* albo zdanie poboczne.

b) polskiemu imiesłowowi niedokonanemu w stronie biernej; zastępuje się go w przypadkach zawisłych przez *participium futuri passivi* albo opisuje się całym zdaniem.

Uw. 1. Niektóre *particip. perf.* deponencyów i semideponencyów mają znaczenie imiesłowów czasu teraźniejszego: *arbitratus* sądząc; podobnie: *ratus*, *usus*, *veritus*, *fisus* (*confisus*, *diffisus*), *solutus*. — Od niektórych słów *participium praesentis* wcale się nie używa, mianowicie od *reor* i *soleo*.

Uw. 2. Niektóre deponencya mają w *particip. perf.* obok czynnego także bierne znaczenie. Najważniejsze są: *dimensus* rozmierzony, *populatus* spustoszony, *comitatus* otoczony towarzystwem, *depulatus* spustoszony, *meritus* zasłużony, *opinatus* mniemany, *expertus* doświadczony, *confessus* wyznany, *partitus* rozdzielony, *contestatus* poświadczony, *meditatus* rozważony.

Uw. 3. Niektóre słowa nieprzechodnie tworzą *particip. perfecti passivi* ze znaczeniem czynnym, jako to: *pransus* śniadawszy, *cenatus* zjadłszy obiad, *potus* napiwszy się, *iuratus* przysięgłszy, *coniuratus* sprzysięgłszy się.

Tu należą *participia* ze znaczeniem przymiotników: *adultus* dorosły, *concretus* zgęśły, zmarły, *praeteritus* miniony, przeszły, *obsoletus*, *inveteratus* zastarzały, *nupta* zamężna.

Używanie imiesłowów.

§. 134.

Imiesłów w języku łacińskim albo odnosi się tylko do jakiegoś imienia w zdaniu albo zarazem i do słowa określonego.

Imiesłów, odnoszący się tylko do imienia, jest jego przydawką, *participium attributivum*.

Imiesłów, odnoszący się do słowa, jest albo

1. dopełnieniem orzeczenia, *participium praedicativum*, albo ma znaczenie

2. określenia przysłówkowego; zastępuje on wtedy zdanie spójnikowe, na które też może być rozwinięty, i jest:

a) zależny, jeżeli się odnosi do jakiego imienia w zdaniu głównym, *participium coniunctum*.

b) niezależny, jeżeli się nie odnosi do żadnego imienia w zdaniu głównym, *ablativus absolutus*.

W składni *participii coniuncti* i *ablativi absoluti* używają klasycyjni pisarze tylko *participium praesentis* i *perfecti*.

§. 135.

Participium attributivum.

Imiesłów jako przydawka (*participium attributivum*) służy do bliższego określenia rzeczownika, wyrażając pewną jego własność. Ma on znaczenie przymiotnika albo zastępuje zdania względne.

W języku polskim tłumaczy się przez odpowiedni imiesłów albo przez zdanie względne.

Pisistrātus primus Homēri libros confusos antea sic disposuit, ut nunc habemus. Nemo cunctam intuens terram de divina providentia dubitabit. Lysander magnam sui reliquit famam magis felicitate quam virtute partam. Peracti labores iucundi sunt.

Uw. 1. Imiesłów w tem znaczeniu może być rzeczownie użytym. *Male parta male dilabuntur.*

Uw. 2. Imiesłów przydawkowy zastępuje często polskie rzeczowniki oderwane, połączone z *genetiivem*. *Participium perfecti passivi* oznacza czynność dokonaną, a *partic. futuri passivi* czynność niedokonaną.

Regnatum Romae est ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quattuor. Ab oppugnanda Neapoli Hannibalem absterruere conspecta moenia. Receptus Hannibal Prusiam regem suspectum Romanis faciebat.

Uw. 3. Zdania względne, odnoszące się do zaimka wskazującego bez rzeczownika, zwykle się nie skracają. *Contemno eos, qui aliis nocent.*

§. 136.

Participium praedicativum.

Imiesłów jako dopełnienie orzeczenia (*participium praedicativum*) kładzie się:

a) w *nominat.* ze słowem *sum*, tworząc konjugację opisową. *Iugurtha profecto iussis vestris oboediens erit. Ianus bis post Numae regnum clausus fuit* (§. 76.).

b) w *accusat.* po słowach znaczących: widzę *video*, *conspicio*, *animadverto*; słyszę *audio*; wprowadzam, przedstawiam *facio*, *fnngo*, *induco* — podobnie jak w języku polskim.

Catonem vidi in bibliothēca sedentem, multis circumfusum libris. Xenophon facit Socratem disputantem formam dei quaeri non oportere.

Uw. 1. Po *audio, video, animadverto, conspicio* kładzie się także *accusat. cum infinit.* *Vidi te fugere.* Po *audio* także *cum z coniunct.* *Audivi te (ex te, a te), cum diceres.*

Uw. 2. Jeżeli po słowach powyższych ma nastąpić strona bierna, wtedy kładzie się zawsze *infinitivus.* *Isocratem Plato admirabiliter in Phaedro laudari fecit ab Socrate.*

c) po *habeo* (§. 76.), *do, trado* itd. (§. 140. 3.).

§. 137.

Participium coniunctum.

Imiesłów zależny (*participium coniunctum*) zastępuje zdania czasowe, przyczynowe, przyzwolone lub warunkowe, a tworzy się tylko wtedy, jeżeli podmiot zdania pobocznego znajduje się także w zdaniu głównem, bądźto jako podmiot, bądźto jako przypadek zawisły.

Składnia ta powstaje w ten sposób, że się w zdaniu pobocznem opuszcza spójnik, a słowo określne zamienia na odpowiedni imiesłów i zgadza w rodzaju, liczbie i przypadku z odnośnym wyrazem zdania głównego.

W języku polskim tłumaczy się tę składnię:

a) przez odpowiednie imiesłowy czynne lub bierne.

b) przez zdania poboczne z spójnikami: *gdy, ponieważ, chociaż, jeżeli* itd.

c) przez rzeczowniki z przyimkami: *za, podczas, po, pod, przy, w, z powodu, w razie, pomimo, bez* itd.

d) przez zdania współrzędne (główne lub poboczne) ze spójnikami: *i, a, lecz, przeto, więc* itd.

Aranti Quintio Cincinnato nuntiatum est eum dictatorem esse factum. Hannibal Carthagine expulsus Ephesum ad Antiochum regem venit exsul. Helvetios Caesar aggressus magnam partem eorum concidit. Interdium stellas non conspiciamus solis luce obscuratas. Dionysius cultros metuens tonsorios carbone candente sibi adurebat capillum. Mendāci homini ne verum quidem dicenti credere solemus. Risus interdum ita repente erumpit, ut cum cupientes tenere nequeamus. Quis potest mortem metuens esse non miser? Ne mente quidem recte uti possumus multo cibo et potione completi.

Uw. Imiesłów zależny służy także do wyrażenia sposobu, stanu lub towarzyszących okoliczności, podobnie jak w języku polskim. *Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt. Solo senescere se dicebat multa in dies addiscentem.*

§. 138.

Ablativus absolutus.

1. *Ablativus absolutus* jest to składnia, w której podmiot zdania wraz z orzeczeniem przez imiesłów wyrażonem, położony jest w *ablatiwie*.

2. Składnia ta, właściwa językowi łacińskiemu, zastępuje zdania czasowe, przyczynowe, przyzwolone lub warunkowe, a da się utworzyć tylko wtedy, kiedy podmiot zdania pobocznego wcale nie znajduje się w zdaniu głównem.

Ablativus absolutus powstaje w ten sposób, że w zdaniu pobocznem opuszcza się spójnik, podmiot kładzie się w *ablat.*, a słowo określne w odpowiednim imiesłowie.

W języku polskim tłómaczy się *ablat. absolutus* tak samo, jak *participium coniunctum*.

Graeci advenientibus Persis Thermopylas ceperunt. Inter bonos viros ac deum amicitia est conciliante virtute. Equidem omnibus desperantibus animum non demittam. Maximas virtutes iacere omnes necesse est voluptate dominante. Timoleon tantum habuit amorem omnium Siculorum, ut nullo recusante regnum obtineret. Agesilāus magna praeda militibus locupletatis Ephēsum hiematum exercitum reduxit. Flaminium consulem Caelius religione neglecta occidisse apud Trasmennum scribit. Perditis rebus omnibus tamen ipsa virtus se sustentare potest. Athenienses non exspectato auxilio adversus sescenta milia hostium in proelium egrediuntur. Medici causa morbi inventa curationem inventam esse putant.

3. Chcąc polskie zwroty przyimkowe lub imiesłowowe tłómaczyć w łacinie przez *ablat. absol.*, należy każdy zwrot zamienić na całkowite zdanie poboczne i baczyć na to: a) czy da się utworzyć od łacińskiego słowa potrzebny imiesłów, b) czy podmiot zdania pobocznego rzeczywiście nie znajduje się w zdaniu głównem ani jako podmiot ani jako przypadek zawisły. Mając np. zdanie: Pitagoras przybył do Rzymu za panowania Tarquiniusa, zamienia się je na zdanie: P. przybył do Rz., gdy T. panował i tłómaczy: *Tarquinius regnante Pythagoras Romam venit.*

Imiesłów odpowiedni uzyskać można częstokroć przez zamianę zdania czynnego na bierne; np.: Grecy po zdobyciu Troi odpłynęli do domu = Grecy odpłynęli do domu, gdy przez nich Troja zdobyta została, *Graeci domum profecti sunt Troia capta.* Polskich zaimków: przez niego, przez nich, przez siebie itd., które przez zamianę zdań czynnych na bierne powstają, nigdy się nie tłómaczy.

Jeżeli imiesłów odnosi się do rzeczownika, którego miejsce w zdaniu głównem zastępuje zaimek wskazujący: jego, jemu itd., natenczas razem z tym rzeczownikiem kładzie się w przypadku odnośnego zaimka, a zaimek opuszcza się; np.: gdy Kuryusz siedział przy ognisku, przynieśli mu Samnici wielką ilość złota, nie można tłómaczyć: *Curio ad focum sedente Samnites ei magnum pondus auri attulerunt*, lecz tylko: *Curio ad focum sedenti Samnites magnum pondus auri attulerunt*.

Polskie imiesłowy na *szy* tłómaczymy w języku łacińskim albo przez *ablativus absolutus*, zamieniając zdanie czynne na bierne, albo dosłownie przez *participium perfecti* odpowiednich deponencyów: mieszkańcy ujrzawszy nieprzyjaciół wewnątrz murów, broń porzucili, *oppidani hostibus intra moenia conspectis arma proiecerunt*, albo: *oppidani hostes intra moenia conspicati arma proiecerunt*.

Uw. 1. Chcąc jednak uwydatnić czas, używa się niekiedy *ablat. absol.*, chociaż podmiot jego mieści się w zdaniu głównem jako przypadek zawisły. Taka składnia znajduje się szczególnie u Cezara. *Caesar principibus Treverorum ad se convocatis hos singillatim Cingetorigi conciliavit*.

Uw. 2. Składni *ablativi absoluti* nie używa się w zdaniach pobocznych, których słowo ma przy sobie dopełnienie imienne: *cum Cicero consul creatus esset; cum milites inviti educti essent*. Wyjątki od tej zasady są rzadkie; np.: *Hasdrubale imperatore suffecto*.

Uw. 3. Od słów znaczących: zwiastować, donosić, dowiadywać się, tworzą późniejsi pisarze *ablat. absolutus* bez podmiotu. *Alexander audito Darëum movisse ab Ecbatānis fugientem insēqui pergit*.

4. Zamiast imiesłowów kłaść można w składni *ablat. absol.*:

a) rzeczowniki, oznaczające osobę działającą, godność, urząd, wiek, jako to: *adiutor, auctor, dux, iudex; consul, praetor, rex, imperator; puer, senex* itd.;

b) przymiotniki, oznaczające stan lub czas.

W polskim języku tłómaczymy taki *ablat. absol.* albo przez zdanie poboczne albo przez rzeczowniki oderwane z przyimkami: *za, pomimo, po, przy* itd.

Natus est Augustus Cicerone et Antonio consulibus. Magis auctoribus Xerxes inflammasse templa Graeciae dicitur. Quod deo teste promiseris, id tenendum est. Sereno quoque caelo aliquando tonat. Romani Hannibale vivo nunquam se sine insidiis fore existimabant.

§. 139.

Participium futuri activi.

Participium fut. act. oznacza zamiar, chęć lub przeznaczenie. W klasycznej łacinie używa się go zwyczajnie tylko w połączeniu ze słowem *sum* do tworzenia t. z. konjugacyi omownej, oznaczającej czynność zamierzoną.

Bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum Iugurtha gessit. Me ipsum ames oportet, non mea, si veri amici futuri sumus.

Uw. Livius i późniejsi pisarze używają *part. fut. act.* często zamiast zdań pobocznych. *Hannibal in Etruriam ducit eam quoque gentem aut vi aut voluntate adiuncturus (= ut adiungat).*

§. 140.

Participium futuri passivi.

1. *Participium futuri passivi* oznacza konieczność: *epistula scribenda*, list mający być pisany.

Po przeczeniu może *participium futuri passivi* oznaczać możliwość. *Polybius haud quaquam spernendus auctor*, P. pisarz, którym bynajmniej gardzić nie można.

2. Przez połączenie słowa *sum* z *participium futuri passivi* powstaje konjugacya omowna bierna, *coniugatio periphrastica passiva*. Od słów nieprzechodnich tworzy się konjugacyę nieosobową, od słów przechodnich osobową. Osobę, która wykonywać musi czynność, kładzie się w *datiwie*.

W polskim języku wyrażamy konieczność albo osobowo: muszę, powinienem pisać, albo nieosobowo: potrzeba (należy) mi pisać (w czasie przeszłym także: było mi pisać). Łacinnik jedno i drugie wyraża: *scribendum mihi est*. Jeżeli do słowa przechodniego dodany jest biernik, np.: musimy chwalić ucznia, natenczas biernik ów kładzie się w łacinie w *nomin.*, a słowo z nim się zgadza: *discipulus laudandus est nobis*.

Apud Pythagoram discipulis quinque annos tacendum erat. Pietati summa tribuenda laus est. Diligentia colenda est nobis. Semper ita vivamus, ut rationem reddendam nobis arbitremur.

3. Po słowach znaczących: dawać, powierzać, posyłać, przyjmować itd., wyraża się cel czynności przez *participium futuri passivi*, które po stronie czynnej tych słów odnosi się do biernika, po stronie biernej do podmiotu.

Słowa te są: *do, trado; permitto, concedo; relinquo; propono; accipio; curo* w znaczeniu: ka ż ę itp.

W polskim języku kładziemy rzeczownik słowny z przyimkiem: *do, na*; po słowie *ka za ć* kładziemy bezokolicznik.

Antigonus Eumēnem mortuum propinquis sepeliendum tradidit. Alexander Achillem sibi imitandum proposuerat. Demus nos philosophiae excolendos. Conon muros dirutos a Lysandro reficiendos curavit. Urbs militibus diripienda tradita est.

Uw. Zamiast *part. fut. pass.* kładzie się po tych słowach także *ad z gerundium*: *Dux oppidum militibus ad diripiendum concessit. — Curo* ma jednak zawsze składnię powyższą.

§. 141.

Gerundium i gerundivum.

1. *Infinitivus praesentis activi* używa się tylko w *nominat.* i *accusat.* jako podmiot lub jako przedmiot; w innych przypadkach i w *accusat.* zależnym od przyimków, kładzie się w znaczeniu rzeczownika słownego *gerundium*.

Gerundium jest co do formy *participium futuri passivi* w rodzaju nijakim, rządzi tymsamym przypadkiem, co słowo, a jako bliższe określenie przybiera przysłówkę; nie ma jednak znaczenia konieczności i znaczenia strony biernej.

Rzeczowniki polskie t. z. słowne, np. pisanie, czytanie, chodzenie itd., tłumaczy się zatem w *nominat.* i *accusat.* niezawisłym od przyimka przez *infinit.*, w innych przypadkach zawisłych przez *gerundium*.

Nom. *Legere iuvat*, czytanie miłe jest (miło jest czytać).

Gen. *Ars legendi*, sztuka czytania.

Dat. *Operam do legendo*, poświęcam się czytaniu.

Acc. *Cupio legere*, pragnę czytania (czytać); *paratus ad legendum*, gotów do czytania.

Abl. *Disco legendo*, uczę się czytaniem (czytając).

2. Jeżeli *gerundium* jest słowem przechodniem i ma obok siebie *accusat.*, wtedy zamienia się zwykle *accusativus* na przypadek, w którym stoi *gerundium*, *gerundium* zaś zamienia się na *participium futuri passivi* i zgadza się z owym przypadkiem. Składnię taką zowiemy *gerundivum*. Zamiast: *consilium capiendi urbem*, mówi się: *consilium capiendae urbis*; zamiast:

tempus demetendo fruges accomodatum, mówimy: *tempus demetendis frugibus accomodatum*; zamiast: *ad levandum molestias — ad levandas molestias*; zamiast: *in gerendo rem publicam — in gerenda re publica*.

3. *Gerundium* nie zamienia się na *gerundivum*:

a) jeżeli ma po sobie zaimek lub przymiotnik w rodzaju nijakim; np.: *studium aliquid agendi*; *cupiditas plura cognoscendi*;

b) aby uniknąć ciężkich form *genet.* na *arum, orum*: *efferor studio patres vestros videndi*, zamiast: *patrum vestrorum videndorum*;

c) jeżeli słowo ma być uwydatnione lub przeciwstawione drugiemu: *iniurias ferendo maiorem laudem quam ulciscendo mereberis*.

Uw. 1. Niekiedy jednak i w tych warunkach kładzie się *gerundivum*. Zawsze kładzie się *gerundivum* po przyimkach, tudzież w *datiwie*: *impar oneri ferendo*, a nie *ferendo onus*.

Uw. 2. Słowa *utor, fruor, fungor, potior*, rządzące *ablat.* (§. 57.), dają się używać w *gerundivum*, jak gdyby były przechodnie: *hostes in spem potiundorum castrorum venerunt*. Rzadziej używa się ich w powyższy sposób w konjugacyi omowej: *non paranda nobis solum sapientia, sed etiam fruenda est*.

§. 142.

Szczegółowe prawidła o używaniu *gerundium* i *gerundivum*.

a) *Genetivus* kładzie się:

1. po rzeczownikach, wymagających bliższego określenia. *Genetivus* może być albo *subiectivus* albo *obiectivus*.

Rzeczowniki takie są: *ars, occasio, tempus, locus, ratio, genus, studium, desiderium, cupiditas; causa, gratia* itd.

2. po przymiotnikach, rządzących *genet.* (por. §. 44.): *cupidus, studiosus, peritus* itd.

Romulum Remumque cupido cepit urbis condendae. Sapientia ars vivendi putanda est. Thrasybūlus patriae liberandae consilium cepit. Dumnōrix insuetus navigandi mare timebat. Multi propter gloriae cupiditatem cupidi sunt bellorum gerendorum. Epaminondas studiosus fuit audiendi.

Uw. 1. *Genet.* zaimków osobistych *mei, tui, sui, nostri, vestri*, łączy się z *gerundivum* na *i*, bez względu na rodzaj i liczbę. *Germani purgandi sui gratia ad Caesarem legatos mittunt.*

Uw. 2. Po niektórych wyrażeniach można kłaść albo *genet.* albo inną składnię (*ad* z *accus.*, *infin.*, *ut*): *Facultatem (tempus) dare arma capiendi* albo *ad arma capienda*. *Catilina opprimendae rei publicae consilium cepit*, albo ze zmianą szyku: *C. consilium cepit opprimere rem publicam (ut opprimeret.)*. *Difficilis est ars rem publicam regendi*, albo *regere rem publicam*.

Podobnie: *tempus est abire*, czas jest odejść; *tempus est abeundi* jest czas odejścia.

Uw. 3. W połączeniu ze słowem *esse* oznacza *genet. gerundivi* często skutek, który coś sprowadza. *Ambitiones evertendae rei publicae solent esse*, gonienie za godnościami zwykło sprowadzać wywrót rzeczypospolitej.

Genet. gerund. służy czasem także na oznaczenie celu: *Marsi miserunt oratores pacis petendae*.

Uw. 4. Przy *gerundium* znajduje się niekiedy nawet u wzorowych pisarzy *genet. zam. accusat.*: *facultas agrorum latronibus condonandi*.

b) *Dativus* kładzie się:

1. na oznaczenie celu po słowach i wyrażeniach: *esse, praeesse, operam dare, parem esse; locum capere, diem dicere* itd.

2. po przymiotnikach, rządzących *datiwem* (§. 27.), szczególnie po *utilis, aptus, idoneus* itd. Częściej jednak kładzie się po nich *ad* z *accusat.*

Galli locum oppido condendo ceperunt. Consul placandis dis dat operam. Arböres hieme interdum tanta nivis copia obtectae sunt, ut eius oneri sustinendo vix pares sint. Aqua utilis est bibendo.

Uw. 1. W *dat. gerundivi* kładzie się nazwy godności i urzędów: *decemviri legibus scribundis, tres viri coloniis deducendis, comitia magistratibus creandis* itd.

Uw. 2. *Dativus gerundii* w klasycznej łacinie używa się tylko w niektórych formułkach: *solvendo non esse*, nie być w stanie płacić; *scribendo adesse*, być świadkiem przy spisaniu czegoś.

Uw. 3. Położyć koniec walce, pisaniu itp. znaczy: *finem facere pugnandi, scribendi* itd.

Uw. 4. Livius i późniejsi pisarze używają *dat. gerundivi* na oznaczenie celu: *Tiberius quasi firmandae valetudini in Campaniam concessit.*

c) *Accusativus* kładzie się po przyimku *ad*.

Breve tempus aetatis satis longum est ad bene beateque vivendum. Servus ad occidendum C. Marium missus est. Natura ornavit animum sensibus ad res perspicendas idoneis.

Uw. Rzadko łączy się *accusat. gerund.* z przyimkami *in, ob, inter*. Cicero *quidquid habuit virium, id in civium libertatem defendendam contulit.*

Zawsze mówi się: *interest inter carere et egere.*

d) *Ablativus* kładzie się:

1. bez przyimka jako *ablat. instrumenti*;
2. z przyimkami *ab, de, ex, in*; rzadziej *pro*.

W języku polskim kładziemy albo przypadek szósty albo imiesłów na *ąc* albo przyimek.

Unus homo nobis cunctando restituit rem. Superstitione tollenda religio non tollitur. Themistoclem non deterruit a re publica defendenda Miltiadis calamitas. Fortitudo in laboribus periculisque subeundis cernitur. C. Fabricius ad Pyrrhum de captivis recipendis missus est orator.

§. 143.

Supinum.

1. *Supinum* na *um* kładzie się po słowach, wyrażających ruch, na oznaczenie celu. Rządzi tym samym przypadkiem, co słowo.

Takie słowa ruchu są: *ire, venire, convenire, mittere* itd.

W języku polskim tłumaczy się *supinum* albo przez bezokolicznik albo przez imiesłów na *ąc* albo przez zdanie celowe, albo przez przyimek *dla* z rzeczownikiem słownym.

Divitiācus Romam ad senatum venit auxilium postulatum. Totius fere Galliae legati ad Caesarem convenerunt gratulatum. Bituriges ad Aeduos legatos mittunt subsidium rogatum.

Uw. 1. Słowo *ire* łączy się czasem ze *supinum* dla opisania *infin. fut. act.*: *probatum ire*. Stąd powstał *infin. fut. passivi*: *laudatum iri*.

Uw. 2. *Supinum* u dobrych pisarzy rzadko się znajduje. Zamiast niego używa się: a) *qui* albo *ut* z *coniunct.*, zwłaszcza po *mittere*; b) *causa* z *genet. gerundii* lub *gerundivi*; c) *ad* z *accusat. gerundii* lub *gerundivi*; d) rzadko u klasycznych pisarzy *participium futuri activi*.

2. *Supinum* na *u* kładzie się tylko po rzeczownikach: *fas*, *nefas*, *opus*, i po przymiotnikach: *facilis*, *difficilis*, *incredibilis*, *mirabilis*, *utilis*, *optimus* itd. — na pytanie: w jakim względzie?

Quod optimum factu videbitur, facies. Quid est tam iucundum cognitu atque auditu, quam sapientibus sententiis ornata oratio? Humanus animus cum nullo alio, nisi cum ipso deo, si hoc fas est dictu, comparari potest.

Uw. Zamiast *supinum* na *u*, które nader rzadko bywa używane, kładzie się inne zwroty; np. zamiast *res est facilis cognitu*, mówi się: *res est facilis ad cognoscendum*, *facile est rem cognoscere*, *res facile cognoscitur*, *rei cognitio facilis est*.

Właściwości języka łacińskiego.

§. 144.

R z e c z o w n i k i.

1. Język łaciński używa rzeczowników zmysłowych (*concreta*) zamiast oderwanych (*abstracta*):

a) Oznaczając wiek życia: *puer*, *adulescens*, *iuuenis*, (*admodum*) *senex*, w dzieciństwie, w młodości, w (późnej) starości. Podobnie: *a puero*, *a parvulo*, *ab adulescentulo* (a o wielu: *a pueris* itd.) obok: *a pueritia*, *ab adulescentia* od dzieciństwa, od młodości.

Cato admodum senex Graecas litteras didicit. Cicero eiusque Quintus frater ingenuis artibus a pueris dediti fuerunt.

b) Oznaczając czas nazwami urzędów: *Cicerone consule*, za konsulatu Cic.; *post*, *ante Ciceronem consulem*. *Cicero consul* albo *Cicero in consulatu suo coniurationem Catilinae detexit*.

2. Niekiedy kładzie się rzeczowniki oderwane zamiast zmysłowych: *iuuentus* zam. *iuuenes*, *nobilitas* zam. *nobiles*, *posteritas* zam. *posterii*; *vicinitas* zam. *vicini*; *coniuratio* zam. *coniurati* itp.

3. Łacińskie rzeczowniki oderwane, oznaczające przymiot, tłumaczy się w polskim języku częstokroć przez przymiotniki: *Hannibalis iter impediabant asperitates viarum*, pochód Hannibala wstrzymywały drogi uciążliwe.

Podobnie: *verni temporis suauitas* przyjemna pora wiosny, *varietas studiorum* różne skłonności, *fortunae temeritas* ślepe szczęście itd.

4. Liczba pojedyncza ma częstokroć znaczenie zbiorowe:

a) o osobach, szczególnie w stosunkach wojskowych: *miles*, *eques*, *pedes*, *hostis*, *Romanus* itd.

b) o zwierzętach, roślinach, owocach: *villa abundat porco*, *haedo*, *equo*.

c) odrębnie: *aes alienum* długi, *apparatus* zbrojenia, *indoles* zdolności, *instrumentum* sprzęty, *scientia* wiadomości, *vestis* suknie.

5. Liczba mnoga kładzie się zamiast liczby pojedynczej:

A) w rzeczownikach oderwanych:

a) jeżeli jeden przedmiot odnosi się do kilku osób lub rzeczy: *adventūs imperatorum*, *interitūs exercituum*, *exitūs bellorum*, *animos addere militibus* itd.

b) jeżeli oznacza się rozmaite objawy albo rozmaite rodzaje: *fortitudines* różne rodzaje męstwa; *invidiae* objawy nienawiści. Podobnie: *inimicitiae*, *iracundiae*, *mortes*, *odia* itd.

B) w rzeczownikach zmysłowych:

a) o ciele i o jego częściach, jeżeli takowe należą do kilku podmiotów: *militēs terga dant*, *corpora curant* itd.

b) o zjawiskach napowietrznych: *imbres*, *frigora*, *nives*, *grandines* itd.

Uw. W imionach tworzywnych oznacza liczba mnoga albo różne gatunki: *vina* różne gatunki wina; albo różne kawałki tej samej materii: *carnes* kawałki mięsa, *ligna* kawałki drzewa; albo to, co z nich się robi: *aera* zamiast *aënea vasa*; *cerae* tabliczki woskowe lub maski.

6. Liczba mnoga imienia własnego osoby oznacza albo kilka osób tejsamej rodziny albo mężów, podobnych do wymienionej osoby, podobnie jak w języku polskim: *Tiberius et C. Graecchi*, *Cn. et P. Cornelii Scipiones*. *Imitemur nostros Camillos*, *Decios*.

7. Zamiast mówić o całej osobie lub rzeczy, wymieniamy w języku łacińskim tylko tę jej część, do której czynność się odnosi. Tak używamy rzeczowników *animus* i *corpus*. Mówi się więc: *confirmare animum alicuius*, *animos militum*, zagrzać kość, żołnierzy; podobnie: *animum*, *animos commovere*, *animum excolere*, *coërcere*; *corpus*, *corpora curare*, *lavare* itd.

8. Zamiast imion krajów używa się w języku łacińskim często imion ludów: *in Sabinis* w kraju Sabinów. *Pelopidas in Persas profectus est*.

Jeżeli jednak imię kraju jest powszechnie używane, nie kładziemy imienia ludu: *in Graeciam*, a nie *in Graecos*.

9. Rzeczowniki, które są właściwie rodzajem nijakim imiesłówów biernych, przybierają jako bliższe określenie albo przysłówki albo przymiotniki. Takie rzeczowniki są: *dictum, factum, inventum, responsum* itd. Zwykle mówi się: *bene, recte, male facta; praeclara facta*, obok *praeclare facta*.

10. Rzeczowniki na *tor* i *trix* zakończone, a pochodzące od słów, oznaczają zawsze trwałe przymiot, stan, godność, zasługę: *Romulus conditor Romae*. Nie można ich przeto używać o jednorazowej czynności przemijającej; np.: wszyscy słuchacze, powie się: *omnes, qui audiunt*, a nie: *auditores*.

Jako bliższe określenie mogą te rzeczowniki przybierać przysłówki: *semper laudator, minime largitor dux*.

11. Niektóre rzeczowniki słowne zatrzymują rząd słowa: *Iustitia est obtemperatio scriptis legibus institutisque populorum* (por. §. 27. 1. d.).

12. Rzeczownik łączy się z rzeczownikiem zapomocą przyimka:

a) jeżeli oznacza przyjazne lub nieprzyjazne usposobienie: *amor erga parentes, odium in Romanos, miseratio adversus sontes*;

b) jeżeli jest rzeczownikiem słownym na *us, io* zakończonym: *adventus in Galliam, reditus in urbem, defectio a Romanis*;

c) jeżeli wyrażenie przyimkowe położone jest między rzeczownikiem a bliższem jego określeniem: *multae in Graecia urbes, omnes ante Socratem philosophi*;

d) jeżeli się oznacza pochodzenie, tworzywo lub tytuł dzieła: *homo de plebe, uxor ex Helvetiis, signa ex aere, liber de senectute*;

e) jeżeli przyimkiem jest *cum* lub *sine*: *homines cum gladiis, otium cum dignitate, homo sine re, sine spe*.

W innych wypadkach polskie określenia przyimkowe wyraża się w języku łacińskim:

a) przez *genet. obiectivus*: *laetitia victoriae* (por. §. 99);

b) przez przymiotniki: *Themistocles Atheniensis* (z Aten), *bellum Jugurthinum* (z Jugurta), *iter Brundisinum* (do Br.), *signum marmoreum* (z marmuru), *pugna Marathonia* (pod M.);

c) przez dodanie stosownego imiesłowu: *pugna ad Salamīna commissa* (pod S.), *clades apud Cannas accepta* (pod K.), *oratio pro Milone habita* (za M.), *Roma ad Tiberim sita* (nad T.);

d) przez zdania względne: *oratores, qui Ciceronis aetate fuerunt*, mowcy za czasów Cicerona; *pons, qui erat ad Genāvam; fossa, quae est ante urbem*.

13. Imiona własne nie przybierają przymiotników, oznaczających zaletę lub wadę, bezpośrednio, lecz tylko ze stosownem dopowiedzeniem: *vir, homo, gens, urbs* itd. lub z zaimkiem *ille*, np.: waleczny Scipio, *Scipio, vir fortissimus*; nader bogaty Korynt, *Corinthus, urbs opulentissima; fortissimus ille Hannibal*.

Uw. Bezpośrednio z imieniem własnem łączą się tylko: a) przymiotniki liczebne: *Corinthus sola, universa Graecia, omnis Gallia, cuncta Italia*; b) przymiotniki, oznaczające pochodzenie: *Pelopidas Thebanus*; c) przymiotniki, będące niejako stałymi przydomkami: *Alexander Magnus, doctus Hesiodus, Laelius sapiens, Catilina miser* (nędznik K.), *Sulla felix* itd.

P r z y m i o t n i k i.

§. 145.

1. Przymiotniki, określające miejsce lub czas (*primus, ultimus, postremus, extremus, summus, infimus, medius* itp.), oznaczają pewną część przedmiotu, jeżeli są położone przed rzeczownikiem.

W języku polskim tłómaczą się przez rzeczowniki lub przysłówki.

In summa arbore, na wierzchołku drzewa; *per mediam urbem*, przez środek miasta; *in imo mari*, na dnie morza; *extrema hieme*, przy końcu zimy; *primo vere*, na początku wiosny; *media aestate*, w połowie lata; *prima luce*, o świcie; *primo adventu*, zaraz za przybyciem.

2. Przymiotników używa się w języku łacińskim częstokroć w znaczeniu rzeczowników, np.:

a) we wszystkich przypadkach: *amicus, adversarius, aequalis, familiaris, propinquus, vicinus* itd. W tensam sposób używa się także imiesłowów: *nocens* winowajca, *sapiens* mędrzec, *dictum* słowo, *factum* czyn itd.

b) w rodzaju męskim liczby mnogiej na oznaczenie pewnej klasy osób: *boni patryoci, impröbi, nobiles, divites, Romani, Graeci*; podobnie: *docti, mortui, mei, tui, nostri* itd.

W *sing.* dodaje się *vir, homo* lub zaimek: *homo Romanus* Rzymianin, *Atheniensis quidam*.

c) w rodzaju nijakim liczby pojedynczej, aby oznaczyć pojęcia oderwane: *bonum* dobro, *malum* zło, *honestum* cnota itd.

Uw. Rzadko używa się *neutrum. singul.* na oznaczenie poszczególnych wypadków: *gratum facere*, przyjemność zrobić; *verum dicere*, mówić prawdę.

d) w rodzaju nijakim liczby mnogiej, szczególnie w *nominat.* i *accusat.*, aby oznaczyć zbiór poszczególnych rzeczy: *omnia praeclara rara*. Podobnie: *ea, haec* itd.

W języku polskim używamy wtedy rodzaju nijakiego w liczbie pojedynczej lub rzeczownika rzecz.

W przypadkach zawisłych dodaje się *res* dla uniknięcia dwuznaczności. Mówi się zatem: *omnia, omnium rerum, omnibus rebus*, lecz *in omnibus, quae*.

3. Przymiotnik częstokroć zastępuje miejsce *genetiwu* rzeczownika: *domus regia (= regis), discordia civilis, doctrina puerilis* itd.

Na odwrót używa się w łacinie *genet.* rzeczownika, gdy w polskim języku używamy takiego przymiotnika, którego w łacinie nie ma: powszechna radość *omnium gaudium*, cielesne bóleści *corporis dolores*, umysłowa ospałość *animi mollitia*, zatrudnienie naukowe *litterarum studium* itd.

§. 146.

Stopniowanie przymiotników.

Jak w polskim, tak i w łacińskim języku *comparativus* i *superlativus* mają znaczenie albo porównawcze albo bezwzględne.

1. *Comparativus* oznacza często przymiot, posiadany w większej mierze, niż się godzi, lub niż dzieć się zwykło.

W języku polskim tłómaczymy taki *comparat.* przez stopień pierwszy z przysłówkami: *zbyt, za, zanadto, nieco, trochę*.

Themistocles liberius vivebat. Senectus est natura loquacior. Romani grandiozem aetatem ad consulatum constituebant.

Uw. *Tosamo* wyraża niekiedy już *positivus: angustos fines habere*, mieć za ciasne granice; *lente agere*, zbyt powoli działać; *longum est*, byłoby za długo.

2. *Superlativus* często oznacza bardzo wysoki stopień przymiotu bez porównania z innym. W języku polskim używamy wtedy albo stopnia najwyższego albo stopnia równego jużto z przysłówkami: tak, bardzo, wielce, nader, arcy, wcale, jużto bez nich: *vir optimus*, mąż bardzo dobry; *vir clarissimus*, mąż sławny.

3. *Comparativus* wzmacnia się przez przysłówki: *multo* daleko (o wiele), *aliquanto* znacznie, *etiam* jeszcze; zniża się przez *paulo* nieco. *Superlat.* wzmacnia się przez przysłówki: *longe*, *vel*, *quam* jak, *unus (unus omnium)* bez porównania. *Dic etiam clarius. Inter Helvetios longe nobilissimus fuit Orgetōrix. Vel sapientissimus errare potest.*

Uw. Do *quam* dodać można *possum* albo *feri potest: Caesar quam maximis itineribus* (albo: *quam maximis itineribus potuit*) *ad hostem contendit.*

4. Jeżeli się porównywa dwa przymioty, wtedy kładzie się albo *magis* przed *positiwem* pierwszego przymiotnika (przysłówka) albo oba przymiotniki (przysłówki) w *comparat.*

Asia milites magis divites quam fortes reddidit. Aemilii contio fuit verior quam gratior populo (nie tak miła, jak prawdziwa). *Romani bella fortius semper quam felicius gesserunt.*

Z a i m k i.

§. 147.

Zaimki osobiste i dzierżawcze.

1. Zaimka osobistego trzeciej osoby niema w języku łacińskim; zastępuje się go przez *is*, *ea*, *id*.

2. Zaimki osobiste opuszcza się w *nominat.*, podobnie jak w języku polskim. Tylko wyjątkowo kładzie się je w *nominatiwie*:

a) jeżeli na nich spoczywa przycisk: *Ego scribo, tu legis*;

b) jeżeli mają obok siebie dopowiedzenie: *Ego, homo imperitus, sic iudico.*

3. Zaimki osobiste wzmacnia się dodaniem przysłówka *quidem*. Pierwsza osoba wzmacnia się także zapomocą *equidem*. Po pol-

sku: ja (ty itd.) z mojej (twojej itd.) strony, co do mnie, ja właśnie. *Oratorias exercitationes non tu quidem, ut spero, reliquisti, sed certe philosophiam illis anteposuisti.*

4. Zaimki dzierżawcze opuszcza się, jeżeli przynależność sama przez się jest widoczna, albo jeżeli okazuje się ze związku. *Flebat filius de morte patris.*

5. Znaczenie zaimka dzierżawczego wzmacnia się dodaniem *genetiwu* zaimka *ipse*: *mea ipsius cura*, moje własne staranie; *nostra ipsorum domus*, nasz własny dom.

§. 148.

Zaimki zwrotne.

1. Zaimek zwrotny *sui, sibi, se* i zwrotno-dzierżawczy *suus, sua, suum* odnosi się tylko do osoby trzeciej. W osobie pierwszej i drugiej zaimek zwrotny zastępuje się przez odpowiednie formy zaimka osobistego, zaimek zaś zwrotno-dzierżawczy przez odpowiednie formy zaimka dzierżawczego.

W języku polskim zaimki: siebie, sobie, się i swój, swoja, swoje, służą wszystkim trzem osobom obydwóch liczb.

2. Zaimków: *sui, sibi, se* i *suus, sua, suum*, używa się:

a) Jeżeli się odnoszą do podmiotu tego samego zdania, podobnie jak w języku polskim.

Jeżeli zaimek zwrotny nie należy do słowa określonego, lecz do innej części zdania, natenczas w języku polskim tłómaczy się częstokroć przez zaimek wskazujący: jego, jemu itd.

Fert sapiens sua bona secum. Fabius a me diligitur propter summam suam humanitatem. Alexander cum interemisset Clitum, familiarem suum, vix a se manus abstinuit. Pausanias consilia cum patriae tum sibi inimica capiebat. Homo placabilis facile ignoscit iniurias sibi illatas. C. Mucius Porsennam interficere proposita sibi morte conatus est. Senatui populus ipse regendi sui potestatem tradidit.

W zdaniach ściągniętych kładzie się *is*. *Dux eiusque comites fugerunt.*

Uw. 1. Zaimek *sui, sibi, se* odnosi się do imienia, położonego w przypadku zawisłym:

a) jeżeli ze słowem tworzy jedno pojęcie dla oznaczenia czynności z wrotnej, jak np. w wyrażeniach: *sibi persuadere, sibi temperare, se colligere, se recipere, secum reputare* itp. Język polski zga-

dza się w tym razie z językiem łacińskim. *Romani hostibus sui colligendi facultatem non relinquunt.*

b) jeżeli zależy od przyimków: *per, propter, erga.* W języku polskim kładziemy wtedy zaimki: jego, jemu itd. *Virtutem propter se expetimus. Huius diei vocem testem rei publicae relinquo meae perpetuae erga se voluntatis.*

Uw. 2. Zaimek *suus, a, um* odnosi się do imienia, położonego w przypadku zawisłym:

a) jeżeli ma dobitne znaczenie: własny, właściwy, stosowny, pomyślny, należny, przepisany itd. W tem znaczeniu *suus* łączy się często z zaimkiem *quisque.* *Hannibalem sui cives e civitate eiecerunt. Scipio Syracusanis suas res restituit. Cicero omnes honores suo anno cepit. Sui cuique mores fingunt fortunam.*

b) po przyimkach, oznaczających ściślejsze połączenie określenia przyimkowego z imieniem, położonem w przypadku zawisłym, np. *cum, ex, in, inter, intra.* W języku polskim kładzie się zaimek: jego, jej, ich. *Caesar Fabium cum sua (= Fabii) legione remittit in hiberna. Signum Iovis T. Flamininus ex sede sua sustulit. Num principes philosophorum coëgit in suis studiis obmutescere senectus?*

Uw. 3. Bez względu na przypadek imienia odnośnego używa się *suus* w znaczeniu rzeczownika: *sui* swoi, krewni, towarzysze, ziomkowie; *suum* i *sua* własność. *Caesar se ad suos recepit. Suum cuique tribue. Timoleon civibus veteribus sua restituit.* Tu należą wyrażenia: *amor sui, odium sui, fiducia sui* itp.

b) W składni *accusat. cum infinit.,* jeżeli zaimek odnosi się do podmiotu słowa rządzącego.

W języku polskim kładzie się wtedy zaimki: jego, jej, jemu itd.

Perfuga Fabricio est pollicitus se in Pyrrhi castra rediturum et eum veneno necaturum. Ariovistus dixit non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse. Ariovistus respondit non oportere sese a populo Romano in suo iure impediri.

W składni *accusat. cum infinit.* może zaimek zwrotny odnosić się także do podmiotu *infinit.;* stąd też znajdują się w niej czasem dwa zaimki zwrotne, do różnych odnoszące się imion. *Homërum Colophonii civem esse dicunt suum. Ariovistus ait neminem secum sine sua pernicie contendisse.*

Uw. Zaimek zwrotny odnosi się niekiedy do podmiotu nieoznaczonego. *Deforme est de se ipsum praedicare. Contentum suis rebus esse maximae sunt divitiae.*

c) W zdaniach zamiarowych, w pytaniach zawisłych i wszelkich zdaniach pobocznych, wyrażających myśl obcą (§. 112.), jeżeli zaimek odnosi się do podmiotu zdania głównego.

W języku polskim kładzie się: jego, jej, jemu itd.

Iugurtha milites obtestatur, uti memores pristinae virtutis sese regnumque suum ab Romanorum avaritia defendant. Catilina postulare a patribus coepit, ne quid de se temere crederent. Orator sagaciter pervestiget, quid sui cives cogitent. Themistocles quietem capere non poterat, quod se Miltiadis tropaea e somno excitarent. Fonteius in periculis eadem se solacia suis relinquere arbitrabatur, quae suus pater sibi reliquisset. Africanus si sua res ageretur, testimonium non diceret. Eumenes prius proelium commisit, quam milites sui scirent, cum quibus arma conferrent. Ariovistus cum legatos apud se in castris conspexisset, conclamavit, quid ad se venirent.

Zaimki zwrotne mogą w temsamem zdaniu odnosić się do różnych imion. *Romani legatos miserunt, qui a Prusia rege peterent, ne inimicissimum suum (ich wroga) secum (u siebie) haberet sibi (ale im) dederet.*

Uw. 1. W przeciwstawieniu zastępuje *ipse* miejsce zaimka zwrotnego, odnoszącego się do podmiotu zdania głównego. *Caesar ex militibus quaesivit, cur de sua (= militum) virtute aut de ipsius (= Caesaris) diligentia desperarent.*

Uw. 2. Zaimek zwrotny odnosi się niekiedy do logicznego podmiotu zdania. Może to mieć miejsce we wszystkich wypadkach, wyżej wymienionych.

Spes omnis consistebat Datami in se locique natura. Sapientiam nunquam sui paenitet. Iam inde ab initio spes Faustulo fuerat regiam stirpem apud se educari. A Caesare invitior, sibi ut sim legatus.

Uw. 3. Zamiast zaimka zwrotnego kładzie się odpowiedni przyrostek zaimka *is*:

a) jeżeli pisarz od siebie jakiś szczegół przytacza. *Pompeius ipse cunctae Italiae fidem eius imploranti signum dedit. Solo, quo tutior eius vita esset, furere se simulavit.*

b) dla uchylenia dwuznaczności, zwłaszcza w zdaniach, w których zaimki odnoszą się do różnych imion. *Deum agnoscis ex operibus eius. Helvetii persuadent finitimis, ut oppidis suis (= finitimorum) exustis una cum iis (= Helvetiis) proficiscantur.*

Uw. 4. W zdaniach pobocznych, wyrażonych przez *indicat.* znajduje się niekiedy zamiast zaimka *is* zaimek zwrotny, odnoszący się

do podmiotu zdania głównego. Wtenczas zdanie poboczne uważa się niejako za część zdania głównego. Zdarza się to prawie tylko w zdaniach względnych, służących do określenia lub opisanja jakiegoś rzeczownika. *Epaminondas ei, qui sibi ex lege praetor successerat (= successori suo), exercitum non tradidit.*

3. Stosunek wzajemnego oddziaływania, który w języku polskim oznacza się przez zaimek zwrotny, albo przez wyrazy: jeden — drugiego, albo przez zaimek zwrotny z przysłówkiem: nawzajem, wyraża się w języku łacińskim:

a) Przez *inter nos, inter vos, inter se*. *Cohortamur inter nos. Omnes Belgae inter se obsides dederunt. Res publica nos inter nos conciliat. Aristides et Themistocles obtrectarunt inter se.*

Uw. 1. Obok *inter nos, vos, se* opuszcza się zaimkowy przedmiot (*obiectum*) zdania, jeżeli jest *tensam*, co podmiot. Nie mówi się zatem: *se inter se amant, sibi inter se obtrectant*, lecz: *inter se amant, inter se obtrectant*.

Uw. 2. *Pueri se amant*, znaczy: każdy chłopiec kocha siebie samego; *pueri inter se amant*, znaczy: chłopcy kochają się nawzajem.

b) Przez powtórzenie tego samego wyrazu. *Cives civibus prodesse oportet. Manus manum lavat.*

c) Przez zaimki: *alius — alium, alter — alterum*. *Milites alius alium cohortati sunt. Homines ipsi inter se aliis alii prodesse possunt. Fratres alter alterum adiuvant.*

§. 149.

Zaimki wskazujące.

1. *Hic* ten, jest zaimkiem pierwszej osoby, tj. oznacza to wszystko, co dla mówiącego jest najbliższem pod względem miejsca, czasu i myśli; dlatego często ma znaczenie: mój, nasz, obecny, terażniejszy: *hic liber*, ta moja książka; *haec urbs*, nasze miasto; *haec tempora*, terażniejsze czasy; *hic*, mój klient; *hi*, sędziowie.

Z zaimkiem *hic* może łączyć się dla dobitności *meus, noster*.

2. *Iste* ten oto, jest zaimkiem drugiej osoby, tj. oznacza to wszystko, co dotyczy osoby drugiej; dlatego ma często to samo znaczenie, co *tuus* lub *vester*, z którym może się także łączyć: *iste liber* albo: *iste tuus liber; iste vester liber, perfer istam militiam*.

Zaimek *iste* używany bywa szczególnie o przeciwniku: *ista subsellia*, owe ławki, gdzie ty siedzisz; *exponam vobis, Qui-rītes, ex quibus generibus hominum istae copiae comparentur*.

Dlatego też często używa się tego zaimka o osobie lub rzeczy, o której się mówi z pogardą: *animi est ista mollitia, non virtus, paulisper inopiam ferre non posse*.

3. *Ille* tamten, ów, jest zaimkiem osoby trzeciej, tj. oznacza to wszystko, co odnosi się do osoby trzeciej, oddalonej od mówiącego; stąd przybiera niekiedy znaczenie: tamtejszy, ówczesny: *ille eius liber; mare illud*, morze (odległe lub wprzód wymienione); *tempora illa*, owe dawniejsze czasy.

Ille oznacza także coś powszechnie znanego, sławnego lub osławionego: *Socrates ille*, ów sławny Sokrates; *Medēa illa*, owa osławiona Medea; *praeclarum illud Solonis*, owo znane zdanie Solona.

Uw. 1. Następny, następujący, wyraża się przez *hic* (nigdy przez *sequens*): powiedział następujące słowa, w następujący sposób, *haec dixit, hoc modo dixit*. — *Ille* kładzie się tylko wtedy, jeżeli to, co następuje, jest znanem lub ważnem, albo jeżeli się je przeciwstawia temu, co poprzedza: *sed haec leviora, illa vero gravia et magna*.

Uw. 2. Jeżeli *hic* i *ille* wskazują na dwa poprzednio wymienione przedmioty, odnosi się *ille* do przedmiotu pierwszego, *hic* do drugiego: *Caesar beneficiis atque munificentia magnus habebatur, integritate vitae Cato. Ille mansuetudine et misericordia clarus factus, huic severitas dignitatem addiderat*.

Uw. 3. Różnica, podana między *hic, iste, ille*, dotyczy także pochodnych przysłówków: *hic, istic, illic* itd.

Uw. 4. *Ille quidem* (rzadziej *is quidem*) uwydatnia wyraz już w temsamem zdaniu wymieniony, przeciwstawiając go innemu. *P. Scipio non multum ille quidem dicebat, sed omnes sale facietisque superabat*.

4. *Is* albo wskazuje na zaimek *qui*: ten, który, albo odnosi się do czegoś wprzód wymienionego: on, tenże. W przypadkach zależnych zastępuje *is* miejsce zaimka osobistego osoby trzeciej i znaczy: jego, jemu itd. Od *hic, iste, ille* różni się tem, że wskazuje na przedmiot poprzedzający bez przycisku. *Ad eas res conficiendas Orgetörix deligitur. Is sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico* itd.

Is znaczy także częstokroć: taki. *Ego is sum, qui nihil unquam mea potius quam meorum civium causa fecerim*.

Uw. 1. Polskie: i to, a to, wyraża się przez *et is* (z przeczeniem *neque is*), *atque is*, *isque*, *et hic*, albo *et is quidem*, *et hic quidem*, albo przez *et*, *ac*, *atque*, jeżeli określa się bliżej imię: *Unam rem explicabo eamque maximam*, jedną rzecz wyjaśnię i to bardzo ważną.

W odniesieniu do słowa tłumaczy się i to, a to przez *idque*, *atque hoc*, *et quidem* (z przeczeniem *nec id*): *Crassum doctum hominem cognovi idque a puero*.

Uw. 2. Dla silniejszego uwydatnienia kładzie się często po imieniu bliższe opisanie przez *is qui*: *Strato, is qui physicus appellatur*.

Uw. 3. Przed zaimkiem względnym opuszcza się częstokroć *nominat.* zaimka *is*: *Semper in civitate, quibus opes nullae sunt, bonis invident*.

Niekiedy opuszcza się także inny przypadek: *Xerxes praemium proposuit, qui invenisset novam voluptatem*.

Opuszcza się również zaimek *is*, jeżeli ma być położony w tym samym przypadku, co wyraz poprzednio wymieniony, do którego się odnosi: *Deum colit, qui novit*, Boga czci, kto go zna. *Virtus conciliat amicitias et conservat*.

5. *Idem tensam*, *tenże*, kładzie się często, jeżeli o tym samym przedmiocie do pierwszego określenia dodaje się drugie, czy to zgodne, czy też przeciwne. W języku polskim wyrażamy to przez przysłówki: także, zarówno, oraz; ale, przeciwnie, a nadto. *Quidquid honestum est, idem est utile*, wszystko, co jest prawem, jest także użytecznem. *Quidam nimis magnum studium in res obscuras atque difficiles confērunt eademque non necessarias*.

Uw. 1. Jeżeli o dwóch przedmiotach to samo się orzeka, kładzie się *item*, również. *Aderat Romulus augur cum Remo fratre item augure*.

Uw. 2. *Idem* łączy się często z *hic* lub *ille*; w polskim języku tłumaczymy: właśnie *tensam*, albo: *tensam*. *Quod probat multitudo, hoc idem doctis probandum est*.

Uw. 3. Zamiast *idem qui* kładzie się w zdaniach porównawczych także *idem atque* (*idem ac*), a to wtedy, jeżeli oba człony mają to samo słowo: *Plato idem sensit, quod Pythagoras*, albo *atque Pythagoras*.

6. *Ipsa sam*, oznacza przeciwieństwo do kogoś innego; *sola sam* jeden, oznacza przeciwieństwo jednostki do więcej przedmiotów.

W polskim języku używamy różnych zwrotów na oddanie łacińskiego *ipse*: *Valvae se ipsae aperuerunt*, drzwi same się otworzyły; *natali ipso die*, właśnie w dzień urodzin (w sam dz.); *nunc ipsum*,

właśnie teraz; *tum ipsum* właśnie wtedy; *in praefatione ipsa*, zaraz w przedmowie; *triginta dies ipsi*, właśnie trzydzieści dni; *supra ipsum balneum*, tuż nad łaźnią; *plerosque ipsos noverat*, znał bardzo wielu osobiście.

Uw. 1. W polskim języku zaimek *sa m*, bez rzeczownika użyty, łączy się ze zaimkiem *on*, jego itd.; w łacinie kładzie się *ipse* samo bez drugiego zaimka: *quaero ex ipso*, pytam się jego samego. *Is ipse, hic ipse*, znaczy: właśnie on, właśnie ten; *ea ipsa hora*, właśnie o tej godzinie.

Uw. 2. Przypadek zaimka *ipse* stosuje się według przeciwieństwa, w myśli zawartego: *nosce te ipsum*, znaj siebie samego (najpierw, a potem drugich); *me ipse consolor*, sam siebie pocieszam (a nie kto inny); *me ipsum consolor*, samego siebie pocieszam (a nie drugich); *se ipse interfecit* (zabił się sam, a nie kto inny zabił go); *se ipsum interfecit* (zabił siebie samego, a nie kogo innego).

Jednakże z pewnem upodobaniem kładzie się *nominat.*: *Te consolor, cum ipse me non possim*. Tak mówi się zwyczajnie. *per me ipse, per se ipse. Per nos ipsi bellum gerimus*.

Uw. 3. W połączeniu ze zaimkami dzierżawczymi kładzie się *ipse* zwykle w *genetiwie*: *mea ipsius, nostra ipsorum opera*, za mojem własnem staraniem, za naszym własnem staraniem.

Jeżeli jednak zaimek dzierżawczy odnosi się do podmiotu, kładzie się *nominat.*: *meam ipse legem neglego; vestra ipsi virtute vicistis*.

§. 150.

Zaimki względne.

1. Imię, do którego odnosi się zaimek względny *qui, quae, quod*, kładzie się zwyczajnie w zdaniu rządzącem. Niekiedy jednak odmiennie od języka polskiego kładzie się takie imię w zdaniu względnem:

a) Jeżeli zdanie względne położone jest na pierwszym miejscu; wtedy w zdaniu głównem kładzie się najczęściej *is* albo dobitniej *hic*. *Quam quisque norit artem, in ea se exerceat. Qua nocte natus Alexander est, eadem Dianae Ephesiae templum deflagavit*.

b) Jeżeli rzeczownik, do którego się zdanie względne odnosi, jest dopowiedzeniem; w polskim języku dodajemy do zaimka słówko *to*, lub rzeczownik ów kładziemy przed zdaniem względnem. *Amanus Syriam a Cilicia dividit, qui mons* (która to góra, albo: góra, która) *erat hostium plenus. Callisthënem Alexander non tantum occidit, sed etiam torsit; quam crudelitatem sera paenitentia consecuta est*.

c) Jeżeli zapomocą zdania względnego ze słowem *sum* wyraża się polskie przysłowki: stosownie, zgodnie, podług: *quae est tua humanitas* (= *pro tua humanitate*), *aequo animo te moneri patieris*, stosownie do twego wykształcenia dasz się bez urazy napominać. *Qua est humanitate* (zgodnie z....) *Caesar, facile erit ab eo impetrare.*

d) *Superlativus* kładzie się często w zdaniu względnem: *Themistocles noctu de servis suis, quem habebat fidelissimum, ad Xerxem mittit*, T. w nocy najwierniejszego ze swych niewolników, którego miał, do X. wyprawia.

2. Jeżeli zaimek względny ma tensam przyimek, co imię, do którego się odnosi, można opuścić przyimek przed zaimkiem względnym. *Filius in eandem invidiam incidit, quam pater suus.*

3. Niektóre polskie imiesłowy i przymiotniki opisuje się w języku łacińskim zwyczajnie zdaniem względnem: tak zwany *qui vocatur, dicitur, quem dicunt, dicimus*; wyżej wspomniany *quem supra (ante) dixi (diximus), nominavi, memoravi*; pozorny *qui videtur, rzekomy qui putatur* itd. *Vestra, quae dicitur vita, mors est. Liber ille, qui inscribitur Laelius.*

4. Jeżeli dwa zdania względne równorzędne ze sobą się stykają, opuszcza się w łacinie zwyczajnie zaimek względny w zdaniu drugim, chociaż nawet jego przypadek jest odmienny od przypadku zaimka w zdaniu pierwszym. *Bocchus cum peditibus, quos Volux adduxerat neque in priore pugna affuerant, postremam aciem invadunt*, B. z jeźdźcami, których V. przyprowadził, a którzy nie byli w pierwszej walce, uderza na sztyk ostatni.

Zamiast zaimka względnego, można położyć w drugim zdaniu zaimek *is*. *Magnas opes habuit Viriathus, quem C. Laelius fregit ferocitatemque eius repressit* (= *cuiusque ferocitatem* itd.).

Uw. Zastępstwo to jest konieczne, jeżeli po zaimku względnym następuje *et* — *et*, *nec* — *nec*, *aut* — *aut*: *Omnes, qui nec extra urbem hanc vixerant nec eos aliqua barbaries infuscaverat, recte loquebantur.*

5. Język łaciński lubi ściśle łączyć zdania; używa zatem częstokroć zaimków względnych tam, gdzie w języku

polskim kładziemy zaimek wskazujący ze spójnikami: i, a, zatem, przeto, jednak itd.

Nihil est amabilius virtute, quam sequere, quaeso, studiose, niema nic kochania godniejszego nad cnotę; idź zatem za nią, proszę cię, gorliwie. Oculorum est in nobis sensus acerrimus, quibus (a jednak niemi) sapientiam non cernimus. Sua vitia insipientes in senectutem conferunt; quod (tego zaś) non faciebat Ennius.

Uw. 1. Zaimek względny przybiera częstokroć *quidem* dla silniejszego uwydatnienia: *Alcibiades ad Pharnabazum transiit, quem quidem magnopere sua cepit humanitate*, A. przeszedł do F., a pozyskał go wielce swą przystępnością.

Uw. 2. Zaimek względny, użyty zamiast wskazującego, nie przybiera *enim, autem, vero, igitur*. Tylko *tamen* można położyć w takim nawet wypadku: *Tua aetas incidit in bellum; quo tamen in bello tu magnam laudem consequere*.

6. Zaimek lub przysłówki względny zagaja często całkiem nowe zdanie. W polskim języku kładziemy wówczas zaimek lub przysłówki wskazujący. *Cimon decem annorum exsilio multatus est. Cuius facti celerius Athenienses quam ipsum paenituit.*

Szczególnie często zaczyna się nowe zdanie od *qua re, quam ob rem, quapropter, qua de causa, quocirca, quo facto, quo (quibus rebus) factum est, quae cum ita sint, qui cum, qui quoniam, qui quamquam, qui si* itd.

Uw. Podobnie łączy się *quod* ze spójnikami: *quod si, quod nisi, quod etsi, quod cum* itd. *Coluntur tyranni simulatione dumtaxat ad tempus. Quod si forte ceciderint, tum intellegitur, quam inopes fuerint amicorum.*

7. Jeżeli w zdanie względne jest wstawione inne zdanie poboczne, natenczas zaimek względny stosuje się w przypadku podług składni zdania wstawionego: *Thrasybulo corona a populo data est, quam quod amor civium non vis expresserat, nullam habuit invidiam*, lud nadał Trasybulowi wieniec, który nie wzbudzał zazdrości, ponieważ go miłość obywateli a nie przemoc wymogła (zam. *quae, quod eam* itd.).

8. W polskim języku kładziemy często w zdaniu względnem jaki zamiast który, w łacinie zaś kładziemy wtedy *qui*. W ogóle pamiętać należy, że *qualis, talis* tylko wtedy używać można, jeżeli chodzi o jakość i przymiot, a nie o proste opisanie lub określenie, które wyraża się zawsze przez *is, qui*.

§. 151.

Zaimki pytajne.

Quis, quid, mają rzeczowne znaczenie, tj. zaimkami tymi pytamy się o przedmiot; *qui, quae, quod* mają znaczenie przymiotne, tj. tymi zaimkami pytamy się o przymiot, o właściwość, odróżniającą jeden przedmiot od drugiego. *Quis est herus tuus*, kto jest twym panem? odpowiedź: *Cicero*. *Qui homo est herus tuus*, jakim człowiekiem jest twój pan? odpowiedź: *lenis* łagodny.

Uw. *Quis* używa się także w znaczeniu przymiotnem, jeżeli się pytamy o nazwę lub stan. *Quis philosophus?* W pytaniach zawisłych często *quis* kładzie się zamiast *qui*, a *qui* zamiast *quis*.

§. 152.

Zaimki nieokreślne.

1. Zaimki nieokreślne *quis, quid* (rzeczowne) i *qui, qua, (quae), quod* (przymiotne) kładzie się zawsze w zdaniu na drugim miejscu, zwłaszcza po spójnikach *si, nisi, ne, num, quo, quanto*.

Decrevit senatus, ut consul videret, ne quid res publica detrimenti caperet. Si qua erunt, doce me. Fieri potest, ut recte quis sentiat et id, quod sentit, polite elöqui non possit.

Uw. Po spójnikach *si, nisi, ne, num, quo, quanto*, można kłaść także *aliquis*: *Timebat Pompeius omnia, ne aliquid vos timeretis.*

2. Rzeczowne zaimki *aliquis, aliquid*, ktoś, coś, i przymiotne *aliquis, aliqua, aliquod*, jakiś, pozostawiają przedmiot w zupełnej niepewności, ale oznaczają zawsze jednostkę, wyjętą z ogółu. Zaimkowi *aliquis* jest przeciwne: nikt, albo: wszyscy, każdy.

Themistocles postulavit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Si quis rex, si qua civitas exterarum gentium, si qua natio fecisset aliquid in civem Romanum, nonne publice vindicaremus?

Uw. *Aliquis* w przeciwieństwie do „nieczego“ znaczy „wiele“, podobnie jak polskie „coś“. *Ego quoque sum aliquid*, ja także coś znacę; *in aliquo numero esse*; w przeciwstawieniu do „wszystkiego“ znaczy „mało“. Przy liczbach znaczy „coś, około“; *tres aliqui aut quattuor*, coś trzech czy czterech.

3. *Quispiam, quidpiam* ma podobne znaczenie, jak *aliquis*. Używa się szczególnie we zwrocie: *dicat, quaerat quispiam*, rzecze, zapyta ktoś. *Qui eorum cuiuspiam, qui una latrocinantur, furatur aliquid aut eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum*.

4. *Quisquam* ktoś, *quidquam (quicquam)* coś, rzeczowne, używane tylko w *singularis*, i *ullus* któryś, przymiotne, kładzie się w zdaniach zaprzeczonych lub mających znaczenie przeczące. Podobnie *usquam* gdzieś, *quoquam* dokądś, *unquam* kiedyś.

W polskim języku tłumaczymy w zdaniach wyraźnie zaprzeczonych *quisquam* przez nikt, *quidquam* nic, *ullus* żaden itd.

Iustitia nunquam nocet cuiquam. Veni Athenas neque me quisquam agnovit. Sine virtute neque amicitiam neque ullam rem exspectandam consequi possumus. An quisquam Socrate sapientior fuit? Sine ulla spe znaczy: bez żadnej nadziei; *non sine aliqua spe*, nie bez pewnej nadziei.

Uw. Po *ne* kładzie się zwyczajnie *quis, quid*. Kładzie się jednak także i *quisquam*. *Metellus edixit, ne quisquam in castris panem aut quem alium coctum cibum venderet*.

5. *Nemo* nikt, ma znaczenie rzeczowne, *nullus* żaden, ma znaczenie przymiotne. *Nemo dixit. Nulla res*.

Polskie żaden tłumaczy się przez *nemo (nec quisquam)* zawsze przy przymiotnikach, rzeczownie użytych, często przy rzeczownikach osobowych męskich. Mówi się zatem: *nemo mortalis, nemo doctus, nemo Romanus, nec quisquam Atheniensis*, a nawet *nemo civis, nemo poeta* itp. (= *nullus civis, nullus poeta* itp.). *Adhuc neminem cognovi poetam, qui sibi non optimus videretur*.

6. *Quidam, quaedam, quiddam i quoddam*, ktoś, pewien, jakiś. *Quidam i quaedam* używa się rzeczownie i przymiotnie; *quiddam* rzeczownie, *quoddam* przymiotnie. Zaimki te oznaczają przedmiot, którego dokładniej określić nie możemy lub nie chcemy. *Barbari quidam ferro decertare acerrime possunt. Ad quasdam res natura loci pertinet aliquid*.

Quidam służy często (zwłaszcza w połączeniu z *quasi*) do złagodzenia wyrażenia lub do określenia go tylko w przybliżeniu. W polskim języku kładziemy: niejako, że tak rzekę. *Omnes artes habent quoddam commune vinculum et quasi cognatione quadam inter se continentur*.

W połączeniu z imieniem własnym znaczy *quidam*: niejaki; *Gaius quidam*, niejaki G.

7. *Quisque, quaeque, quidque i quodque*, każdy dla siebie, opiera się zawsze o wyraz, po którym następuje. Używa się go:

a) Po zaimku zwrotnym *sui, sibi, se i suus*. *Sibi quisque proximus est*, każdy sobie jest najbliższym. *Sui cuique mores fingunt fortunam. Suo quisque metu pericula metitur*.

b) Po *superlatiwach* w liczbie pojedynczej: *optimus quisque*, każdy co najlepszy, właśnie najlepszy, *optimum quidque*. W *neutrum* kładzie się także *pluralis*: *optima quaeque* itd.

Quisque w połączeniu z dwoma *superlat.*, z których drugi należy do orzeczenia, tłumaczy się zwyczajnie przez: im kto — tem: *Optimus quisque maxime posteritati servit*, im kto lepszy, tem więcej służy potomności.

Zamiast powyższego zwrotu używa się także dwóch zdań:

α) *ut quisque — ita*, w obu członach *superlativus*: *ut quisque est vir optimus, ita difficillime alios improbos suspicatur*;

β) *quo — eo (hoc), quanto — tanto*, w obu członach *comparativus*: *quo quisque est sollertior et ingeniosior, hoc docet iracundius et laboriosius*.

c) Po liczebnikach porządkowych: *quinto quoque anno*, co pięć lat; *primo quoque tempore*, jak najrychlej.

Codziennie, *singulis diebus*; co dwa dni, *alternis diebus*.

d) Po zaimkach i przysłówkach względnych i pytajnych, tudzież po spójnikach. W polskim języku tłumaczmy wtedy *quisque* przez zaimek *kto*.

Magni interest, quos quisque audiat cotidie domi. Quid quisque viderit, dicat. Ut quisque me viderat, narrabat.

Uw. Tłumacząc *quisque* przez „każdy“, przenosimy ten zaimek do zdania głównego. *Quam quisque norit artem, in ea se exerceat*, każdy niech się ćwiczy w tej sztuce, którą pozna.

8. *Alius* inny; *alius — alius, alii — alii* znaczy: jeden — drugi, jedni — drudzy. *Alii gloriae serviunt, alii pecuniae*.

9. *Alter* znaczy: jeden z dwóch, drugi. *Alter consul. Alter Cicero*.

Alter — alter (także *unus — alter*), jeden — drugi, kładzie się, jeżeli jest mowa o dwóch osobach lub rzeczach: *consulum alter exercitum perdidit, alter vendidit*.

O dwóch stronniectwach używa się *alteri — alteri: alteri dimicant, alteri victorem timent.*

Jeżeli w obu członach jest *tosamo* orzeczenie, natenczas drugie *alius* lub *alter* stawia się obok pierwszego. Zestawienie to może mieć dwojakie znaczenie: 1. wzajemności: *alius alium amat*, jeden kocha drugiego, lub kochają się nawzajem (§. 148. 3.); 2. zwykle: jeden to — drugi owo. *Alius aliud probat*, jeden pochwała to, drugi owo. Podobnie: *aliter alii vivunt*, jedni żyją tak, drudzy owak; *aliis aliunde est periculum.*

10. *Uterque* znaczy: każdy z dwóch, *ambo* obaj razem.

Uterque kładzie się w liczbie mnogiej, jeżeli po obu stronach jest mnogość, np.: *Graeci et Romani — utrique*, ale *uterque populus, utraque urbs.*

Przysłówki.

§. 153.

Przysłówki miejsca, czasu, stopnia i sposobu.

1. Przysłówki względne miejsca *ubi, unde, quo* odnosić się mogą nie tylko do przysłówków wskazujących *ibi, inde, eo*, lecz także do zaimków wskazujących i rzeczowników, tak że *ubi = in quo (quibus)*, *unde = ex quo (quibus)*, *quo = in (ad) quem (quos)*.

Diodotus et domi nobilis et apud eos, quo se contulit, propter virtutem gratiosus fuit. Hiempsali immaturo et unde minime decuit, vita erepta est.

2. Przysłówki służą niekiedy do bliższego określenia rzeczowników. *Marcus rusticanus vir, sed plane vir* (lecz mąż co się zowie). Podobnie: *magis vir, vere Metellus, admodum senex, septimum consul* itp.

3. Przysłówki sposobu wyrażają czasem sąd o czynności. W języku polskim zamienia się je wtedy często na zdania. *Sapienter taces = sapienter facis, quod taces.*

4. Przysłówki: *hic* tu (= na tem miejscu), *huc* tu (= na to miejsce), *hinc* stąd, *nunc* teraz, *mox* zaraz, *adhuc* dotąd, odnoszą się do miejsca i czasu osoby mówiącej; przeto w opowiadaniu zastępują się przez: *ibi, eo, unde, tum, brevi, etiamtum.*

5. *Nē*, zaiste, kładzie się zwykle przed zaimkami osobistymi lub wskazującymi na czele następnika okresu warunko-

wego: *ne ego, ne tu, ne ille. Ne illi vehementer errant, si meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram.*

Equidem w istocie, zaiste, jest wzmocnione *quidem* (por. *nam i e-nim*); używa się w prozie klasycznej zamiast *ego quidem* dla uwydatnienia osoby pierwszej: *hoc admīror equidem.*

Fortasse może, łączy się zwykle z *indicatiwem*. *Forsitan* (= *fors sit an*) może, łączy się zwykle z *coniunct. praes.* lub *perf.*, wyrażając możność faktu. *Frater forsitan venerit.*

6. *Adeo* tak dalece, do tego stopnia, łączy się z przymiotnikami, przysłówkami i słowami. — *Tam* tak, tak bardzo, łączy się z przymiotnikami i przysłówkami; ze słowami tylko wtedy, jeśli mu odpowiada *quam*. — *Sic* tak, ma znaczenie wskazujące: *sic se res habet.* — *Ita* tak, w ten sposób, tak bardzo, o tyle, ma znaczenie określające lub ograniczające.

7. *Magnopĕre* wielce, *tantopĕre* tak dalece, *quantopĕre* jak dalece, łączy się tylko ze słowami. — *Valde* bardzo, łączy się z przymiotnikami, przysłówkami i słowami. — *Magis* bardziej, więcej, odpowiada na pytanie: jak bardzo? a łączy się z przymiotnikami i słowami. — *Plus* więcej, odpowiada na pytanie ile? jako podmiot lub przedmiot zdania, albo kładzie się przed liczebnikami.

8. Do wyliczania szeregu pojęć lub zdań służą: *primum, deinde, tum, denique*. Zamiast *deinde* może stać *tum* kilkakrotnie. Po *denique* następuje jeszcze niekiedy *postrĕmo*.

Denique zamyka częstokroć wyliczanie, przytaczając wyraz najważniejszy; znaczy wtedy: słowem. *Templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam ad exsilium et vastitatem vocas.*

§. 154.

Przeczenia.

1. *Non*, nie, zaprzecza całe zdanie lub jeden wyraz.

Jeżeli zaprzecza całe zdanie, kładzie się przed słowem określnem, a we formach złożonych przed słowem posiłkowym; jeżeli zaprzecza jeden wyraz, kładzie się przed tym wyrazem. *Homo imprōbus beatus non est. Urbs ab hostibus capta non est. Parta victoria conservandi sunt ii, qui non crudēles in bello fuerunt.*

Jeżeli w zdaniach przeciwstawnych orzeczenie pierwszego członu jest w drugim członie zaprzeczone, wtedy w języku polskim kładziemy samo przeczenie nie, w łacinie kładzie się przeczenie albo ze słowem, albo z przysłówkiem *item*: *Hoc Her-*

culi potuit fortasse contingere, nobis non potuit, albo: *nobis non item*, to mogło się udać może Herk., ale nie nam.

2. *Ne*, nie (*neve* i *nie*) jest przeczeniem woli, życzenia, zamiaru (zobacz §. 84. i nast.).

3. *Haud*, nie, zaprzecza jeden wyraz, lecz w dobrej prozie łączy się prawie tylko z przymiotnikami i przysłówkami: *haud mediocris, haud procul*; często ze *sane* i *ita*: *haud ita facilis*. Ze słowem łączy się rzadko, wyjąwszy *haud scio an*.

4. Zamiast *non* kładzie się niekiedy *nihil* w wzmocnionem znaczeniu: wcale nie, nic nie. *Beneficio isto nihil utor*.

5. Słabszem przeczeniem, aniżeli *nihil* i *haud*, jest *minus*; szczególnie w wyrażeniu *si minus* jeżeli nie, *sin minus* jeżeli zaś nie (*si non* bez słowa nie jest używane).

6. *Ne* — *quidem* znaczy: 1. ani nawet, 2. nawet nie. Między *ne* a *quidem* kładzie się wyraz, na którym spoczywa przycisk. *Ne patrem quidem venerabatur*.

7. W języku łacińskim zdanie przeczące może mieć tylko jedno przeczenie.

W języku polskim jedno zdanie częstokroć kilka zawiera przeczeń, gdyż po zaimkach i przysłówkach przeczących (nikt, nigdy itd.) kładziemy zawsze jeszcze przed słowem przeczenie (nie). Nadto wszystkie zaimki i przysłówki nieokreślne ze znaczeniem twierdzącem, np. ktoś, jakiś, kiedyś, gdzieś itp. zamieniamy w zdaniu przeczącem na odpowiednie wyrazy przeczące: nikt, żaden, nigdy, nigdzie itd. Stąd pochodzi, iż w zdaniach przeczących tłómaczymy *quisquam* (ktoś) przez *nikt*, *ullus* (jakiś) przez *żaden*, *unquam* (kiedyś) przez *nigdy*, *usquam* (gdzieś) przez *nigdzie* itd.

Tłómacząc tedy zdania polskie o kilku przeczeniach, kładziemy w łacinie tylko jedno przeczenie, a resztę przeczeń polskich wyrażamy przez odpowiednie wyrazy twierdzące, tj. nikt tłómaczy się przez *quisquam*, nie *quidquam*, żaden *ullus*, nigdy *unquam*, nigdzie *usquam* itd. A zatem:

Nie widziałem człowieka, *non vidi hominem*.

Żadnego człowieka nie widziałem, *nullum hominem vidi*.

Żadnego człowieka nigdy nie widziałem, *nullum hominem unquam vidi*.

Żaden żadnemu nigdy nic nie czyni, *nullus quidquam ulli unquam praestat*.

8. Dwa przeczenia w temsamem zdaniu znoszą się i wyrażają wzmocnione twierdzenie. Tak np. znaczy: *non ignoro*, wiem dobrze; *non nego*, przyznaję. *Qui mortem in malis ponit, non potest eam non timere.*

Uw. Przeczenia nie znoszą się, jeżeli drugie jest tylko dokładniejszym rozwinięciem pierwszego, np. gdy po *non*, *nemo*, *nullus* następuje *ne* — *quidem* albo *neque* — *neque*. *Non praetermittendum est ne id quidem*, także i tego pominąć nie można.

9. Wyrazy: *nemo*, *nihil*, *nullus*, *nunquam*, połączone z przeczeniem, mają albo częściowo albo całkowicie znaczenie twierdzące, stosownie do tego, czy przeczenie mieści się przed nimi lub po nich.

<i>non nemo</i> niejeden,	<i>nemo non</i> każdy,
<i>non nihil</i> nieco,	<i>nihil non</i> wszystko,
<i>non nulli</i> niektórzy,	<i>nullus non</i> każdy,
<i>non nunquam</i> niekiedy,	<i>nunquam non</i> zawsze.

10. I nie wyraża się w języku łacińskim przez *neque*; przez *et non* tylko wtedy, jeżeli przeczenie odnosi się do jednego wyrazu.

Podobnie mówi się:

<i>neque unquam</i> i nigdy,	zamiast <i>et nunquam</i> ,
<i>neque usquam</i> i nigdzie,	„ <i>et nusquam</i> ,
<i>neque ullus</i> i żaden,	„ <i>et nullus</i> ,
<i>neque quisquam</i> i nikt,	„ <i>et nemo</i> ,
<i>neque quidquam</i> i nic,	„ <i>et nihil</i> .

Przymki.

§. 155.

1. Przymki są dwojakie:

a) właściwe, których używać można jedynie w połączeniu z przypadkiem imienia, np. *in urbe*.

b) niewłaściwe, których używać można albo przysłówkowo, albo w połączeniu z przypadkiem imienia, np. *circa* naokoło, *circa urbem*.

2. O używaniu przymków w ogóle pamiętać należy:

a) Przymki łączą się tylko z wyrazami odmiennymi. Dlatego mówi się np.: *in perpetuum* na zawsze, a nie *in semper*.

b) Przyimka nie można kłaść przed drugim przyimkiem (podobnie w języku polskim); nie mówi się zatem: *sine a te data pecunia*, lecz *sine pecunia a te data*.

Wyjątek stanowią nazwy kalendarzowe; zobacz dodatek o kalendarzu.

c) Jeżeli jedno imię zawisłe jest od dwóch przyimków, natenczas powtarza się je przed każdym przyimkiem (podobnie w języku polskim), np.: za prawem i przeciw prawu, *pro lege et contra legem*, a nie *pro et contra legem*.

Uw. Imię tylko wtedy można położyć raz jeden po drugim przyimku, jeżeli oba przyimki rządzą tym samym przypadkiem: *intra et extra muros*; ale i wtedy mówi się zwyczajnie: *intra muros et extra muros*.

d) Tensam przyimek powtarza się przy dwóch imionach, jeżeli te imiona tworzą przeciwieństwo: *in bellicis et in civilibus officiis*. Jeżeli zaś oba imiona tworzą całość, kładzie się tylko raz przyimek: *ex feris et immanibus; a coetu hominum frequentiaque*.

Dlatego nie powtarza się przyimka przed dopowiedzeniem: *cum duobus ducibus, Pyrrho et Hannibale*; i przed zaimekiem względnym, jeżeli przyimek jest położony przed wyrazem, do którego się zaimek odnosi: *in eadem brevitae, qua illae bestiolae, reperiemur*.

§. 156.

I. Przyimki rządzące accusatiwem.

1. *Ad*, o miejscu: a) do: *venire ad aliquem*; b) przy, pod, w pobliżu: *ad portam* przy bramie, *ad Romam* pod Rzymem;

o czasie: a) do: *ad summam senectutem*, do najpóźniejszej starości; b) ku: *ad vesp̄erum*, ku wieczorowi; c) na: *ad horam*, na (oznaczoną) godzinę; *ad tempus* na jakiś czas, albo: na czas;

oliczbie: blisko, niespełna: *ad octingentos* blisko ośmiuset; przenośnie: a) stosownie do, według: *ad voluntatem* podług woli; b) na oznaczenie celu: na, ku: *ad memoriam sempiternam* ku wiecznej pamięci; c) co do, ze względu na: *ad severitatem lenius, ad communem salutem utilius*;

ad verbum dosłownie, *ad ultimum* nakoniec, *quid ad me?* co mię to obchodzi?

2. *Ante*, a) o miejscu: przed: *ante oculos* przed oczyma; *Hannibal ante portas* (przeciwnie *post*); b) o czasie: przed: *ante hos dies* przed tymi dniami; c) przenośnie o pierwszeństwie (tylko

u Liwiusa, Sallust. i późniejszych): *ante alios carissimus, ante omnia* przedewszystkiem; zamiast tego mówi Cicero: *imprimis, praecipue, maxime*.

3. *Apud*, o miejscu: a) u, przy (w czyimś domu); *apud Caesarem* u Cezara, *apud Romanos* u Rzymian; *apud Homerum* u Homera, w Homerze (albo *in Homeri carminibus*, ale nie *in Homero*); b) wobec, przed: *dicere apud (ad) iudices*, mówić przed sądem; c) rzadziej pod: *apud Mantinēam*.

Polskiego przy często nie można tłómaczyć przez *apud*: przy biesiadzie *in convivio*, przy grze *in ludo*; mieć przy sobie, *secum habere* itd.

4. *Adversus, adversum*, a) o miejscu: naprzeciw: *adversum montes consistere*, stanąć naprzeciw gór; b) przenośnie tak w przyjaznem, jak nieprzyjaznem znaczeniu: przeciwko, ku, względem: *iustitia adversum deos, odium adversum aliquem*.

5. *Circa*, a) o miejscu: koło, około: *circa casam* około chaty; b) o czasie (u późniejszych): *circa mediam noctem*, około północy;

circum, tylko o miejscu: *circum Capuam*, około K.;

circiter, o czasie: *circiter meridiem*, około południa; o liczbach: *circiter sescentos*, około sześćset.

Circum znaczy częstokroć to, co polskie: po w znaczeniu miejscowem tak na pytanie gdzie, jak na pytanie dokąd: *circum villas errare*, wałęsać się po dworach; *legatio circum insulas missa*, poselstwo po wyspach rozesłane.

6. *Cis, citra*, o miejscu: z tej strony: *cis Rhenum*, z tej strony Renu; *citra flumen Rubiconem*.

7. *Contra*, a) o miejscu: naprzeciw: *contra Galliam*, naprzeciw G.; *contra septentriones*, na północ; b) przenośnie: przeciw, wbrew, w znaczeniu nieprzyjaznem: *contra naturam*, przeciw, wbrew naturze; *contra populum Romanum coniurare*.

8. *Erga*, tylko przenośnie: ku, względem, w znaczeniu przyjaznem: *amor erga patrem*.

9. *Extra*, a) o miejscu: zewnątrz, poza, za: *extra urbem*, za miastem; b) rzadko przenośnie: oprócz, bez: *extra culpam*, bez winy.

10. *Infra*, a) o miejscu: poniżej: *infra pontem*, poniżej mostu; b) o czasie: *infra Homerum*, później od Homera; c) o pierwszeństwie: niżej: *res humanas infra se positas arbitrari*.

11. *Inter*, a) o miejscu: między: *inter urbem et Tiberim*; b) o czasie: między, podczas, wśród: *inter horam tertiam et quartam*; *inter noctem*, wśród nocy; c) przenośnie: między, przed: *inter omnes excellere*.

12. *Intra*, a) o miejscu: wśród, wewnątrz, między, na pytanie: gdzie? i dokąd? *intra parietes meos, intra multitudinem sagittas iacere*; b) o czasie: w przeciągu: *intra paucos dies*.

13. *Iuxta*, o miejscu: obok, tuż przy: *iuxta viam, murum*.

14. *Ob*, a) o miejscu: przed: tylko w wyrażeniu: *ob oculos versari*, stawać przed oczyma; b) o przyczynie: dla, z powodu: *ob eam rem, ob eam causam*, dla tej przyczyny.

15. *Penes* przy, w ręku, tylko przenośnie o władzy: *penes regem*, w ręku króla.

16. *Pōne* z tyłu, za, jest rzadko używane i tylko o miejscu: *pone tergum, pone castra*.

17. *Post* (przeciwnie *ante*), a) o miejscu: za: *post me*, za mną; *post tergum*, w tyle; b) o czasie: po: *aliquot post annos*; c) przenośnie o następstwie i godności: po: *secundus post Romulum; post Mercurium Apollinem colunt Germani*.

18. *Praeter*, a) o miejscu: mimo, obok: *praeter castra*, mimo obozu, obok obozu; *praeter oculos*; b) przenośnie: α) nad: *praeter modum*, nad miarę; *praeter ceteros*, nad resztę; β) oprócz, krom: *nemo praeter hunc*, nikt oprócz tego; γ) wbrew: *praeter consuetudinem*, wbrew zwyczajowi.

19. *Prope*, a) o miejscu: blisko: *prope ripam*, blisko brzegu; b) o czasie (rzadko): około: *prope Calendas Sextiles*; c) przenośnie: prawie do: *prope secessionem res venit*, doszło prawie do rokoszu.

20. *Propter*, a) o miejscu: blisko, przy: *propter Platonis statuum*; b) przenośnie o przyczynie lub powodzie: dla, z powodu, przez: *propter paupertatem*, dla, z powodu ubóstwa.

21. *Per*, a) o miejscu: przez, po: *per castra*, przez obóz; *per totam urbem*, po całym mieście; *per manus*, z rąk do rąk; b) o czasie: przez, podczas, o: *per idem tempus*, o tym samym czasie; *per decem annos, per concilium*; c) przenośnie: α) o osobach, uważanych za środek, narzędzie: przez, za pomocą, za pośrednictwem: *per legatos*, przez posły; β) o rzeczach wyraża sposób, w jaki się coś odbywa: *per iocum* w żarcie, *per litteras* listownie, *per speciem* pozornie itd.; γ) o powodzie: dla: *per metum* ze strachu, *per aetatem* dla wieku; δ) w zaklęciach: *per Iovem*, na Jowisza. *Per me licet*, nie mam nic przeciw temu; *si per vos licet*, jeżeli pozwalacie.

22. *Secundum*, a) o miejscu: wzdłuż: *secundum mare*, wzdłuż morza; b) o czasie: zaraz po: *secundum proelium*; c) przenośnie: α) stosownie do, podług: *secundum naturam vivere* (przec. *contra*); β) o następstwie: po: *vultus secundum vocem plurimum potest*.

23. *Supra* (przec. *infra*), a) o miejscu: powyżej, ponad: *supra lunam*, powyżej księżycy; b) o czasie: przed: *paulo supra hanc memoriam*, niedawno przed tym czasem; c) przenośnie o liczbach i mierze: nad: *supra milia viginti*, nad 20 tysięcy; *supra vires*, nad siły.

24. *Trans*, tylko o miejscu: z tamtej strony, za: *trans Rhenum*, za Renem, za Ren.

25. *Ultra*, a) o miejscu: za, po za: *ultra iuga Tauri*, za góry Tauru; b) przenośnie: nad: *ultra vires*, nad siły.

26. *Versus* (*versum*), o miejscu łączy się zwykle z przyimkiem *ad* lub *in*, wyjąwszy imiona miast: ku: *ad Oceanum versus*, ku Oceanowi; *in Italiam versus*, *Romam versus*.

§. 157.

II. Przyimki rządzące ablatiwem.

1. *A*, *ab*, *abs*, a) o miejscu oznacza rozłączenie, rozdział: od, z (z drugim przyp.): *a campo* z pola, *ab urbe* od miasta, *a tergo*, *a fronte*; b) o czasie: od: *ab urbe condita*, od założenia miasta; *a puero*, *a pueris* (jeżeli podmiot jest w *pluralis*); *ab itinere*, z drogi, niezwłocznie; c) przenośnie: α) o sprawcy lub przyczynie zwłaszcza przy słowach biernych i bierne znaczenie mających: od, przez, po: *urbs a Romulo condita*, *perire a morbo*, *ab armis cognoscere*; β) o pochodzeniu, zawodzie lub związku: *Belgae a Germanis orti*, *legati ab Ardęa*, *servus ab epistulis* sekretarz, *stare ab aliquo*, stać po czyjej stronie.

2. *Coram*, wobec, w przytomności; tylko o osobach: *coram genero*, w przytomności zięcia.

3. *Cum* oznacza połączenie, wspólność; a) o miejscu, o osobach, z (z przyp. szóstym) tak w znaczeniu przyjaznem, jak nieprzyjaznem: *consentire*, *pugnare* itd. *cum aliquo*; *facere cum aliquo*, trzymać z kimś; *habitare*, *cenare*, *esse cum aliquo*, u kogoś mieszkać itd.; *quid mihi tecum*, co mi do ciebie; b) o czasie: *cum prima luce*, ze świtem; c) o okolicznościach towarzyszących: *cum fide vivere*; *magna cum offensione*, ku wielkiej obrazie; d) o sukniach i o broni: *cum telis*, *cum tunica*.

Zapamiętać należy wyrażenia: *esse cum imperio*, *cum potestate*, dzierżyć władzę; *reputare cum animo suo*, *cogitare secum* rozmyśliwać.

4. *De*, a) o miejscu: z góry: *de muro* z muru; *de rostris* z mównicy; *de provincia decedere*; b) o czasie: *de nocte* w nocy; *de multa nocte* późno w nocy; c) przenośnie: α) o powodzie: *flere de morte*, płakać z powodu (nad) śmierci; *de te audivi*, słyszałem od ciebie; β) o, co do, co się tyczy: *triumphum agere de Gallis*;

de imperio dimicare; γ) podług, wskutek: *de amicorum sententia*, podług zdania przyjaciół; *de consilio meo*.

Zapamiętać należy: *de industria* umyślnie, *de integro* na nowo, *de (ex) improviso* niespodzianie.

5. *Ex, e, ex* (wewnątrz), ze środka; a) o miejscu: *e carcere*, *ex urbe*; *ex equo pugnare*, walczyć z konia, *ex vinculis dicere*, mówić w kajdanach (więzieniu); *pendere ex arbore*, wisieć na drzewie; *ex adverso* z przeciwka, *e regione alicuius* naprzeciw; b) o czasie: od: *ex quo* odkąd; *ex tempore* natychmiast, bez przygotowania; *diem ex die* z dnia na dzień; *ex consulatu* zaraz po złożeniu konsulatu; *ex itinere* w drodze, wśród drogi, marszu; c) przenośnie: α) o powodzie: *perire ex vulnere* zginąć z (wskutek) rany; *laborare ex pedibus* cierpieć na nogi; *audire ex aliquo* słyszeć od kogoś; β) o pochodzeniu: *e servo liber*; γ) o materji, z której się coś robi: *statua ex marmore* posąg z marmuru; δ) o całości, z której część się bierze: *unus e multis* jeden z wielu; ε) wskutek, podług, stosownie do: *ex edicto*; *e more* podług zwyczaju, *ex sententia* podług życzenia, *ex animo* ze serca.

Zapamiętać należy: *e re publica* z korzyścią dla rzeczypospolitej, *ex industria* umyślnie, *ex memoria* na pamięć, *e vestigio* natychmiast.

6. *Prae*, a) o miejscu: przed: *armentum prae se agere* pędzić przed sobą trzodę; b) przenośnie: α) przed: *prae se ferre aliquid*, popisywać się czemś; β) w porównaniu z: *prae nobis beatus* w porównaniu z nami szczęśliwy; γ) o przeszkodzie: dla, z powodu; *prae multitudine iaculorum* dla mnogości strzał; *prae gaudio* z radości.

7. *Pro*, a) o miejscu: przed, z przodu: *pro castris* przed obozem, *pro portis* przed bramami (tak, że bramy są w tyle; *ante portas* znaczy: przed bramami tak, że są z przodu); *pro contione* przed zgromadzeniem, na zgromadzeniu; b) przenośnie: α) za, w obronie, dla: *dimicare pro patria*, walczyć za ojczyznę; β) w zastępstwie: za, zamiast, jako: *legatus pro praetore*; *pro consule profectus est*, jako zastępca konsula; *Cato mihi unus est pro centum milibus*, K. starczy mi jeden za sto tysięcy; γ) o wynagrodzeniu, odwecie: za: *pro meritis gratiam ferre*; *ulcisci aliquem pro scelere*; δ) o stosunku: stosownie do, według: *pro dignitate laudare*, stosownie do godności; *pro rata parte* w należytych stosunku; *pro tua prudentia* stosownie do twej roztropności.

8. *Sine* bez (przeciwnie *cum*): *sine fine* bez końca; *sine querela* bez skargi.

9. *Tenus* aż do, o miejscu: *Tauro tenus* aż do Tauru. Podobnie: *hactenus* dotąd, o tyle; *quatenus* o ile.

§. 158.

III. Przyimki rządzące *accusat.* i *ablat.*

1. *In* z *accusat.* oznacza kierunek ku czemuś lub w coś na pytanie: dokąd? a) o miejscu: w, do, na: *in oppidum* do miasta lub w miasto; *in longitudinem* wzdłuż; b) o czasie: *in lucem* w dzień (za dnia), *in praesens* na teraz, *in omne tempus* po wszystkim czas; *in diem vivere* żyć z dnia na dzień; *in dies* albo *in singulos dies* codziennie; *indutiae in centum annos factae* rozejm na sto lat; c) przenośnie: α) o zmianie: *mutari in lapidem* przemienić się w kamień; β) o podziale: *Gallia divisa est in partes tres*, na trzy części; γ) o celu, przeznaczeniu: na: *in praesidium missa legio* na załogę; δ) o stosunku przyjaznym lub nieprzyjaznym: dla, ku, względem, przeciw: *amor, odium in aliquem*; *dicere in aliquem*, mówić na kogoś, przeciw komuś.

Tutaj należą zwroty: *mirum in modum* w dziwny sposób, *iurare in verba alicuius* przysięgać komuś na wierność, *in haec verba iurare* w tych słowach przysięgać, *in rem esse* być przydatnym.

In z *ablatiwem* na pytanie gdzie? a) o miejscu tak na powierzchni jak w wnętrzu: w, na: *in equo* znaczy: na koniu, albo w koniu; *in homine* na człowieku i w człowieku; b) o czasie tylko w pewnych razach: *bis in die* dwa razy na dzień, *ter in anno*; podobnie: *in proelio*, *in vita*; *in consulatu meo* za mego konsulatu; c) przenośnie: α) o osobach: *w, u, o*, osobliwie w pochwałach i naganach: *in hoc homine multa laudo*; *hoc in servo dici solet*, o niewolniku; β) o klasie lub mnogości, do której coś należy: między, pomiędzy: *in septem sapientibus esse*, należeć do siedmiu mędrców; przy słowach liczyć i poczytywać: *in magnis viris haberi*, być zaliczanym do wielkich ludzi.

Zapamiętać należy: *in tempore* we właściwym czasie, *in loco* w stosownym miejscu; *tempore*, także *tempori*, *temperi*, (*comparat. temperius*) wcześniej; *in tali*, *in hoc tempore*, wśród takich (przykrych) okoliczności.

Przestroga. Co do używania *accusat.* i *ablatiwu* z przyimkiem *in*, pamiętać należy, że:

a) po słowach znaczących: schodzić się, zgromadzać, jako to: *convenio, concurro, cogo, congręgo* itp. kładzie się *in* z *accusat.* *Caesar copias unum in locum coëgit*, C. zgromadził wojsko na jednym miejscu.

b) po słowach znaczących: postawić, położyć, stanąć, usiąść, wbijać, zanurzać (*pono, depōno, dispōno, loco, colloco, statuo, constituo, consisto, consīdo, defigo, demergo* itd.) kładzie się *in* z *ablat.* *Hannibal captivos in medio statuit. Captivus oculos in terra defixit.*

2. *Sub* z *accusat.*, *a*) o miejscu: pod (co): *sub iugum mittere*, posłać pod jarżmo; *sub moenia accedere*, *sub ictum venire*; *b*) o czasie: ku, pod: *sub lucem* ku dniowi, *sub noctem* pod noc; zaraz po: *sub haec dicta* zaraz po tych słowach; *c*) przenośnie: *sub potestate redigere*, podbić pod panowanie.

Sub z *ablat.*, *a*) o miejscu: pod (czemś): *sub terra habitare* mieszkać pod ziemią, *sub oculis esse* być pod oczyma; *b*) o czasie: podczas, wśród: *sub luce* za dnia, *sub rege* za króla; *c*) przenośnie: *sub ditione esse* zostawać pod władzą; *sub corona vendere* sprzedawać w niewolę.

Uw. Polskie pod na oznaczenie miejsca tłumaczy się często nie przez *sub*, lecz przez *ad* lub *apud*. (Por. §. 156. 1. i 3.)

3. *Subter*, pod, popod (co), jest w ogóle rzadkie i łączy się zwyczajnie z *accusat.* *a*) o miejscu: *subter mare* pod morze; *b*) przenośnie: *virtus omnia subter se habet*.

4. *Super* z *accusat.*, *a*) o miejscu: nad, na (co): *super aspidem assidere* sięść na tarczy; za, poza: *super ripas Tiberis effusus erat*, poza brzegi, *super Numidiam* za N.; *b*) przenośnie: wyżej, nad, oprócz: *super gratiam invidia facti est*; *novus super veterem luctus*.

Super z *ablat.*, *a*) o miejscu rzadkie: nad: *requiescere fronde super viridi*; *b*) przenośnie tosam, co *de*: o, względem: *hac super re scribam*.

Spójniki.

A. Spójniki współrzędne.

§. 159.

I. Spójniki spójne.

1. *Et*, *i*, *a*, tudzież, spaja dwa wyrazy lub dwa zdania równorzędne: *Cyrus et Darēus*. *Magnum et grave bellum*.

Niekiedy znaczy *et* tyle, co *etiam* (podobnie w języku polskim *i* = także), jednak w prozie klasycznej zazwyczaj tylko przed *zaimkami*: *et ego*, *et tu*, *et nos*, *et vos*, *et hic*, *et ille*, *et iste*, *et alius*, *i* po spójnikach: *sed*, *nam*, *ergo*.

2. *Que*, *i*, *a*, łączy pojęcia, tworzące całość; drugi człon jest uzupełnieniem lub rozszerzeniem pierwszego: *dies noctesque*, *terra marique*, *ferro ignique*, *se [suaque, domi militiaeque, senatus populusque Romanus]*.

3. *Atque* *i* *ac* (*ac* tylko przed spółgłoską), *i*, *a*, tudzież, dodaje do pierwszego pojęcia drugie do niego należące, zwykle

coś podobnego albo przeciwnego (= *que*); często oznacza stopniowanie lub przycisk spoczywający na drugim wyrazie: *res tanta atque tam atrox, cura atque labore; perfectus atque absolutus; oro atque obsecro; nobiles atque ignobiles.*

Atque (i *et*) zagaja często zdanie, potwierdzające to, co się w poprzednim zdaniu powiedziało; w języku polskim tłómaczymy: jakoż: *Romani metuebant, ne Pyrrhus urbem oppugnaret; atque processit ille usque ad Praeneste milliaris ab urbe octavo decimo.*

Uw. 1. Po zdaniu przeczącem kładzie się spójniki *et, que, atque* w znaczeniu spójnika *sed*. *Romani a Prusia petiverunt, ne inimicissimum suum secum haberet sibi que dederet.*

Uw. 2. Jeżeli jeden rzeczownik ma dwa przymiotniki, łączy się je zapomocą *et*, gdy ich stosunek do rzeczownika jest jednaki: *unus et perangustus aditus*, jeden, bardzo wąski przystęp. *Multus, plurimus, tot* łączą się także za pomocą *et* z drugim przymiotnikiem: *multi et graves dolores*, wiele ciężkich boleści. Spójnika nie kładzie się, jeżeli stosunek przymiotników do rzeczownika jest nierówny: *proelium equestre adversum* niepomysłna potyczka konna.

4. *Etiam*, także, i, jeszcze, nawet, uwydatnia lub stopniuje wyraz, do którego należy: *secundas etiam res pertimescebam* obawiałem się nawet szczęścia; *dic etiam clarius* mów jeszcze głośniej.

5. *Quoque*, także, i, dodaje coś równego: *reliquae quoque virtutes per se colendae sunt*, także inne cnoty dla nich samych cześć należy.

Różnica między *etiam* a *quoque*:

a) *etiam* kładzie się zwykle przed wyrazem, do którego należy; *quoque* stoi zawsze po wyrazie;

b) *etiam* może znaczyć: nawet; *quoque* nigdy nie ma tego znaczenia;

c) *etiam* odnosić się może także do całego zdania, *quoque* tylko do jednego wyrazu.

6. *Neque, nec*, znaczy: i nie, a nie = *et non*, łączy wyraz lub zdanie zaprzeczone z wyrazem lub zdaniem poprzedzającym; przeczenie w *neque* zawarte odnosi się zawsze do orzeczenia: *Vera non cernimus*, nie widzimy prawdy; *opinionem vulgi rapimus in errorem nec vera cernimus.*

Uw. 1. *Et non* i *ac non* kładzie się: 1. jeżeli przeczenie odnosi się do jednego wyrazu lub do jednej części zdania, albo

jeżeli zdanie przeczące przytacza się jako obce twierdzenie: *Ab hostibus constanter ac non timide (= fortiter) pugnatum est. Habebit igitur linguam deus et non loquetur.* W ostatnim wypadku kładzie się także *et nemo, et nihil*; 2. jeżeli *et non i ac non* mają znaczenie: a nie raczej: *Si quam Rubrius iniuriam suo nomine ac non impulsu tuo fecisset, de tui comitis iniuria questum ad te venisset.*

U w. 2. Na początku zdania używa się *neque* zamiast *non* w połączeniu z *vero, tamen, enim, igitur*; mówi się więc: *neque vero* (ale nie *neque autem*), *neque tamen, neque enim. Vehementer te admīror: neque enim quisquam te in summa sapientia modestior est.*

U w. 3. A nie tłumaczy się w ostrych przeciwstawieniach przez samo *non*: *Haec morum vitia sunt, non senectutis*, to są błędy obyczajów, a nie starości.

7. Język łaciński lubi połączenie dwóch wyrazów lub zdań uwydatniać w obu członach; dlatego też częstokroć w obu członach używa spójników. Zwyczajsze połączenia tego rodzaju są:

a) *et — et, i — i*, nie tylko — lecz także: *et mari et terra. Erant et virtute et studio pugnandi pares nostri.*

b) *Neque (nec) — neque (nec) ani — ani*: *neque poeta neque (nec) orator; nec prodesse nec delectare.*

c) *Et — neque, i — i* nie, *via et certa nec longa.*

d) *Neque — et, nie — i (a)*; w ten sposób łączą się tylko zdania. *Voluptates agricolarum nec ulla impediuntur senectute et mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere.*

e) *Cum — tum*, jak — tak, wprawdzie także — lecz szczególnie; przez to połączenie uwydatnia się część drugą: *multum cum in omnibus rebus, tum in re militari potest fortuna.*

f) *Modo — modo, nunc — nunc, simul — simul*, to — to, już to — już to: *modo ait, modo negat.*

g) *Tum — tum, to — to, raz — drugi raz*, oznacza czas odmienny obu czynności: *De immortalitate animi Socrates non tum hoc, tum illud, sed idem semper disputavit.*

h) *Non tam — quam*, nie tak — jak raczej: *Demosthenes in dicendo non tam dicax fuit, quam facetus.*

i) *Non modo (solum, tantum) — sed etiam* albo *verum etiam*, nie tylko — lecz także: *Non paranda solum sapientia, sed fruenda etiam est.*

Uw. 1. *Non solum (modo) — sed*, albo *sed potius*, znaczy: nie tylko — lecz owszem, raczej. *Pollio omnibus negotiis non interfuit solum, sed praefuit.*

Uw. 2. *Non modo — sed* znaczy także: nie powiem — lecz nawet (owszem). *Quae civitas est in Asia, quae non modo imperatoris aut legati, sed unius tribuni militum animos ac spiritus capere possit.* Można natomiast położyć: *non dicam* albo *non dicam — sed.*

k) *Non modo (solum) non — sed etiam*, nie tylko (że) nie, lecz nawet: *Dolor meus non modo non minuitur, sed etiam augetur.*

l) *Non modo non — sed ne... quidem*, nie tylko że nie — lecz ani nawet: *Non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat.*

Uw. Jeżeli oba człony mają wspólne orzeczenie, wtedy w pierwszym członie opuszcza się drugie *non*: *Assentatio non modo amico, sed ne libero quidem digna est.*

m) *Tam — quam, non minus — quam, non magis — quam*, znaczy: tak — jak, tyle — ile, równie — jak; w pierwszym połączeniu oba człony są jednakowo uwydatnione, w drugim połączeniu człon pierwszy, w trzecim człon drugi: *Liberi hominibus non magis cari esse debent, quam patria.*

8. Dwa pojęcia kładzie się w łacinie częstokroć bez spójnika, aby je oznaczyć jako całość. Połączenie takie zowie się *asyndeton*: *docti indocti, summi infimi, minima maxima* itd.

Uw. Bez spójnika kładzie się zazwyczaj imiona kolegów w godności: *Lucio Domitio Appio Claudio consulibus*; podobnie słowa we formule: *velitis iubeatis.*

9. Trzy lub więcej pojęć łączy się: a) wszystkie zapomocą spójników, co się *polysyndeton* nazywa: *magnifice et graviter et animose*; b) wszystkie bez *et* (*asyndeton*): *magnifice, graviter, animose*; c) ostatnie zapomocą *que*: *magnifice, graviter animoseque.*

10. Cztery pojęcia, bez spójników zestawione, tworzą zazwyczaj dwie pary: *patres lacrimas gaudium, querelas adulationem miscabant.*

Uw. 1. Spójniki opuszcza się zazwyczaj w żywym opowiadaniu: *adsunt, queruntur Siculi universi. Catilina abiit excessit, evasit erupit.*

Uw. 2. Bez spójnika kładzie się zwyczajnie: *reliqui, cetèri, alii* (rzadko *reliquique* itd.); zawsze mówi się: *postrèmo, denique; deinde* albo *et deinde.*

§. 160.

II. Spójniki rozłączne.

1. *Aut* albo dobitniej *aut* — *aut*, albo — albo, rozdziela wyrazy i zdania przeciwne albo istotnie różne: *Hic (aut) vincendum aut moriendum est*, tu wypada zwyciężyć albo zginać.

Aut w zdaniach przeczących prowadzi dalej przeczenie, znaczy więc *tosamo*, co *et* lub *neque*. *Themistoclem non deterruit Miltiädís calamitas aut (neque, et) Aristidís fuga*.

Zamiast *et neque* — *neque* kładzie się zwyczajnie *neque aut* — *aut*: *Constantis est nullo casu perturbari neque aut spe aut metu de suscepta sententia deterreri*. Równie tłómaczymy: jeszcze ani — ani przez: *nondum aut* — *aut*. *Nondum aut pulsus remorum exaudiebatur, aut promunturia classem aperiebant*. Podobnie: *nemo aut miles aut eques. Consciorum nemo aut latuit aut fugit*.

Uw. *Aut* na czele pytań, które się uzupełniają, albo wcale się nie tłómaczy albo czasem przez *i*. *Quo accedam? aut quos appellem?*

2. *Vel*, lub, czyli, *vel* — *vel*, albo — albo, czy — czy, oznacza mniej istotną różnicę pomiędzy dwoma wyrazami, albo pozostawia wolny wybór wyrażenia: *Oppidum vel urbs. Catilinam ex urbe vel eiecimus vel emisimus vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus*.

Uw. 1. Niekiedy *aut* lub *vel* prostuje wyraz poprzedni: albo raczej; w tym razie można położyć także: *vel dicam, vel potius, vel etiam, atque adeo. Homo minime malus vel potius optimus*.

Uw. 2. *Vel* w znaczeniu przysłówka tłómaczy się przez: 1. nawet, może: *vel famem fero; vel in primis*; 2. bez porównania przed *superlat.*: *vel optimus*; 3. już przed zaimkami: *vel ex hac re apparet*.

3. *Ve*, lub, czyli, łączy tylko poszczególne wyrazy, oznaczając, że różnica między jednym a drugim wyrazem jest obojętna. *Duabus tribusve horis nuntii venerunt. Timet, ne quid plus minusve, quam sit necesse, dicat*.

4. *Sive (seu)*, czyli, czy też, w dobrej prozie zwykle tylko w połączeniu: *sive (seu) potius*, oznacza różnicę co do wyrażenia, a nie co do istoty: *discessus sive potius fuga*.

Zwykle podwaja się: *sive* — *sive*, czy — czyto, bądźto — bądźto, rozłączając dwa poprzedniki warunkowe, któ-
Gramatyka łac. 11

rych wybór jest dla rzeczy obojętny: *Cretum leges, quas sive Iuppiter sive Minos sanxit, laboribus erudiunt iuventutem.*

Uw. W polskim języku ma partykuła czy dwojakie znaczenie: 1. pytajne: np. czy pójdziesz? 2. rozłączne: np. czy chcesz — czy nie chcesz. Pierwsze czy: tłumaczy się przez partykuły pytajne: *ne, num, nonne* (§. 116.), drugie czy w sposób wyżej podany.

§. 161.

III. Spójniki przeciwstawne.

1. *Autem*, zaś (na drugim miejscu), oznacza najslabsze przeciwstawienie i łączy tylko zdania. Szczególnie służy ono:

a) do dalszego opowiadania: *Pater, prout ipse amabat litteras, filium erudit. Erat autem in puero summa suavitas oris ac vocis.*

b) do wprowadzania zdań nawiasowych (*parenthesis*): *Foedera et leges, erant autem eae duodecim tabulae, conquiri iusserunt.*

2. *Sed (verum)*, ale, lecz, ogranicza sąd poprzedni, a jeżeli ten sąd jest przeczący wprowadza natomiast inny. *Alciades ingeniosus homo, sed in omni vita inconstans fuit. Oti fructus est non contentio animi, sed relaxatio.*

Uw. *Sed (verum)* stoi często na początku zdania, jeżeli się przerywa tok mowy i przechodzi do czegoś innego: *Ego a Quinto nostro dissentio. Sed ea, quae restant, audiamus.*

3. *Vero*, zaś, lecz (na drugim miejscu), potwierdza myśl poprzednią, przeciwstawiając jej często drugą ważniejszą: *haec sunt leviora, illa vero gravia et magna.*

4. *At*, ale, ależ, tymczasem, natomiast, przeciwstawia z przyciskiem jedną rzecz drugiej: *Brevis nobis vita data est, at memoria bene redditae vitae sempiterna.*

W opowiadaniu *at* wprowadza nowy, niespodziewany szczegół, albo czynność równocześnie gdzieindziej odbywającą się: *Nostri cedentes usque in castra insecuti sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesia processerant, maesti se in oppidum receperunt.*

Uw. *At* często wprowadza zarzut lub zbijanie zarzutu: *at memoria minuitur*, ależ zmniejsza się pamięć (taki zarzut robia). Tosamo znaczenie ma *at enim, sed enim*, ale.

5. *Atqui*, jednak, ale jednak, używa się:

a) przeciwstawiając twierdzeniu poprzedniemu twierdzenie drugie jako zarzut: *O rem, inquis, difficilem et inexplicabilem; atqui explicanda est.*

b) w drugim członie wniosku: *omnes quadrupedes bestiae rapaces carne vescuntur; atqui nulla bestia ruminans carne vescitur: ergo nulla bestia ruminans rapax est.*

6. *Tamen*, jednak, przecież, wszelako, oznacza najczęściej przeciwstawienie do poprzednika przyzwalającego: *Quamvis sit magna exspectatio, tamen ea vinces.*

Złożone: *sed tamen, verum tamen*, jednak; *neque tamen* (§. 159. 6. uw. 2.) jednak nie; *attamen* atoli.

Uw. W polskim języku mówimy zazwyczaj: ponieważ jednak, jeżeli jednak, aby jednak, gdy jednak; język łaciński przedstawia *sed* i *tamen* do zdania głównego: *tamen cum, tamen si, tamen ut, tamen postquam.*

7. Spójnikom przeciwstawnym odpowiada częstokroć w zdaniu poprzedzającym *quidem*. Partykuła ta uwydatnia lub ścięśnia pojęcie, do którego jest przydana; w polskim języku tłumaczymy ją przez *wprawdzie, właśnie, przynajmniej*; częstokroć wcale się jej nie tłumaczy. *Plurima quidem proferre possumus, sed modus adhibendus est.*

8. W krótkich przeciwstawieniach opuszcza się spójnik przeciwstawny, co sprawia tem silniejsze wrażenie (przeciwstawne *asyndeton*): *Horum ego cogitationem non vereor, impetum pertimesco.*

§. 162.

IV. Spójniki wnioskujące.

1. *Itaque*, zatem, przeto (co innego *itaque* — i tak), przytacza skutek rzeczywisty. *Phocionem nemo ausus est liber sepelire. Itaque a servis sepultus est.*

2. *Ergo*, a więc, wprowadza wniosek logiczny: *Omnes homines mortales sunt. Gaius autem homo est. Ergo Gaius mortalis est.*

3. *Igitur*, więc, tedy, używa się także we wnioskach: *E Lacedaemoniis unus, cum Perses hostis in colloquio dixisset glorians: solem prae iaculorum multitudine et sagittarum non videbitis: in umbra igitur, inquit, pugnabimus.*

W opowiadaniu służy *igitur* do nawiązania przerwane go wątku opowiadania: *Fuisti igitur apud Laecam illa nocte.*

W pytaniach oznacza *igitur* niechęć lub powątpiewanie: *Haec igitur est tua disciplina?*

4. *Proinde*, przeto, służy do zachęty i napomnienia. *Proinde fac animum fortem habeas.*

5. Inne partykuły wnioskujące są: *ideo, idcirco, propterea; et ideo, ideoque, et idcirco, et ob eam causam, nec ideo, nec idcirco;* zwroty względne: *quare, quamobrem, quocirca, quapropter.*

Nie mówi się: *et igitur, atque igitur, igiturque, nec igitur,* lecz: *et ideo, ideoque, nec ideo.*

Cicero kładzie *igitur* zawsze na drugim lub dalszem miejscu, *itaque* prawie zawsze na pierwszym; Livius i późniejsi pisarze kładą często *igitur* na miejscu pierwszym, *itaque* na drugim.

§. 163.

V. Spójniki przyczynowe.

Nam, albowiem, kładzie się na początku zdania; *enim*, bowiem, kładzie się po jednym lub kilku wyrazach.

Nam jest silniejsze od *enim*, zresztą obydwą te spójniki uzasadniają lub objaśniają myśl poprzedzającą. *Decorum ab honesto non potest separari. Nam, et quod decet, honestum est, et quod honestum est, decet. Communis utilitatis derelictio contra naturam est; est enim iniusta.*

Uw. 1. Do ściślejszego połączenia zdań używa się: *namque* zam. *nam*, *etenim* zam. *enim*, które zwykle kładzie się na początku zdania. Jeżeli przyczyna zawiera zarazem przeciwstawienie, używa się *atenim, sed enim*: ale właśnie, ale jużci.

Uw. 2. Do spójników przyczynowych współrzędnych zaliczyć można przysłówki: *nimirum (ne mirum sit)* widocznie, *nempe* mianowicie, naturalnie, to jest, *scilicet* rozumie się, *videlicet* oczywiście. *Scilicet* i *videlicet* używane są często w ironii. *Homo videlicet timidus et permodestus* (o Katilinie).

Polskie: mianowicie, to jest, przed dopowiedzeniem zwyczajnie nie tłumaczy się. *Duo fortissimi viri, Hannibal et Scipio.*

B. Spójniki podrzędne podane są w §. 92. i nast.

Szyk wyrazów.

§. 164.

Co do szyku wyrazów język łaciński ma wielką swobodę.

Szyk wyrazów jest albo prosty, albo przestawny.

1. Szyk prosty polega na tem, że podmiot stoi na pierwszym miejscu w zdaniu, orzeczenie na ostatniem; dodatki objaśniające orzeczenie poprzedzają orzeczenie. (Inaczej w języku polskim.)

Bezpośrednio przed orzeczeniem kładzie się przysłowki, przed nimi przedmiot bliższy, przed przedmiotem bliższym przedmiot dalszy, a przed nim określenie miejsca, czasu i przyczyny.

Uw. W zdaniach pytajnych na pierwszym miejscu kładzie się pytajne wyrazy i to, co do nich należy; w zdaniach pobocznych na pierwszym miejscu kładzie się zaimek, przysłówki lub spójnik.

2. Szyk prosty właściwy jest stylowi historycznemu. W szyku tym orzeczenie, stojące na ostatniem miejscu, ma główny przycisk.

Uw. *Inquit* samo lub z podmiotem, który kładzie się po *inquit*, wstawia się pomiędzy wyrazy przytaczane.

3. Szyk przestawny polega na tem, że wyraz jakiś kładzie się w innem, a nie tem miejscu, które mu się w szyku prostym przynależy. *Sua vitia insipientes in senectutem conferunt.*

Szyk przestawny wtedy zachodzi, jeżeli na jakiś wyraz pada przycisk, albo jeżeli orzeczenie imienne ma bliższe określenie: *Sueborum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium.*

4. Podmiot i orzeczenie. Zwyczajnie kładzie się podmiot na pierwszym miejscu, orzeczenie na ostatniem. Od tego odstępuje się niekiedy i kładzie się:

a) orzeczenie na pierwszym miejscu, przez co się je uwydatnia: *Dicebat melius, quam scripsit Hortensius.*

b) podmiot jako najważniejszą część kładzie się na miejscu ostatniem: *Appellata est ex viro virtus; viri autem propria est maxime fortitudo.*

c) podmiot i orzeczenie przemieniają swe miejsca, przez co oba są uwydatnione: *Iacet corpus dormientis, ut mortui; viget autem et vivit animus.*

W orzeczeniu złożonem (§. 4. 2., 3.) kładzie się słowo zwykle na drugim miejscu: *bellum ortum est, mediocritas optima est, haec vita mors est.*

5. Przydawkę i dopowiedzenie kładzie się po wyrazie, do którego należą. Dlatego też imię własne kładzie się na pierwszym miejscu: *animus aeger semper errat. Cicero consul.*

Jeżeli jednak przydawka lub dopowiedzenie mają ważniejsze znaczenie, lub jeżeli są przeciwstawione pojęciu drugiemu, natenczas kładzie się je na pierwszym miejscu przed rzeczownikiem. *Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Hamilcar.*

Uw. 1. Zawsze mówi się: *urbs Roma*; wyrazy: *tragoedia, fabula, comoedia, ludi*, kładzie się zawsze przed imieniem własnym; *imperator* w znaczeniu cesarz kładzie się przed imieniem własnym, w znaczeniu wódz po imieniu.

Uw. 2. Zaimki wskazujące, podobnie jak *totus, multi, pauci*, i liczebniki główne, kładzie się zwykle przed rzeczownikiem.

Uw. 3. Zaimek *ille* w znaczeniu ów sławny, osławiony (§. 149. 3.) kładzie się po wyrazie: *Cato ille sapiens.*

Uw. 4. Zaimki względne i pytajne kładzie się zwykle na pierwszym miejscu; niekiedy jednak kładzie się je po jednym lub kilku uwydatnionych wyrazach, jednak nigdy po słowie. *Romam quae apportata sunt, videmus.*

Uw. 5. W niektórych stałych nazwach kładzie się przydawkę stale po rzeczowniku: *civis Romanus, pontifex maximus, flamen Dialis, dii immortales, genus humanum, ius civile, res familiaris, aes alienum* itd.

6. *Genetivus*, zawisły od rzeczownika, następuje po rzeczowniku, takż *genetivus* i *ablativus qualitatis* i wyrażenia przyimkowe: *fanum Neptuni, homo magni ingenii, homo magna industria, homo de plebe, amor erga patriam.*

Można jednak z powodów powyżej podanych te przypadki położyć także przed rzeczownikiem: *Themistocles omnium civium nomina perceperat*.

Uw. W niektórych stałych nazwach ma *genetivus* stałe miejsce przed rzeczownikiem lub po rzeczowniku: *magister equitum*, *tribunus plebis*, *tribunus militum*; przeciwnie: *senatus auctoritas*, *senatus consultum*, *plebis scitum*.

7. Między przymiotnik a rzeczownik wstawia się zwykle *genetivus* lub przyimkowe dopełnienie: *optima vivendi ratio*, *pro tuis summis in rem publicam meritis*. Mówi się jednak także: *in omni varietate rerum mearum*.

8. Przeczenia poprzedzają zawsze orzeczenie lub wyraz, do którego należą.

Pamiętać jednak należy:

a) jeżeli orzeczenie składa się z *possum* i z *infiniit.*, natenczas miejsce, które zajmuje przeczenie, wpływa na myśl stanowczo: *facere non possum*, nie mogę zrobić; *non facere possum*, mogę nie zrobić;

b) po *nemo est qui*, *quis est qui?* itp. kładzie się przeczenie zaraz po zaimku względnym;

c) *non*, odnoszące się do myśli całego zdania, kładzie się przed wszystkimi wyrazami, zawierającymi twierdzenie: *Non continuo, si me in grege sicariorum contuli, sum sicarius*.

d) Jeżeli po słowach mówić, mniemać następuje w języku polskim zdanie przeczące, to w języku łacińskim przeczenie zazwyczaj kładzie się przed owemi słowami, przyczem zamiast *non dico* kładzie się *nego*. *Stoici negant quicquam esse bonum*, stoicy mówią, że niema nic dobrego. *Non sum is, qui non existimem admonendos duces esse*.

9. Dodatki, objaśniające przymiotnik lub imiesłów, kładzie się przed nimi, chyba że pewne powody wymagają szyku przestawnego: *gloriae cupidus*, *honore dignus*, *ab hoste victus* itd. Jeżeli z przymiotnikiem lub imiesłowem połączony jest rzeczownik, dodatki owe kładzie się zwykle we środku: *locus mihi invisus*, *homo omnibus virtutibus ornatus*, *tua erga me humanitas*.

10. Między przyimek a należący doń przymiotnik, imiesłów lub *gerundium*, można wstawić przysłówek lub inne określenie: *ad bene beateque vivendum*; *in bella gerentibus*; *ad beneficiis obstringendos homines*.

11. Przyimki kładzie się przed wyrazem, do którego należą. Wyjątek stanowią: *tenus* i *cum* w *mecum*, *tecum*, *secum*, *nobiscum*, *vobiscum*.

Uw. 1. Przed przyimkami jednozgóskowymi kładzie się często przymiotnik, liczebnik lub zaimek (wyjąwszy *suus*): *mirum in modum*, *magno in honore*, *magna cum auctoritate*.

Uw. 2. Niektóre przyimki kładzie się niekiedy po *qui* i *hic*, co się *anastrophe* nazywa: *quos inter*, *quem contra*, *hunc post*; *res, qua de agitur*.

Uw. 3. Jeżeli zdanie zaczyna się słowem *est* lub *sunt*, natenczas zaraz po niem kładziemy *enim*, *autem*, *igitur*; jeżeli zaś inny wyraz zagaja zdanie, wtedy *est*, *sunt*, kładzie się na drugim miejscu, a owe spójniki następują dopiero po słowie: *verius est igitur illud*; *quae est igitur eius oratio? magna est enim vis humanitatis*.

§. 165.

12. Każdy wyraz w zdaniu można położyć na pierwszym miejscu dla nadania mu dobitności. Taki wyraz można nawet położyć przed pytajnikiem, zaimkiem względnym lub spójnikiem.

Latius patet illius sceleris contagio, quam quisquam putat. Hoc loco libet interponere, nimia fiducia quantae calamitati soleat esse. Iter erat per Sequanos angustum et difficile, vix qua singuli carri ducerentur.

Każdy wyraz w zdaniu można położyć na ostatniem miejscu dla nadania mu dobitności. *Sequimur igitur hoc quidem tempore Stoicos. Gallia est omnis divisa in partes tres.*

Można i dwa wyrazy w ten sposób uwydatnić, że jeden z nich kładzie się na początku, a drugi na końcu zdania. *Maxime et gloria paritur et gratia defensionibus.*

Uw. 1. Dwa wyrazy, należące nawzajem do siebie, uwydatnić można tylko w ten sposób, że pomiędzy nie wstawia się wyrazy mniej ważne. Tak wstawia się między rzeczownik a przymiotnik orzeczenie, a między *accusat. cum infinit.* słowo rządzące. *De accipiendis clam nocte in urbem regibus. Themistoclem constat cum prudentia tum etiam eloquentia praestitisse.*

Podobnie rozdziela się rzeczownik od przymiotnika przez rzeczownik rządzący: *magno vir ingenio*; albo wstawia się tylko podmiot, albo tylko jakąś część orzeczenia, szczególnie zaimek: *Hic me dolor angit. Magna nuper laetitia affectus sum.*

Uw. 2. Niekiedy dzieli się nawet wyraz złożony przez wstawienie wyrazu krótkiego: *Quale id cunque est*.

Czasem oddziela się w ten sposób przyimek od zależnego przypadku: *Post vero Sullae victoriam*. Szczególnie przyimek *per* oddziela się zaimkami od *accusat.* w prośbach i zaklęciach: *Per ego te deos oro*.

13. Wyraz, należący wspólnie do dwóch innych wyrazów, połączonych spójnikami współrzędnymi, kładzie się albo przed oboma, albo po obu wyrazach. Niekiedy jednak dla uwydatnienia obu części kładzie się wyraz taki w środku. Szyk powyższy przybierać mogą:

a) przymiotnik lub *genet.*, należący do dwóch rzeczowników: *appetitio et declinatio naturalis*, albo: *naturalis appetitio et declinatio*, albo: *appetitio naturalis et declinatio*.

b) rzeczownik z dwoma przymiotnikami, albo z dwoma *genet.*: *vir iustus ac bonus*, albo: *iustus ac bonus vir*, albo: *iustus vir ac bonus*.

c) słowo z dwoma określeniami: *fuse ac libere disputare*, albo *fuse disputare ac libere*; *hominum mens discendo alitur et cogitando*.

d) podmiot lub przedmiot z dwoma słowami: *oppida, in quibus consistere praetores et conventus agere solent*.

Zestawienie. Chiasmus. Anaphora.

§. 166.

1. Wyrazy, mające równe, pokrewne lub przeciwne znaczenie, zestawia się razem. *Homines hominum causa generati sunt. Contra vim et metum suis se armis quaeque bestia defendit. Uter utrimque exiit exercitus. Mortali immortalitatem non arbitrator contemnendam*.

2. Jeżeli cztery wyrazy tworzą dwie pary przeciwieństw, wtedy chcąc przeciwieństwo silnie uwydatnić, ustawia się je tak, iż szyk pary pierwszej przeciwny jest szykowi pary drugiej (*ab — ba*). Szyk taki zowiemy szykiem krzyżowym, *chiasmus*.

Fragile corpus animus sempiternus movet. Ratio nostra consentit, pugnat oratio. Leges supplicio improbos afficiunt, defendunt ac tuentur bonos.

3. Tensam szyk wyrazów w dwóch parach przeciwieństw nazywamy *anaphora* (*ab — ab*); jest ona przeciwieństwem *chiasmu*.

Superavi dignitate Catilinam, gratia Albam. Ausi sunt transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum.

Uw. Niekiedy *chiasmus* i *anaphora* są połączone: *Luget senatus, maeret equester ordo, tota civitas confecta senio est.*

Szyk zdań w okresie.

§. 167.

1. Zdanie złożone nazywa się okresem, jeżeli części jego są tak ustawione, iż myśl staje się całkiem zrozumiałą dopiero przy końcu całości. Okresy tworzy się w dwojaki sposób: 1. zdanie poboczne wstawia się w zdanie główne; 2. zdanie poboczne stawia się przed zdaniem głównym, tak że okres składa się z poprzednika i następnika.

Okres rozszerza się przez to, że kilka zdań pobocznych poprzedza lub następuje po zdaniu głównym.

2. Jeżeli zdanie poboczne nie ma żadnego wyrazu wspólnego ze zdaniem głównym, natenczas

a) zdanie poboczne kładzie się po zdaniu głównym; albo

b) zdanie poboczne kładzie się przed zdaniem głównym; albo

c) zdanie poboczne wstawia się w zdanie główne; albo nareszcie

d) zdanie główne wstawia się w zdanie poboczne.

Metuo, ne haec res fiat, albo: ne haec res fiat, metuo, albo: haec res metuo, ne fiat. Stoicorum non ignoro, quam sit subtile disserendi genus. Nunc ego mea video, quid intersit.

W polskim języku są wprawdzie możliwe wszystkie cztery połączenia; gdy atoli nie lubimy rozdrabniać zdań, a w okresach dążymy przede wszystkim do przejrzystości, przeto najczęstsze jest połączenie pod a) wykazane.

Uw. Połączenia zdań pod d) używa się szczególnie wtedy, jeżeli zdanie poboczne jest pytaniem zawisłym: *In oratoribus Graecis, admirabile est, quantum inter omnes unus excellat.*

3. Jeżeli zdanie główne i zdanie poboczne mają jakiś wyraz wspólny, kładzie się go na czele okresu i stosuje do składni zdania głównego, przyczem zachodzić mogą połączenia pod a) i pod c) podane.

W języku polskim części wspólne obu zdań kładziemy w tem zdaniu, które zajmuje pierwsze miejsce, a jeżeli niem jest zdanie poboczne, w zdaniu głównym kładziemy zazwyczaj odpowiednie zaimki.

L. Manlio, cum dictator fuisset, M. Pomponius diem dixit. Stultitia, etsi adepta est, quod concupivit, nunquam se tamen satis consecutam putat.

4. Dwa zdania poboczne pierwszorzędne, zawisłe od jednego zdania głównego, można oba położyć przed zdaniem głównym.

W języku polskim kładziemy wtedy zdanie główne we środku, albo na początku, a na trzecim miejscu tylko wtedy, jeżeli zdania poboczne są jednorodne. Łączymy je wtenczas spójnikami: *i, a*, których się nie tłómaczy.

Cur nolint, etiamsi taceant, satis dicunt. Cum hostium copiae non longe absunt, etiamsi irruptio nulla facta est, tamen pascua relinquuntur. Verres quid Milesiis lanae publicae abstulerit, tametsi dici cum vere tum graviter potest, tamen dicere praetermittam. Quod ubi accepit Hannibal, ne tempori deesset, dat signum ad traiciendum.

5. Zdanie poboczne drugorzędne kładzie się: a) po zdaniu pobocznem pierwszorzędnym; b) wstawia się w jego środek; c) kładzie się przed zdaniem pobocznem pierwszorzędnym. Szyk pod c) wymieniony przybierają szczególnie zdania pytajne zawisłe, zdania względne i zdania zamiarowe.

W polskim języku zwykłym jest szyk pod a) i c) podany.

Quid autem agatur, cum aperuero, facile erit statuere, quam sententiam dicatis, po polsku: gdy okażę, o co się rozchodzi, łatwo będzie postanowić, jakie macie wyrzec zdanie. *Frater tuus quanti me faciat semperque fecerit, esse hominem, qui ignoret, puto neminem. Veritus es, nisi istam artem oratione exaggerasses, ne operam perdidisses.*

6. Zdania wzajemnie względne (*is — qui, talis — qualis, tantus — quantus, tum — cum, ita — ut*) lubi język łaciński kłaść przed zdaniami głównymi.

W języku polskim zdanie poboczne kładzie się zwykle po zdaniu rządzącem.

Antonius Caesare interfecto, qualem eum in nos esse voluit, talis ipse in ceteros existit. In ceteris rebus, cum venit calamitas, tum detrimentum percipitur. Caesar hortatur, cuius imperatoris ductu novem annis rem publicam felicissime gesserint plurimaque secunda proelia fecerint, ut eius existimationem dignitatemque ab inimicis defendant.

7. Imiesłowy zajmują w okresie to samo miejsce, co zdania poboczne, z których skrócenia powstały. Szczególnie *ablativus absolutus* używa się często w okresach w połączeniu ze zdaniami spójnikowymi albo z innymi imiesłowami.

Hannibal multis hominibus iumentisque foede amissis, cum tandem de paludibus emersisset, ubi primum in sicco potuit, castra locat. Caesar primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut aequato omnium periculo spem fugae tolleret, cohortatus suos proelium commisit.

§. 168.

8. W budowie obszerniejszych okresów należy baczyć: 1. ażeby zdania poboczne i imiesłowy zajmowały miejsce, przypadające im ze związku myśli; 2. ażeby między członami okresu była pewna równowaga co do długości, mianowicie: ażeby następnik nie był zanadto krótki; 3. ażeby unikać zbyt wielkiej jednostajności w obu członach; 4. ażeby pomimo rozciągłości i zdań przeplatanych budowa była prosta i przejrzysta.

Budowa okresów jest różna, stosownie do różnych rodzajów stylu. Styl krasomowczy skłania się więcej do okresu o poprzedniku i następniku; styl historyczny wstawia chętnie zdania poboczne w główne i używa przeważnie imiesłowów.

Hac nuntiata clade cum per dies multos in tanto pavore fuisset civitas, ut tabernis clausis velut nocturna solitudine per urbem acta senatus aedilibus negotium daret, ut urbem circumirent aperirique tabernas et maestitiae publicae speciem urbi demi iuberent (poprzednik): tum Tib. Sempronius senatum habuit consolatusque patres est et adhortatus, ne qui Cannensi ruinae non succubuissent, ad minores calamitates animos submitterent (następnik).

Ut saepe homines aegri morbo gravi, cum aestu febrique iacantur, si aquam gelidam biberunt, primo relevari videntur, deinde multo gravius vehementiusque afflicantur: sic hic morbus, qui est

in re publica, relevatus istius poena, vehementius vivis reliquis ingravescet.

9. Stosowny szyk wyrazów i zręczne spojenie poszczególnych zdań w okresie sprawia, że w wygłoszeniu i w czytaniu słyszymy pewne odmierzone podnoszenie i zniżanie głosu, które nazywają krasomowczym rytmem, *numerus*. Nie polega on atoli na używaniu pewnych miar wierszowych i stóp, lecz na tem, że po pewnym ważnym wyrazie, który, położony na miejscu wydatnem, ma na sobie przycisk, następować zwykła jakaś liczba wyrazów mniej znaczących, które zamyka znowu wyraz wybitniejszy.

Uw. 1. Używanie wiersza w prozie uważają styliści za błąd, dlatego też unikano starannie hexametrycznego zakończenia: *esse videtur*.

Uw. 2. Na początku zdania znajdują się niekiedy wiersze: *Facturusne operae pretium sim. Urbem Romam a principio reges habuere*.

Uw. 3. Równie unikano rozziwów (*hiatus*), tj. zetknięcia się długich samogłosek na końcu jednego a na początku drugiego wyrazu; gdy tymczasem zetknięcie się samogłoski długiej i krótkiej, lub dwu krótkich, jest dozwolone.

Uw. 4. Niemniej niemiły jest w łacinie przykry zbieg spółgłosek, powtarzanie tejsamej litery lub zgłoski, nareszcie zakończenie zdania jednozgłoskowym wyrazem bez szczególnego celu.

Figury i tropy.

§. 169.

A. Figury.

Figurą nazywamy niezwykły szyk lub niezwykle połączenie kilku wyrazów. Najczęściej używane figury są:

1. *Elipsa* (ἔλλειψις, *omissio*), tj. opuszczenie wyrazu niezbędnego do zupełnego zrozumienia zdania. Najczęściej opuszcza się:

a) Wyrazy *filius, filia, uxor* przy *genet.* imion własnych: *Faustus Sullae, Terentia Ciceronis (uxor)*.

b) *Aedes* i *templum* obok imienia bóstwa, położonego z przyimkiem: *habitabat rex ad Iovis Statoris*.

c) *Tempus: ex eo, ex illo; — pars: tertia, decima; — aqua: frigida, calida; — castra: hiberna, aestiva; — manus: dextra* itd.

d) Słowa:

α) *Est* i *sunt* jako słowa posiłkowe opuszcza się często w krótkich twierdzeniach i w przysłowiach; podobnie w różnym opowiadaniu i w żywych pytaniach: *Summum ius summa iniuria. Quot homines, tot sententiae. Quid dulcius quam habere, quicum omnia audeas loqui?*

β) *Inquam, aio* opuszcza się często, zwłaszcza przy zmianie osoby mówiącej: *tum ille, hic ego, huic ego*.

γ) W mowie potocznej i w listach opuszcza się także niekiedy słowo. *Cicero Attico salutem (dicit). Sed ad ista alias (scribam), nunc Lucilium audiamus*.

δ) Pytajny zaimek *quid?* znajduje się często bez słowa:

1. jako żywa zapowiedź pytania następnego; w polskim języku: a, cóż? jakto? *Quid? illum armorum officinam equid recordaris?* Podobnie: *quid vero? quid igitur? quid ergo? quid enim?*

2. ze względu na zdanie poprzedzające: *quid ita?* dlaczego? *quid tandem?* dlaczego tedy? przyczem domyslać się należy słowa ze zdania poprzedzającego: *Accusatis Sex. Roscium. Quid ita? Quia de manibus vestris effugit?*

3. *quid postea? quid tum?* przyczem należy się domyślać słowa *sequitur*;

4. *quid, quod a že? quid si, a jeżeli?* (= *quid dicam quod, quid dicam, si*): *Quid, quod salus sociorum summum in periculum vocatur?*

5. *quid multa? quid plura?* (podobnie: *ne multa, ne plura*) z domyślnem *dicam*: słowem;

6. po *quid* z *nominat.* domyślać się należy *facit (faciunt)*: *quid poëtae? nonne post mortem nobilitari volunt*, a poeci? alboż nie...; po *quid* z *accusat.* domyśla się *commemoro* albo *dicam*: *sed quid poëtas? opifices post mortem nobilitari volunt.*

ε) *Facio* opuszcza się w krótkich zdaniach, wydających sąd o czyichś czynnościach: *Nihil per vim unquam Clodius, omnia per vim Milo.*

ζ) *Pertinet* opuszcza się w wyrażeniach: *nihil ad me*, to mnie nie tyczy; *quid hoc ad Epicurum? nihil ad rem. Quorsum haec?* do czego to zmierza?

2. *Pleonazm* (πλεονασμός), tj. umieszczenie wyrazu, bez którego myśl zdania byłaby także zupełną. Najważniejsze pleonazmy są:

a) W zdaniu względnem powtarza się rzeczownik, położony w zdaniu głównem: *erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent.* Najczęściej powtarza się *dies*: *dies nullus erat, quo die non melius scirem, Romae quid ageretur.* Zwykle mówi się: *pridie eius diei, postridie eius diei.*

b) Przysłówki *potius* i *magis* kładzie się często zbytecznie przy *malo* i *praestat* i przy *comparatiwie*. *Siculi ab omnibus se desertos potius quam abs te defensos esse malunt.*

c) Przysłówki *rursus* i *retro* kładzie się przed słowami, złożonemi z *re*, a *ante* i *prius* przed słowami, złożonemi z *prae* i *ante*: *rursus restituere proelium, retro repetere; ante praeoccupare, prius praecipere.*

d) *Sic, ita, id, hoc, illud* kładzie się często zbytecznie przed słowem jako zapowiedź tego zdania, które ma nastąpić po słowie: *Sic a maioribus suis acceperant tanta populi Romani esse beneficia, ut etiam iniurias nostrorum hominum perferendas putarent.*

e) Po słowach, znaczących: myśleć, mniemać, sądzić, kładzie się w zdaniu pobocznem słowo *existimare, putare*, chociaż już w zdaniu głównem było słowo podobnego znaczenia. *Cogitate nunc, quid ex ceteris locis exportatum putetis*, zamiast: *quid exportatum sit.*

f) *Videri* kładzie się często zbyt często. *Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate et sententia dicendum esse videatur*. Właściwym to używanie jest szczególnie Ciceronowi *).

3. *Anakolutya* (ἀνακλίτουλον), tj. zboczenie od rozpoczętej składni zdania.

Si, ut Graeci dicunt, omnes aut Graios esse aut barbaros, vereor, ne Romulus barbarorum rex fuerit, zamiast: *si, ut Gr. dicunt, omnes aut Grai sunt aut barbari* itd.

Osobliwym rodzajem anakolutyi jest *attractio*, tj. przedstawienie wyrazu ze zdania pobocznego do zdania głównego, przyczem ów wyraz stosuje się do składni zdania głównego. *Nosti Marcellum, quam tardus sit*, zamiast: *Nosti, quam tardus sit M.*

4. *Brachylogia* (βραχυλογία) jest to ściąganie lub skrócenie zdań. Najzwyklejszą formą brachylogii jest *syllipsis* (σύλληψις), polegająca na tem, że wspólne orzeczenie dwóch zdań kładzie się tylko w jednym zdaniu, a w drugim się domyśla. *Beate vivere alii in alio, vos in voluptate ponitis*, zam. *alii in alio ponunt, vos* itd.

Bardzo często potrzeba z wyrazu przeczącego domyślać się wyrazu twierdzącego: (*nego — dico, veto — iubeo, nolo — volo, nemo — quivis* itd.). *Stoici negant bonum quidquam esse nisi honestum, virtutem autem ad beate vivendum se ipsa esse contentam* (roz. *dicunt*).

5. *Zeugma* (ζεύγμα) jest to połączenie syntaktyczne dwóch imion z jednym słowem, które pod względem swego znaczenia tylko do jednego z imion jest całkowicie stosowne. *In Iugurtha tantus dolus erat, ut pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur*.

6. *Hysteron proteron* (ὕστερον πρότερον) jest to umieszczenie na pierwszym miejscu wyrazu, który dopiero na drugim miejscu stać powinien. *Moriamur et in media arma ruamus*.

*) Od pleonazmu odróżnić należy tautologią, tj. oznaczenie tegosamego pojęcia dwoma wyrazami, mającymi to samo znaczenie, np.: *rursus denuo, statim continuo; tum deinde, deinde postea; clam furtim; novus rursus de integro labor*. Tautologia jest zawsze błędem stylistycznym.

7. *Enallage* (ἐναλλαγή) jest to zamiana α) dwóch części mowy: *serus in caelum redeas* (zam. *sero*); β) dwóch form tej samej części mowy, np. wyrazu oderwanego zam. zmysłowego: *coniugium* zam. *coniux*; albo wyrazu pojedynczego zam. złożonego: *vertere* zam. *evertere*; albo wyrazu pierwotnego zam. pochodnego: *pellere foras* zam. *pulsare*; γ) dwóch przypadków: *dare classibus austros* zam. *classes austris*.

8. *Hypallage* (ὑπαλλαγή), jest to przemiana zawisłości wyrazów; częstą jest zwłaszcza tak zwana *hypallage adiectivi*, tj. zgoda przymiotnika z rzeczownikiem rządzącym, a nie z przypadkiem zawisłym, do którego właściwie przymiotnik należy. *Membrorum collectio dispersa* zam. *membrorum dispersorum collectio*.

9. *Hyphen* (ὑφ' ἔν), połączenie przysłówka z rzeczownikiem w jedno pojęcie złożone: *quaeris, quid cogitem de obviam itione*. *Ignari sumus ante malorum* (por. greckie τὰ πρὶν κακὰ).

10. *Synësis* (σύνεσις) *constructio ad sensum*, zob. §. 5.

11. *Hendiädys* czyli *Hendiadyoin* (ἐν διὰ δυοῖν), użycie dwóch pojęć pojedynczych zamiast pojęcia złożonego: *Patëris libamus et auro* zam. *pateris aureis*; *natura et ingenium*, wrodzone zdolności.

Tutaj zaliczyć należy tę właściwość języka łacińskiego, że używa częstokroć dwóch słów równoznacznych na oznaczenie całkowitego spełnienia czynności: *coniunguntur et conflunt*, całkiem się spływają; *adiungi et contineri* ściśle być połączonym; *relinquere et deserere*; *fundere et fugare*; *obsecrare et obtestari*.

12. *Prolepsis* (πρόληψις, *anticipatio*) jest to określenie, wyrażające skutek czynności w orzeczeniu zawartej. *Orpheus saxa sequentia duxit*.

13. *Anaphora* i *Chiasmus* zob. §. 166.

14. *Epanaphöra* (ἐπαναφορά, *repetitio*), powtórzenie tego samego wyrazu na początku kilku zdań lub części zdań, po sobie następujących. *Nihilne te nocturnum praesidium Palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt?*

15. *Epiphöra* (ἐπιφορά, *conversio*), powtórzenie tego samego wyrazu na końcu kilku zdań lub części zdań, po sobie

następujących. *Doletis tres exercitus populi Romani interfectos: interfecit Antonius; desideratis clarissimos cives: eos quoque eripuit Antonius; auctoritas huius ordinis afflicta est: afflixit Antonius.*

16. *Symploce* (συμπλοκή, *complexio*), połączenie epanafory i epifory: *Qui sunt, qui foedera saepe ruperunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui crudele bellum in Italia gesserunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui Italiam deformaverunt? Carthaginienses.*

17. *Epanalepsis* (ἐπανάληψις, *geminatio*), powtórzenie bezpośrednio tegosamego wyrazu: *Fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus.*

18. *Climax* (κλίμαξ, *gradatio*), stopniowanie od pojęcia niższego do wyższego, albo od wyrazu słabszego do silniejszego (*gradatio a minore ad maius*), lub odwrotnie (*gradatio a maiore ad minus*), przyczem niekiedy w każdym członie następnym powtarza się wyraz członu poprzedniego. *Abiit, excessit, evasit, erupit. In urbe luxuries creatur, ex luxuria existat avaritia necesse est, ex avaritia erumpat audacia.*

19. *Traductio* jest to powtórzenie tegosamego wyrazu w innej formie lub w innym znaczeniu. *Ut tum ad senem senex de senectute, sic hoc libro ad amicum amicissimus scripsi de amicitia.*

20. *Paronomasia* (παρονομασία, *annominatio*) polega na użyciu podobnie brzmiących wyrazów o różnym znaczeniu. *Omnia praeclara rara. Quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset.*

(21. *Asyndeton* §. 159. 8.; *polysyndeton* §. 159. 9.

22. *Aposiopēsis* (ἀποσιώπησις, *reticentia*), umilknięcie, jest to nagłe urwanie zdania. *Quos ego...! sed motos praestat componere fluctus.*

23. *Apostrophe* (ἀποστροφή, *allocutio*), przemawianie do osób nieobecnych lub do istot nieżywotnych. *Vos iam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, implōro atque testor, vosque Albanorum obrūtae arae.*

24. *Prosopopoeia* (προσωποποιία, *personificatio*), wprowadzanie mowy istot nieżywotnych. *Patria tecum, Catilina, sic agit et quodammodo tacita loquitur: Nullum aliquot iam annis facinus exstitit nisi per te, nullum flagitium sine te.*

25. Wykrzyknienie (ἐκφώνησις, *exclamatio*) służy do wydatnienia ważności rzeczy lub silnego wzruszenia. *O tempora, o mores! senatus haec intellegit, consul videt; hic tamen vivit!*

Pokrewną z wykrzyknieniem figurą jest zaklęcie (*obsecratio*): *Per ego te deos oro.*

26. Pytanie (*interrogatio*, ἐρώτημα) kładzie się zamiast twierdzenia lub przeczenia; na pytanie takie nie oczekuje się odpowiedzi (por. §. 114. 4.). *Quis hoc crediderit? (= nemo hoc credit). Quid est praestantius bonitate et beneficentia?*

27. Powątpiewanie (*dubitatio*, ἀπορία) oznacza umyślne wahanie się, co naprzód powiedzieć, lub jak rzecz jakąś najstosowniej nazwać wypada; ma zazwyczaj formę pytania. *Quid primum querar? aut unde potissimum, iudices, ordiar? aut quod aut a quibus auxilium petam? deorumne immortalium, populine Romani, vestramne, qui summam potestatem habetis, fidem implōrem?*

28. *Antithēsis* (ἀντιθέσις, *contrarium*), przeciwstawienie wyrazów lub myśli przeciwnych. *Brevis a natura nobis vita data est, at memoria bene redditae vitae sempiterna.*

29. *Oxymōron* (ὀξύμωρον, dowcipna niedorzeczność), jest to ściśle połączenie pojęć sprzecznych. *Summum ius summa iniuria. Concordia discors. Cum tacent, clamant.*

30. *Paradoxon* (παράδοξον, niespodzianka), wyprowadza po dłuższem naprężeniu uwagi wniosek, na który słuchacze nie są przygotowani. *Hoc dico, inquit, te esse e municipio. — Fateor et addo etiam, ex eo municipio, unde iterum iam salus huic urbi imperioque missa est.*

31. *Distributio* (διάρεσις, μερισμός), rozłożenie pojęcia głównego na części. *Omnem de re publica curam, cogitationem de dicenda in senatu sententia, commentationem causarum abieci* (myśl: usunąłem się od wszelkich publicznych zajęć).

32. *Congeries* (συναθροισμός), nagromadzenie wyrazów, podobne znaczenie mających. *Hanc legem non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus.*

33. *Praeteritio* (παράλειψις), pominięcie, powstaje wtedy, jeżeli mówca oświadcza, iż coś (mniej ważnego) chce pominąć,

ale właśnie przez to je wymienia. *Non sum praedicaturus, Quirites, quantas ille res domi militiaeque, terra marique, quanta felicitate gesserit; ut eius semper voluntatibus non modo cives assenserint, socii obtemperarint, hostes oboedierint, sed etiam venti tempestatesque obsecundarint.*

34. *Deminutio* (ταπεινωσις), zmniejszenie, polega na tem, że ważność jakiejś rzeczy osłabia się zapomocą wyrazów ją określających. *Scelus tu illud vocas, Tubero? Cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit. Alii errorem appellant; alii timorem; qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam; qui gravissime, temeritatem; scelus praeter te adhuc nemo.*

35. *Correctio* (ἐπινοήσις), sprostowanie, usuwa wyraz wyrzeczony jako nietrafny, a kładzie w jego miejsce inny stosowniejszy. *Stuporem hominis, vel dicam pecudis, attendite.*

36. *Occupatio* czyli *praemunitio*, jest to figura, zapomocą której mowca, przeczuwając zarzuty przeciwnika, stara się je już z góry usunąć. *Dicet aliquis: Haec igitur est tua disciplina? sic tu instituis adulescentes?*

§. 170.

B. Tropus.

Tropem (τρόπος, *tropus*) nazywamy użycie wyrazu niewłaściwego zamiast właściwego. Najważniejsze tropy są:

1. *Metaphōra* (μεταφορά, *translatio*), przenośnia, jest to użycie wyrazu obrazowego zamiast właściwego. Metafora polega na porównaniu, w którym opuszczony jest spójnik porównawczy. *Fabius scutum Romanorum fuit, Marcellus gladius. Bellum extinguere. Committere se civilibus fluctibus* itd.

W językach żyjących powstają coraz nowe przenośnie; w językach martwych nie można tworzyć przenośni nowych, lecz wolno używać tylko tych, które się znajdują u najlepszych pisarzy.

2. *Synecdōche* (συνεκδοχή, *comprehensio*), jest to użycie szczegółu zamiast ogółu lub przeciwnie. W ten sposób kładzie się część zamiast całości (*pars pro toto*), rodzaj zamiast gatunku (*genus pro specie*), liczbę mnogą zamiast pojedynczej i odwrotnie. *Lucanus a nobis deficit. Miratur clipeum, dona parentis.*

Podobnie *tectum* albo *limen* zamiast *domus*, *puppis* albo *carina* zam. *navis*; *sescenti* zam. *permulti* itd.

3. *Metonymia* (μετωνυμία, *denominatio*), polega na tem, że zamiast właściwego pojęcia kładzie się inne, które z niem w bezpośrednim zostaje związku, mianowicie: a) powód lub sprawcę zamiast skutku: *lego Homērum* zam. *carmina Homēri*; *Mars* zam. *bellum*, *Ceres* zam. *frumentum*, *Liber* zam. *vinum*; b) materię zam. rzeczy z niej zrobionej: *ferrum* zam. *gladius*, *aurum* zam. *vasa aurea*; c) pojęcie oderwane zam. pojęcia zmysłowego: *vicinitas* zam. *vicini*, *iuventus* zam. *iuvenes* (por. §. 144. 2.); d) posiadacza lub władcę zam. przedmiotu posiadanego lub podwładnych: *Samnites devastare. Iam proximus ardet Ucalegon* zam. *Ucalegontis domus*; e) znak lub godło zamiast właściwego przedmiotu, godności, stanu: *laurus* zamiast *victoria*, *toga* zam. *pax*.

4. *Antonomasia* (ἀντονομασία) powstaje przez użycie wyrazu, który może być dopowiedzeniem lub orzeczeniem wyrazu właściwego: *Pelides* zam. *Achilles*, *senex Pylus* zam. *Nestor*, *filius Anchisae* zam. *Aenēas*, *Troiani belli scriptor* zam. *Homērus* itd.

5. Przesada (ὑπερβολή, *superlatio*), jest to wyrażenie, orzekające więcej, niż jest w rzeczywistości. *Nive candidior, sole clarior. Sublimi feriam sidera vertice.*

6. Ironia, przekąs (εἰρωνεία, *dissimulatio*), jest to użycie wyrazu wręcz przeciwnego temu, któryby właściwie położyć należało. *Magnum imperatorem, fortem exercitum, quorum tot manus unam mulierculam avexerint!*

Euphemismus (εὐφημισμός) zowie się użycie wyrazu łagodniejszego na oznaczenie pojęć wstrętnych, nieprzyjemnych; tak zamiast *mori* mówi się *decedere*, *de vita migrare*, *morbo naturae debitum reddere* itd.

7. *Litotes* (λιτότης = zmniejszenie), wyraża zapomocą zaprzeczonego przeciwieństwa pozornie mniejszy stopień, niż jest w rzeczywistości, a têmesamem przedmiot nieraz podnosi: *non raro* = *saepissime*, *non ignoro* = *bene scio*, *non parvus* = *maximus*, *non sine* = *cum* itd.

8. *Emphasis* (ἐμφασις) wyraża słowami mniej, niż powiedzieć pragnie. *Demosthenes et Homerus summi sunt, sed homines tamen* (= ludźmi niedoskonałymi).

Tak używa się szczególnie słów (*vis praegnans*): *bellum turbare* znaczy: wszczynaniem niepokojów wojnę wzniecić; *bellum coniungere*, wspólnie wojnę prowadzić; *foedus ferire, icere* = *feriendo hostiam foedus facere*; *excusare aliquid*, przytaczać coś na usprawiedliwienie czegoś itd.

Prozodya i metryka.

A. Prozodya.

§. 171.

Prawidła ogólne.

1. Prozodya jest to nauka o iloczasię zgłosek (*quantitas syllabarum*), tj. o czasie, potrzebnym do ich wymówienia.

W języku polskim niema iloczasu, lecz tylko akcent. W wymawianiu wyrazów łacińskich uwzględnia się obok akcentu także iloczyn.

2. Każda zgłoska jest ze względu na iloczyn albo krótka, *brevis* (∪), albo długa, *longa* (-), albo obojętna, *anceps*, tj. krótka lub długa (∪).

3. Krótką jest zgłoska:

a) jeżeli jej samogłoska jest krótka, a po niej pojedyncza spółgłoska następuje: *pāter*, *pōpūlus* (lud);

b) jeżeli po jej samogłosce następuje znowu samogłoska albo *h*: *dēus*, *pūer*, *trāho*, *vēho*, *praēacutus*.

Uw. Samogłoska przed samogłoską jest długa: 1. w *genet.* i *dat. sing.* deklinacyi piątej na *ēi*, jeżeli poprzedza *i*: *diēi*; 2. w formach słowa *fiō*, nie mających *r*: *fiō*, *fiēbam*, ale *fīeri*; 3. w dawnym *genet. sing.* deklinacyi pierwszej na *āi*: *terrāi* = *terrae*; 4. w *genet.* na *ūs*: *solūs*, *totūs*, *aliūs*. W poezyi jednak zdarzają się także formy z krótkiem *i*: *illiūs*, *uniūs*, *alteriūs*.

4. Długą jest zgłoska:

a) z natury (*naturā*), jeżeli zawiera w sobie samogłoskę długą: *māter*, *pōpulus* (topola).

Z natury długą jest każda dwugłoska i każda samogłoska, powstała z dwugłoski lub ze ściągnięcia: *caēlum*, *aūrum*, *inīquus* (*aequus*), *occīdo* (*caedo*), *cōgo* (*cō-āgo*), *būbus* (*bovibus*), *nīl* (*nihil*), *mī* (*mihi*), *nēmō* (*ne-homo*).

b) przez następstwo (*positione*), jeżeli po samogłosce krótkiej następuje:

α) kilka spółgłosek w tym samym wyrazie lub rozdzielonych pomiędzy dwa wyrazy: *mēns, ēst, fōrte, cāstra; ēt novus, amāt regem*, lecz *siderā spectat*;

β) spółgłoska złożona: *x* lub *z*: *mōx, prōximus, gāza*;

γ) spółgłoska *i* (= *j*): *māior, ēius, Trōia, ābicio* (= *abicio*), *ōbicio, Pompēius, Pompēi, Vēi*.

Uw. 1. Samogłoska krótka, po której w tym samym wyrazie następuje spółgłoska chwilowa z płynną *l, r* (*muta cum liquida*), jest w prozie krótką, w poezji wedle potrzeby krótką lub długą: *tenēbrae, volūcris*, lecz *ōb rem*.

W wyrazach złożonych *muta cum liquida* tworzy zawsze następstwo, jeżeli spółgłoska płynna zaczyna drugą składową część wyrazu: *ōb-ruo, sūb-latus*.

Uw. 2. W wyrazach złożonych spółgłoska *i* (= *j*) nie wzdłuża poprzedzającej samogłoski: *bī-ūgus*.

Uw. 3. Głoska *h* nie uważa się za spółgłoskę; dlatego z drugą spółgłoską nie tworzy następstwa: *ād̄huc, serpēt humi*. — Głoskę *qu* przed samogłoską uważa się za głoskę pojedynczą: *bellāque, collōquor*.

§. 172.

1. Zgłoska tematu zatrzymuje zwykle swój iloczas tak w odmianie, jako też w wyrazach pochodnych i złożonych: *clāmo, clāmabam, clāmor, conclāmo; ēmo, adīmo; cādo, incādo; āmīcus, āmīcītia, inīmīcus*.

Pozorny wyjątek stanowią: *pōno* (= *por-sino*) *pōsui, pōsitum; gīgno* (tem. *gēn*) *gēnui, gēnitum*.

Uw. 1. Dwuzgłoskowe *perfecta* i *supina* mają pierwszą zgłoskę długą, chociaż w czasie teraźniejszym jest ona krótką: *vīdeo, vīdi, vīsum; mōveo, mōvi, mōtum*.

(Siedm *perfectów* i dziesięć *supinów* zatrzymuje pierwszą zgłoskę krótką:

*bībi, dēdi, fīdi,
stēti, stīti, tūli,
scīdi.*

*dātum, rātum, sātum, stātum (sisto)
cītum, itum, litum,
quītum, sītum, rūtum.*

Dāre ma krótkie *a*, wyjąwszy *dā* i *dās*: *dāmus, dābam, circumdābam*.

Uw. 2. W wyrazach pochodnych i złożonych zmienia się częstokroć iloczas wyrazów pierwotnych, np. *hōmo, hūmanus; rēx,*

rēgis, rēgo; lēx, lēgis, lēgo; vōx, vōcis, vōco; dux, dūcis, dūco; dīco, maledīcus; nūbo, pronūba itd.

Podobnie: *fido, confido, fidus, infidus, fiducia*, lecz *fides, fidelis, perfidus, perfidia*.

2. W wyrazach złożonych zatrzymują przyimki swój iloczias: *āmitto, ēmitto, dēmitto, prōmitto, ōmitto, praetēreo*.

Uw. *Pro* częstokroć jest krótkie, zwłaszcza przed *f*: *prōfanus, prōfecto, prōfugus, prōfiteor* itd.

3. Nierozłączne przybranki *dī* (z *dīs*), *sē* (*sed*), *vē* są długie, *rē* (*rēd*) i *nē* są krótkie: *dīduco, sēcedo, vēcors, rēduco, rēdeo, nēfas, nēsi* (= *nē-si*).

Wyjątki: *nēquam, nēquaquam, nēquiquam*.

4. W wyrazach, złożonych z dwóch wyrazów samostnych, zatrzymuje ostatnia zgłoska wyrazu pierwszego swój iloczias: *quāre, tēcum; sīquis, nēdum, sēdecim, scīlicet*.

Wyjątki: *sīquidem, hōdie*.

§. 173.

Ilozczias wyrazów jednozgłoskowych.

1. Wyrazy jednozgłoskowe, zakończone na samogłoskę, są długie: *ā, ē, dē, mē, nē, quē, prō, tū*.

(Krótkie są enklityki: *quē, vē, nē, cē, tē, ptē*.)

2. Wyrazy jednozgłoskowe, zakończone na spółgłoskę, są:

(a) długie, jeżeli są rzeczownikami: *iūs, ōs (ōris), sōl, pēs, sāl, līs*.

Krótkie są: *cōr, fēl, mēl, ōs (ossis) i vīr*.

(b) krótkie, jeżeli nie są rzeczownikami: *āb, ād, ēs* (jesteś), *ēt, vēl, bīs, in, quīd, ūt*.

Długie są:

(α) *ēn, nōn, cūr, sīn, crās, plūs, pār, quīn*;

(β) 2. osob. *ing.* *īs, fīs sīs, vīs* i *ēs* (jesz);

(γ) wyrazy, zakończone na *c*, np. *hūc, hōc, sīc*, oprócz *fāc* i *nēc*.
Zaimek *hic* ma i obojętne.

§. 174.

Iloczas zgłosek końcowych w wyrazach wielozgłoskowych.

1. W wyrazach wielozgłoskowych, zakończonych na samogłoskę, jest ostatnia zgłoska:

(a) krótką, jeżeli się kończy na *e*: *regē, laudatē*;

(b) długą, jeżeli się kończy na *a, i, o, u*: *contrā, laudā, falsō, amavī, diū, casū*.

Wyjątki.

(a) jest krótkie w *nominat., vocat. i accusat.* deklinacji: *mensā, bellā, nominā, cornuā*.

(e) jest długie: α) w *ablāt. sing.* dekl. piątej; *diē*; dlatego także *hodiē, pridē, cotidiē*; β) w 2. osobie *imperat. sing. act.* konjug. drugiej: *delē* (często *cavē*); γ) w przysłówkach, utworzonych od przymiotników drugiej deklinacji: *doctē, pulchrē, maximē*. Podobnie: *ferē, fermē, valdē* (= *valide*), *ohē*.

Uw. W wielu wyrazach dwuzgłoskowych z przedostatnią krótką jest końcowa samogłoska krótką albo obojętną:

(a) krótką w *itā, quiā; malē, benē; nisi, quasi; egō, duō, citō, modō, cedō, octō*;

(b) obojętną w *mihi, tibi, sibi, ibi, ubi*.

(Obojętną jest ostatnia zgłoska także w wielu wyrazach na *o*, np. *homo, leo, puto, dixero, immo, quando* itp.

Złożone: *ubique, ibidem, ale ubivis, ubinam; utinam, utique* (lecz *utī, velutī*).

2. Wyrazy wielozgłoskowe, zakończone na jakąkolwiek spółgłoskę pojedynczą oprócz *s*, mają ostatnią zgłoskę krótką: *patēr, animāl, illūd, laudāt, amēm, tamēn*.

3. W wyrazach wielozgłoskowych, zakończonych na *s*, jest ostatnia zgłoska:

(a) długą, jeżeli się kończy na *ās, ēs, ōs*: *actās, laudās, cladēs, delēs, custōs, rivōs*;

(b) krótką, jeżeli się kończy na *is, ūs*: *avis, civis, fortis, rivūs, artibūs, corpūs*.

Wyjątki.

(e) jest krótkie: a) w *nominat. sing.* dekl. trzeciej na *es, gen. ētis, itis, idis*: *segēs, segētis; milēs, milētis; obsēs, obsēdis*; lecz zawsze długie w *abiēs (abiētis), ariēs (ariētis), pariēs (pariētis)*; b) w przyimku *penēs*, tudzież w złożonych: *abēs, potēs* itd.

os jest krótkie w przymiotnikach: *compōs, impōs*.

is jest długie: a) w liczbie mnogiej imion: *mensīs, hortīs, nobīs, vobīs, omnīs* (zam. *omnes*); b) w *nominat. sing.* dekl. trzeciej rzeczowników na *īs, ītis*: *Samnīs, Quirīs*; c) w 2. osobie *sing. praes. act.* konjug. czwartej: *audīs*, tudzież w formach: *velīs, malīs, nolīs, mavīs* i w złożonych: *possīs, redīs* itd.

Obojętne jest *is* w 2. os. *sing. perf. coni.* i *fut. ex*: *laudaveris*.

us jest długie: a) w *nominat. sing.* rzeczowników deklinacji trzeciej na *ūs, genet. ūtis, ūdis, ūris*: *virtūs, palūs, tellūs*; b) w *genet. sing.* i w *nom., acc., voc. plur.* deklinacji czwartej: *nom. sing. fructūs, gen. fructūs, nom. plur. fructūs*.

Uw. Wyrazy greckie zatrzymują tak w temacie, jak i w zakończeniach ten iloczaz, który mają w języku greckim: *Aenēas, Amphion, Arion, Medēa, Menelāus; aethēr, eōs, Didō, Salamīs, Palladōs, Arcadēs, Amazonās* itp.

Tylko zakończenie *or*, tudzież *a* w *nominat.* i *accusat.* jest zawsze krótkie: *Nestōr* (Νέστωρ), *rhetor* (ῥήτωρ), *lyrā* (λύρᾱ), *Orpheū* (Ὀρφέυ).

B. Metryka.

§. 175.

1. Rytm (ῥυθμός, *numerus*) poezji powstaje z mocniejszego i słabszego wymawiania zgłosek, powtarzającego się w pewnem ściśle oznaczonem następstwie.

Mocniejsze wymawianie zgłosek nazywa się przyciskiem rytmicznym (*ictus*) i oznacza się kreską: ' .

2. Rytm poezji łacińskiej zostaje w bezpośrednim związku z iloczazem zgłosek. Poezja łacińska jest zatem poezią iloczazową, tj. w budowie wiersza łacińskiego uwzględnia się tylko długość i krótkość zgłosek, podczas gdy w poezji polskiej rytm polega na akcencie zgłosek.

W czytaniu wierszy łacińskich uwydatniano: iloczaz trwałością, przycisk wzmocnieniem, akcent podwyższeniem głosu.

3. Miarą iloczazu jest *mora* (*mora*) tj. czas potrzebny do wymówienia zgłoski krótkiej.

Zgłoska długa zawiera dwie mory; waży więc tyle, co dwie krótkie i często zastępuje ich miejsce.

4. Kilka zgłosek, zapomocą przycisku rytmicznego w jedną całość połączonych, nazywamy stopą (*πούς, pes*).

W każdej stopie jedna część wymawia się głosem mocniejszym, druga słabszym. Część stopy, wymawianą głosem mocniejszym, zowie się arzą (*ἄρσις*, *arsis*); część stopy wymawiana głosem słabszym, zowie się tezą (*θέσις*, *thesis*).

5. Według ilości mor rozróżniamy stopy:

a) trzymorowe:	b) czteromorowe:
⌣ ∪ trochaeus	⌣ ∪ ∪ dactylus
∪ ⌣ iambus	∪ ∪ ⌣ anapaestus
∪ ∪ ∪ tribrachys	— — spondeus.

Uw. Stopy, złożone z samych zgłosek długich albo z samych krótkich, zastępują tylko miejsce innych stóp tejsamej długości. Więc *tribrachys* (∪ ∪ ∪) zastępuje *trochej* (⌣ ∪) albo *jamb* (∪ ⌣); *spondeus* (— —) zastępuje *daktyl* (⌣ ∪ ∪) albo *anapest* (∪ ∪ ⌣).

6. Przycisk rytmiczny (*ictus*) spoczywa zawsze na długiej zgłosce; dlatego np. daktyl i trochej mają go na pierwszej zgłosce, anapest i jamb na ostatniej.

Jeżeli *spondeus* jest położony zamiast daktylu, wtedy ma przycisk na zgłosce pierwszej: — —, jeżeli jest położony zamiast *anapestu*, ma przycisk na zgłosce drugiej: — ⌣. Jeżeli *tribrachys* jest położony zamiast *trocheju*, przypada przycisk na pierwszą krótką: ∪ ∪ ∪, jeżeli jest położony zamiast *jambu*, przypada przycisk na drugą krótką: ∪ ∪ ∪.

7. Kilka stóp, połączonych w całość rytmiczną, nazywamy szeregiem (*κῶλον*, *colum*). Według ilości stóp nazywa się szereg dypodyą, trypodyą, tetrapodyą, pentapodyą lub hexapodyą:

⌣ ∪ — ∪ dypodya trocheiczna
⌣ ∪ — ∪ — ∪ trypodya trocheiczna itd.

8. Szereg, w którym wszystkie stopy są zupełne, nazywa się akatalektycznym (*colum acatalectum*):

⌣ ∪ ∪ ⌣ ∪ ∪ ⌣ ∪ ∪ trypodya daktyliczna akatalektyczna.

Szereg, w którym ostatnia stopa nie ma tezy, nazywa się katalektycznym (*colum catalecticum*):

⌣ ∪ ∪ ⌣ ∪ ∪ ⌣ trypodya daktyliczna katalektyczna.

Niedobór na końcu szeregu wypełnia pauza, której znakiem jest \wedge (1 mora) albo $\bar{\wedge}$ (2 mory).

9. Kilka szeregów, połączonych w rytmiczną całość, zadowalającą ucho, nazywamy wierszem (*versus*). Najczęściej składa się wiersz z dwóch szeregów, czasem tylko z jednego.

Miarą (*metrum*) wierszy jest dypodya czyli dwie stopy, uważane za jedną całość; tylko wiersze daktyliczne mierzą się stopami. Stąd pochodzą nazwy wiersza: *dimēter*, *trimēter*, *tetramēter*, *pentamēter*, *hexamēter*.

⋮ — ⋮ ⋮ — ⋮ *dimeter trochaicus*

⋮ ⋮ ⋮ ⋮ ⋮ ⋮ *trimeter dactylicus*.

Wiersz, mający jedną zgłoskę za dużo, zowie się nadmiarowym (*versus hypermeter*).

10. Wiersz stanowi całość i jedność rytmiczną; z końcem jego kończy się wyraz i następuje pauza; wskutek tego może tu zachodzić także zgłoska obojętna i rozziw.

11. Rozziw (*hiātus*) w środku wiersza dozwolony jest w tych tylko warunkach:

a) Jeżeli długa samogłoska, stojąca w tezie, skraca się; dotyczy to szczególnie tych imion własnych, którychby inaczej we wierszu użyć nie było można:

Insulaē Ionio in magno.

b) Jeżeli długa samogłoska stoi w arzie:

Et sucus pecorū et lac subducitur agro.

c) We wykrzyknikach, których się nigdy nie wyrzuca:

O et de Latio, o et de gente Sabina.

d) Po większej interpunkcyi:

Et vera incessu patuit dea. Ille ubi matrem.) 5/11/94.

12. Dla uniknięcia rozziwu w środku wiersza używa się wyrzutni (*elisis*). Jeżeli pierwszy wyraz kończy się na samogłoskę lub na *m*, a drugi wyraz zaczyna się od samogłoski lub od *h*, wtedy wyrzuca się pierwszą samogłoskę albo *m* z poprzedzającą samogłoską: *saperē aude* = *saper' aude*; *tollere humo* = *toller' humo*; *nec sum adeo informis* = *nec s' ade' informis*.

Jeżeli drugim wyrazem jest *es* albo *est*, wtedy nie wyrzuca się samogłoski wyrazu pierwszego, lecz samogłoskę *e* w wyrazach: *es, est* (*aphaeresis*): *homo est* = *homo' st*; *nostrum est* = *nostrum' st*.

13. Nadto pozwalają sobie poeci następujących wolności, zwłaszcza w imionach własnych:

a) z dwóch zgłosek jednego wyrazu robi się jedną przez ściganie dwóch samogłosek w dwugłoskę, co się *synizēsis* (*συνίησις*)

nazywa: *furtumque Promethei*. Zwykle dzieje się to w wyrazach: *hūic, deinde, proinde; deest, deesse* i pochodnych, w *antehac* i we wszystkich formach słowa *antēire*. Zwyczajnie pierwsza samogłoska jest krótka, następna długa; przeciwny wypadek zachodzi bardzo rzadko: *Pompēi*; ✕

b) krótka zgłoska, położona w arzie, staje się długą, co się *diastole* nazywa: *Prīamides, Satyriquē*.

Często zdarza się to w zakończeniu *perfecti: it*, które było pierwotnie długie: *redīt, recidīt*.

c) długa samogłoska niekiedy się skraca, co nazywa się *systole: stetēruntque comae; Aenēades*;

d) samogłoski *i, u* stają się niekiedy spółgłoskami, przyczem się wymawiają jak *j* i *v*, i tworzą następstwo: *conubio = conubjo; consilium = consiljum; genua = genwa*;

e) spółgłoska *v* wymawia się jak samogłoska *u* (*diaeresis*): *silva = silu-a; persoluenda* zam. *persolvenda*;

f) wyrazy złożone rozdziela się, jeżeli nie dadzą się inaczej użyć we wierszu; nazywa się to *tnesis: septem subiecta Trioni*;

g) wyrzuca się krótkie *u* lub *i* przed *l, m*, co się *syncope* nazywa: *periculum* (*periculum*), *tegmen* (*tegimen*).

14. W dłuższych wierszach, nie dających się jednym tchem wymówić, zachodzi wewnątrz wiersza na końcu wyrazu mały przestanek, dający się porównać z polską średniówką. Jest on dwojaki:

a) albo przypada w środku stopy; wtedy zowie się przecięciem, *caesūra*, która jest albo męską, gdy następuje po arzie, albo żeńską, gdy następuje po pierwszej zgłosce w tezie.

b) albo przypada na koniec stopy; wtedy zowie się rozdzieleniem (*diaerēsis*).

Znakiem cezury i dyerezy są dwie pionowe linijki ||.

15. Wyraźne oddzielanie stóp w czytaniu wierszy zowie się skanzją.

§. 176.

Hexameter daktyliczny.

1. *Hexameter (dactylicus)*, zwany także wierszem bohaterskim (*versus heroicus*), składa się z dwóch trypodyi daktylicznych.

Ostatnia stopa jest zwykle spondejem, często jednak przybiera postać trocheju, ponieważ ostatnia zgłoska wiersza jest obojętna. W czterech pierwszych stopach zamiast daktyłów mogą być spondeje.

Metryczny wzór hexametru :

⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏

W piątej stopie znajduje się zwyczajnie daktyl. Niekiedy jednak i w piątej stopie znajduje się *spondeus*, wtedy wiersz nazywa się *versus spondiäcus*.

Constitit atque oculis || Phrygia agmina circumspexit.

Daktyle wyrażają ruch i szybkość, spondeje powagę i powolność :

Quadrupedante putrem || sonitu quatit ungula campum.

Illi inter sese || magna vi brachia tollunt.

Unika się wierszy, mających na końcu wyraz jednozgłoskowy, chyba że i poprzedzający wyraz jest także jednozgłoskowym; niekiedy wyraz taki jest umyślnie położony dla zrobienia komicznego wrażenia :

Parturiunt montes, || nascetur ridiculus mus.

2. Każdy hexameter ma około środka przynajmniej jedną główną cezurę. Najpospolitszą jest cezura w stopie trzeciej po arzie, zwana *penthemimères* (πενθημιμέρης roz. τομή), pięciocząstkową, tj. po piątej półstopie.

Arma virumque cano, || Troiae qui primus ab oris.

Cezura w trzeciej stopie po pierwszej krótkiej zgłosce zowie się *κατὰ τρίτον τροχῶν* (po trzecim trocheju, ponieważ przed nią stoi bezpośrednio trzeci trochej).

O passi graviora, || dabit deus his quoque finem.

Rzadszą jest cezura w czwartej stopie, i to zawsze po arzie, zwana *hephthemimères* (ἑφθημιμέρης), siedmiocząstkowa; najczęściej łączy się z nią mniejsza czyli poboczna w drugiej stopie po arzie (*trithemimères*).

Dum vires || annique sinunt, || tolerate labores.

Obok cezur znajdować się mogą w hexametrze także dyerezy. Z tych najważniejszą jest dyereza po czwartej stopie, schodząca się z interpunkcją, zwana *caesura bucolica*, ponieważ jej używają często greccy bukoliczni poeci :

Ite meae quondam felix pecus, || ite capellae.

§. 177.

Pentameter daktyliczny.

1. *Pentameter* jest to połączenie dwóch trypodyi daktylicznych katalektycznych.

⋄ ∞ ⋄ ∞ ⋄ || ⋄ ∪ ∪ ⋄ ∪ ∪ ∪

Interdum lacrimae || pondera vocis habent.

Sic nullum vobis || tempus abibit iners.

W pierwszej połowie mogą być zamiast daktyłów spondeje, w drugiej połowie muszą być czyste daktyle. Zgłoska ostatnia pierwszej połowy jest zawsze długą; rzadko zachodzi tutaj wyrzutnia.

Na koniec pierwszej połowy pentametru przypada zawsze koniec wyrazu; zachodzi więc tutaj główna dyereza, dzieląca wiersz na dwie równe części.

Szyk wyrazów jest zwyczajnie taki, że myśl staje się zrozumiałą dopiero przy końcu; dlatego często przymiotnik staje w pierwszej połowie, rzeczownik w drugiej.

2. *Pentameter* jest używany jedynie w połączeniu z hexametrem, z którym tworzy dwuwiersz, zwany dystychem elegiackim (*distichon elegiacum*); taki dystych elegiacki tworzy zwykle myśl zupełną.

Si, quotiens homines peccant, sua fulmina mittat

Iuppiter, exiguo tempore inermis erit.

Dodatek.

§. 178.

I. Kalendarz rzymski.

1. U Rzymian nazywał się:

- a) pierwszy dzień miesiąca *Calendae* *);
- b) piąty dzień miesiąca *Nonae* **);
- c) trzynasty dzień miesiąca *Idus* ***).

W miesiącach marcu, maju, lipcu i październiku przypadają *Nonae* na siódmy dzień, a *Idus* na piętnasty dzień.

2. Z temi trzema nazwami łączy się imiona miesięcy jako przymiotniki: *Calendis Ianuariis* 1go stycznia, *Nonis Martiis* 7go marca, *Idibus Octobribus* 15. października, *Nonis Septembribus* 5go września.

Miesiąc *Iulius* zwał się przed Cezarem *Quintilis*, a miesiąc *Augustus* przed Augustem *Sextilis*.

3. Dzień poprzedzający *Calendae*, *Nonae* i *Idus* wyraża się przez *pridie* z *accusat.*: *pridie Calendas Apriles*.

4. Dzień następujący po owych terminach wyraża się niekiedy przez *postridie* z *accusat.* terminu.

5. Inne dni miesiąca oblicza się podług tych stałych dni, przyczem liczy się od nich wstecz i podaje się, którym jest pewien dzień przed *Calendae*, *Nonae*, *Idus*.

W rachubie tej opuszcza się zwykle *ante* i *die*, np. zamiast *die tertio ante Calendas Februarias* mówi się *tertio Calendas Februarias*.

*) Piszą także *Kalendae*. Wyraz ten pochodzi od słowa *calo*, *are* wywoływać, gdyż *Pontifex maximus* w dniu owym ogłaszał nów, którym się rozpoczynał rzymski miesiąc.

***) *Nonae* pochodzi od *nonus*, ponieważ między *Nonae* a *Idus* jest dziewięć dni, jeżeli się wliczy oba te dni.

****) *Idus* pochodzi od *idurare* dzielić, gdyż dzieli miesiąc na dwie części.

Częściej jeszcze stawia się *ante* przed wyrazem *dies*: *ante diem* zam. *die ante*; np. *ante diem tertium Nonas* nie znaczy: przed trzecim dniem, lecz trzy dni przed.

Wyrażenie *ante diem* uchodzi za jeden wyraz, może się zatem łączyć z przyimkami: *ad, in, ex*: *Catilina caedem optimatium contulit in a. d. V. Cal. Mart.*

6. Chcąc zamienić datę rzymską na naszą, używać można odejmowania. Przytem jednak pamiętać należy:

a) mając odejmować od *Nonae* lub *Idus*, dodaje się liczbę jeden do liczby dnia, na który przypadają *Nonae* lub *Idus*;

b) mając odejmować od *Calendae* następnego miesiąca, dodaje się do liczby dni miesiąca poprzedzającego liczbę dwa.

To pochodzi stąd, że Rzymianin wliczał także i dzień, od którego i do którego miało się liczyć. Tak znaczy np.:

a. d. III Non. Ian. = $(5 + 1) - 3 = 3$. stycznia,

a. d. III Non. Mart. = $(7 + 1) - 3 = 5$. marca,

a. d. III Id. Ian. = $(13 + 1) - 3 = 11$. stycznia,

a. d. III Id. Mart. = $(15 + 1) - 3 = 13$. marca,

a. d. III Cal. Febr. = $(31 + 2) - 3 = 30$. stycznia,

a. d. III Cal. Mart. = $(28 + 2) - 3 = 27$. lutego,

a. d. III Cal. Iul. = $(30 + 2) - 3 = 29$. lipca.

Załączona tablica podaje dni całego roku podług naszej i rzymskiej rachuby:

Dni naszych miesięcy	Marzec, maj, lipiec, październik (po 31 dni)	Styczeń, sierpień, grudzień (po 31 dni)	Kwiecień, czerwiec, wrzesień, listopad (po 30 dni)	Luty (28 dni, w roku przestępnym 29 dni)
1	Calendis	Calendis	Calendis	Calendis
2	VI	IV	IV	IV
3	V } ante	III } ante Nonas	III } ante Nonas	III } ante Idus
4	IV } Nonas	Pridie Nonas	Pridie Nonas	Pridie Nonas
5	III	Nonis	Nonis	Nonis
6	Pridie Nonas	VIII	VIII	VIII
7	Nonis	VII	VII	VII
8	VIII	VI	VI	VI
9	VII } ante	V } ante Idus	V } ante Idus	V } ante Idus
10	VI } ante	IV } ante Idus	IV } ante Idus	IV } ante Idus
11	V } ante	III	III	III
12	IV } Idus	Pridie Idus	Pridie Idus	Pridie Idus
13	III	Idibus	Idibus	Idibus
14	Pridie Idus	XIX	XVIII	XVI
15	Idibus	XVIII	XVII	XV
16	XVII	XVII	XVI	XIV
17	XVI	XVI	XV	XIII
18	XV	XV	XIV	XII
19	XIV	XIV	XIII	XI
20	XIII } ante	XIII } ante	XII } ante	X } Calendas
21	XII } ante	XII } ante	XI } Calendas	IX } Calendas
22	XI } Calendas	XI } Calendas	X } Calendas	VIII } Martias
23	X	X	IX	VII
24	IX } (następnego	IX } (n. m.)	VIII	VI
25	VIII	VIII	VII	V
26	VII } (miesiąca)	VII	VI	IV
27	VI	VI	V	III
28	V	V	IV	Pridie Calendas
29	IV	IV	III	Martias.
30	III	III	Pridie Calendas	
31	Pridie Calendas (nast. mies.)	Pridie Calendas (nast. mies.)	(nast. mies.)	

Uw. W roku przestępnym liczono: 24. luty *ante diem sextum*, 25. *a. d. bis sextum*, 26. *quintus*, 27. *quartus*, 28. *tertius*. Rok przestępny zowie się *intercalaris* albo *bisextus*.

§. 179.

2. Rzymskie wagi, monety i miary.

1. Rzymski funt (*libra, pondo*) mieścił w sobie 327 gramów i dzielił się na 12 części (*unciae*). Jako całość tych dwunastu części zwano funt *as*. Ułamki funta są:

<i>uncia</i>	= $\frac{1}{12}$,	<i>septunx</i>	= $\frac{7}{12}$,
<i>sextans</i>	= $\frac{1}{6}$ ($\frac{2}{12}$),	<i>bes</i>	= $\frac{2}{3}$ ($\frac{8}{12}$),
<i>quadrans</i>	= $\frac{1}{4}$ ($\frac{3}{12}$),	<i>dodrans</i>	= $\frac{3}{4}$ ($\frac{9}{12}$),
<i>triens</i>	= $\frac{1}{3}$ ($\frac{4}{12}$),	<i>dextans, decunx</i>	= $\frac{5}{6}$ ($\frac{10}{12}$),
<i>quincunx</i>	= $\frac{5}{12}$,	<i>deunx</i>	= $\frac{11}{12}$.
<i>semis</i>	= $\frac{1}{2}$ ($\frac{6}{12}$).		

Nazw tych ułamków i *asa* używa się o monetach, miarach, wagach, czynszach, spuściznach itd., np.: *Heres ex asse*, uniwersalny spadkobierca; *heres ex dodrante*, spadkobierca $\frac{3}{4}$ części majątku.

2. Moneta była u Rzymian w najdawniejszych czasach miedziana (*aes*); *as* jako moneta ważył jeden funt miedzi (*aes librāle, aes grave*), a miał wartość $\frac{9}{16}$ złotego w. a. Po wprowadzeniu monety srebrnej (kilka lat przed pierwszą wojną punicką) robiono *as* coraz lżejszym, tak że po drugiej wojnie punickiej znaczył tylko 4 centy, a pod koniec rzeszypospolitej miał mniej więcej wartość 1 centa. Licząc tysiące, opuszczano zwykle *assium*, łącząc *milia* z wyrazem *aeris*: *centum milia aeris*.

Monety srebrne były:

<i>denarius</i>	= 10 asom, to jest około 40 centom
<i>quinarius</i>	= 5 " " " " 20 "
<i>sestertius</i>	= 2 $\frac{1}{2}$ " " " " 10 "

Moneta złota *aureus (nummus)* wynosiła 25 denarów czyli 100 sestercyów = 10 zł. w. a.

Od połowy trzeciego stulecia przed nar. Chr. liczono popolicie na sestercy, stąd znaczy *nummus* częstokroć *tosamo*, co *sestertius*. Używano jednak trojakiego sposobu liczenia:

a) *sestertius*, *i* = jeden sesterceyus, w połączeniu z liczebnikami głównymi: *ducenti sestertii* dwieście sesterceyów, *duo milia sestertium* (= *sestertiorum*) dwa tysiące s.;

b) *sestertia*, *orum* = 1000 sesterceyów, jako *plurale tantum*, najczęściej z liczebnikami podziałowymi: *bina sestertia* = 2000 s.; *dena sestertia* = 10.000 s., *ducena sestertia* = 200.000 s.;

c) *sestertium*, *i* = 100.000 sesterceyów, jako *singulare tantum*, kładziono w połączeniu z przysłówkami liczebnymi przy kwotach, zaczawszy od miliona sesterceyów: *decies sestertium* albo zwykle *sestertium decies* milion, właśc. *decies centena milia sestertium*; *sestertium vicies* dwa miliony.

Uw. Nazwa *sestertius* powstała z *semis tertius*, półtrzecia asa; dlatego oznaczano go IIS albo HS. Znaku tego używano we wszystkich powyżej podanych znaczeniach.

3. Miarą długości u Rzymian była stopa, *pes* = 29 centymetrom; *passus* krok (= 5 *pedes*) wynosił prawie 1½ metra. Co 1000 kroków (= *mille, miliarium*), były umieszczone na rzymskich gościńcach kamienie (*lapides*), stąd mówiono: *ad quintum lapidem, ad quintum miliarium*, pięć mil rzymskich. Mila rzymska wynosiła zatem ⅕ mili naszej.

4. *Iugèrum*, morg, jest miarą powierzchni = 2518·2 m².

5. Miarą płynów była *amphora* lub *sextarius*, stanowiący ⅙ część amfory. *Amphora* zawiera około 26 litrów, *sextarius* przeszło ⅓ litra.

6. Miarą rzeczy sypkich był zwykle *modius*, który mieścił w sobie 16 *sextarii*, tj. przeszło 8 litrów.

3. Najpospolitsze skrócenia imion.

<i>A.</i> = <i>Aulus</i>	<i>L.</i> = <i>Lucius</i>	<i>Q.</i> = <i>Quintus</i>
<i>App.</i> = <i>Appius</i>	<i>M.</i> = <i>Marcus</i>	<i>S. (Sex.)</i> = <i>Sextus</i>
<i>C.</i> = <i>Gaius</i>	<i>M.</i> = <i>Manius</i>	<i>Serv.</i> = <i>Servius</i>
<i>Cn.</i> = <i>Gnaeus</i>	<i>Mam.</i> = <i>Mamercus</i>	<i>Sp.</i> = <i>Spurius</i>
<i>D.</i> = <i>Decimus</i>	<i>N. (Num.)</i> = <i>Numerius</i>	<i>T.</i> = <i>Titus</i>
<i>K.</i> = <i>Kaeso</i>	<i>P.</i> = <i>Publius</i>	<i>Tib. (Ti.)</i> = <i>Tiberius.</i>

Sprostowanie.

Na str. 63. w wierszu 10. od dołu skreślić liczbę 1.

Na str. 80. w wierszu 17. od dołu zamiast *praemitto* ma być *praetermitto*.

